

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eski Çağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı
Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

CICERO'DA ÖLÜM-TESELLİ İLİŞKİSİ

**İ.Ü. Bilimsel Araştırma Proje Birimi Tarafından Desteklenmiştir.
Proje no: 6856**

Bengü CENNET

2502080328

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken

İstanbul 2014

CICERO'DA ÖLÜM-TESELLİ İLİŞKİSİ

ÖZ

Tezimizde Roma'nın Cumhuriyet döneminin önemli ismi Cicero'nun eserlerinde beliren ölüm-teselli ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Kızını kaybettikten sonra kendini tümüyle felsefeye adayan Cicero, özellikle ölüm üzerine düşünmeye ve öncelikle ölümün ne olduğunu anlayarak teselli bulmaya çalışmıştır. Düşünürün kurduğu ölüm-teselli ilişkisi incelenirken bize yol gösterici olan, kendisinin yakınlarına yazdığı mektuplarının bir araya getirildiği, **Ad Familiares** eserinin 5. bölümünün 16. mektubu olan ve oğlunu kaybeden Titius'a yazdığı teselli mektubudur. Bu mektubu incelediğimizde sevdiği birini kaybetmiş olan kişiyi teselli etmenin yolunu adım adım görebiliriz. Bizim için temel olan bir başka eseri kızının ölümünden sonra yazdığı **Tusculanae Disputationes** olacaktır. Yaşadıklarını akli hale getirmeye çalışan Cicero bu eserde ölüm, ruhun yapısı, ölüm korkusu gibi konuları inceleyerek, kendisine kaynak oluşturan tüm düşünceleri tartışır. Buna ilaveten kendisinin kaleme aldığı ve **Consolatio** adını verdiği, ancak bu eser elimize fragmanlar halinde geçtiğinden ve **pseudo** olarak değerlendirildiğinden birincil yol göstericimiz olmayacaktır.

Ölüm ve teselli ilişkisi özelindeki araştırmamızın ilk bölümünün ilk kısmında Cicero'nun felsefi görüşünü oluşturan, onu en çok etkileyen iki kişi, Sokrates ve Genç Cato özelinde ölüm alayışına temel oluşturan düşünce okulları incelenmiştir. İlk bölümün ikinci kısmı ise teselli edebiyatının arka planına ayrılmış, bu edebiyat türünün nasıl ortaya çıktığı ve gelişim gösterdiği ve Cicero'nun bu edebi türdeki önemi açıklanmıştır. İkinci bölümün ilk kısmında Cicero'nun, kendini felsefeye adayışının ve ölümü araştırmaya başlamasının sebebi kızının ölümü olduğundan, Tullia'yla kurduğu derin ilişkisi ve Cicero'nun onun ölümünden nasıl etkilendiği irdelenmiştir. Burada Tullia'nın yaşamı üzerinden giderek Cicero'nun yaşamı iki kısma ayrılarak incelenmiştir; kızının yaşadığı süreç ve politikayla iç içe geçen yaşamı, kızı öldükten sonra geçirdiği inziva süreci ve felsefe çalışmalarına döndüğü son yılları. İkinci bölümün ikinci kısmıysa Cicero'nun tüm bu yaşadıklarının sonucunda, ölümün özünü kavrama süreci üzerinde durulmuştur. Bunun için,

kendisine kaynak olan tüm felsefi görüşleri inceleyerek sonunda kendi ölüm düşüncesine vardığı **Tusculane Disputationes**'in birinci kitabındaki çözümlemeleri ayrıntılı şekilde irdelenmiş ve Cicero'nun ölüm anlayışı ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde Cicero'nun, Titius'a yazdığı teselli mektubundaki yol izlenerek, düşünürün çözümlediği ölüme nasıl bir teselli ürettiği kademe kademe incelenmiş ve sonucunda Cicero'nun detaylandığımız ölüm ve teselli arasında nasıl bir ilişki kurduğu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

THE DEATH-CONSOLATION RELATION

IN THE WORKS OF CICERO

ABSTRACT

In this study, we tried to reveal the relation between death and consolation throughout the works of Cicero, one of the most important names of the Republican Era. After the loss of his daughter, Cicero, who devoted himself completely to philosophy, began thinking about death and firstly, tried to find a consolation by understanding it. While analyzing the death-consolation relation founded by the philosopher, we were guided by the work entitled **Familiares**, a compilation of letters wrote by Cicero to his loved ones, especially the 16th letter of the 5th section, which is the consolation letter wrote to Titius who lost his son. Observing this letter, we can see the step-by-step way to comfort somebody who lost a loved one. Another work of Cicero's that is fundamental for our study is **Tusculanae Disputationes**, written after the death of his daughter. In this work, Cicero, trying to give a reasonable sense of what he has been through, discusses all of the ideas that are principal to his way of thinking, by analyzing the subjects such as death, the structure of the soul, the fear of death. In addition to these two, he has another work on consolation, but since it is only in fragments and considered as **pseudo**, it won't be one of our principal guides.

In the first part of our research concentrated on the relation between death and consolation, we studied philosophical schools that are the very foundation of the perception of death, especially guided by Socrates and Young Cato, the two philosophers that formed the philosophical view of Cicero by influencing him the most. The second half of the first part is dedicated to the background of the consolation literature; we tried to explain how this genre of literature emerged and developed, along with the importance of Cicero in this genre. In the second section, since the death of her daughter Tullia is the main reason for Cicero to return to philosophy and to begin to research death, the profound relation Cicero has with Tullia and how he is affected by this death is explained. We analyzed Cicero's life

in two segments, by putting the life of Tullia in the center: his life combined with politics while his daughter is alive and his last years of seclusion and philosophy after his daughter passed away. In the second half of the second section, we observed how Cicero tried to understand death, in consequence of all that he has been through. In order to do that, we elaborated the analysis Cicero has reached in the first book of his work **Tusculane Disputationes**, in which he observed all of the philosophical views that took part in forming his own understanding of death, and we tried to reveal Cicero's perception of death. In the third section, by tracking the course Cicero made in his consolation letter to Titius, we analyzed each step of how Cicero created a consolation to death that he perceives and in the end, we revealed what kind of a relation Cicero has founded between death and consolation.

ÖNSÖZ

Roma'nın Cumhuriyet döneminde yaşamış, parlak bir siyasetçi, hatip ve felsefeci olan Cicero'nun politikayla iç içe geçmiş yaşamı, kızı Tullia'nın ölümüyle yön değiştirmiş ve onun tüm düşüncesini politikadan felsefeye, yani pratikten teoriğe döndürmüştür. Bu dönüşümün temelinde yatan sebep her şeyden önce Cicero'nun bir baba olarak, kızının ölümünden duyduğu acının etkisini üzerinden atamaması ve yaşadığı bu derin acıyı bir felsefeci olarak anlamlandırarak yaşamına devam edebilme çabasıdır. Öncelikle kızının ölümünden sonra nereye gittiğini idrak etmeye çalışan Cicero ölümü araştırmış, tam da bu süreçte yazdığı **Tusculanae Disputationes** eserinin özellikle birinci kitabında yer alan ölüm, ruh, öte dünya düşünceleri üzerine araştırmalara girişmiştir. Tezimiz için temel kaynak olarak aldığımız eser, **Tusculanae Disputationes**'in özellikle ilk kitabında ölümü temel dört felsefe okulunun bakış açılarına göre irdelemiş ve sonunda kendi görüşünü ortaya koyarak, ölümün kötü olmadığını kanıtlamıştır. Böylelikle ölüm korkusunu ortadan kaldıran Cicero'nun, özellikle öte dünya düşüncesini temellendirdiği, **De Re Publica** eserinin 6. kitabı olan **Somnium Scipionis** detaylıca evren tasviri yaptığı ve ruhun yapısını açıklayarak ölüme teselisini temellendirdiği için başka önemli bir kaynağımızdır. düşüncelerini detaylandırmada, Titius'a yazdığı teselli mektubu ise ölüme teselli yöntemini irdelemede bize yol gösterici olmuştur. Bunun yanı sıra yine teselli yöntemi konusunda Cicero'nun **Ad Familiares**'in beşinci 5. kitabının 16. mektubundaki görüşleri temel alınmış ve düşünürün bu konudaki görüşleri onun bir başka kişiye yönelttiği teselliye göre sınıflandırılmıştır.

Araştırmamız Cicero'nun ruh, öte dünya ve ölüm düşüncesini oluşturan arka plana bir bakış denemesiyle başlamış ve bu deneme Sokrates ile Genç Cato temel alınarak biçimlendirilmiştir. İkinci olarak teselli edebiyatının yapısı ve Cicero'ya kadar gelen teselli geleneği irdelenerek, Cicero'nun temel aldığı teselli edebiyatının genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Öte yandan özellikle **Tusculanae Disputationes** eserinin ilk kitabında ölüm düşüncesi adım adım açıklanmış ve ölümü anlamak için çıktığı yolda Cicero, ölümün korkulacak bir şey olmadığının tesellisine böylelikle varmıştır. Son olarak, Cicero'nun eserlerinde bu kederi nasıl teselli ettiği, kendisinin oğullarını kaybeden Titius'a yazdığı teselli mektubu temel alınarak,

tesellisi tedavi aşamalar halinde incelenmiştir. Sonuçta Cicero'nun ölüm karşısında “kederli ruhun ilacı” olarak sunduğu felsefi düşünce tarzını nasıl kurduğu açılmış ve insanın trajik kaderinin karşısında yalnızca felsefeyle var olmaya devam edebileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırma yapılırken temel eserimiz **Tusculanae Disputatines** dışında, Cicero'nun yazdığı teselli mektuplarını içeren **Ad Familiare, Ad Atticum, Ad Brutum** ve bazı bölümleri genel olarak ölüm ve teselli düşüncesine ayrılmış olan **De Divinatione, De Finibus, De Legibus, De Re Publica** eserleri temel alınmış, künyeleri Kaynakçada belirtilmiştir.

Son olarak bu tezin danışmanlığını üstlenen, eğitim hayatım boyunca sonsuz hoşgörüsüyle yanımda olup yolumu aydınlatan kıymetli hocam Sn. Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'e; hiçbir zaman desteğini ve değerli fikirlerini benden esirgemeyen değerli hocam Sn. Prof. Dr. Bedia Demiriş'e ve yine benden yardımlarını esirgemeyen hocam Sn. Doç. Dr. Çiğdem Menzilioğlu'na; öğrencilik yıllarımdan bu yana dostlukları ve zihin açıcı sohbetleriyle her zaman yanımda olan değerli çalışma arkadaşlarım Sn. Yrd. Doç. Dr. Ekin Öyken'e, Sn. Araş. Gör. Pelin Atayman Erçelik'e, Sn. Araş. Gör. Eyüp Çoraklı'ya; çalışmalarına yaptığı yardımlarından dolayı değerli meslektaşım ve arkadaşım Sn. Araş. Gör. Dr. Necmi Öztürk'e, her koşulda yanımda olan ve bu süreç boyunca sevgileriyle beni saran biricik aileme ve son olarak da bu projeye verdiği her türlü teknik destek nedeniyle İ.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne (BAP) teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Bengü Cennet

İÇİNDEKİLER

CICERO'DA ÖLÜM-TESELLİ İLİŞKİSİ	3
ÖZ	3
THE DEATH-CONSOLATION RELATION IN THE WORKS OF CICERO	5
ABSTRACT	5
ÖNSÖZ	7
İÇİNDEKİLER	9
KISALTMALAR	10
GİRİŞ	12
I. CICERO'NUN ÖLÜM ve TESELLİ ANLAYIŞININ	23
ARKA PLANI.....	23
A. Cicero'nun Ölüm Düşüncesine Temel Oluşturan Karakterler	24
B. Cicero'nun Teselli Düşüncesinin Kaynağı.....	45
II. CICERO'NUN ÖLÜMLE YÜZLEŞMESİ.....	53
A. Cicero ve Tullia.....	54
B. İnziva ve Felsefe.....	62
C. Ölümü ve Ruhu Anlamlandırma Çabası.....	69
III. CICERO'DA TESELLİ AŞAMALARI	112
A. Lex Naturae	114
B. Status Ipse Nostrae Civitatis.....	120
C. Nihil Mali Esse in Morte	125
D. Gravitas et Sapientias Tuae	131
E. Medicina Temporis	134
SONUÇ	139
KAYNAKÇA	144
ÖZGEÇMİŞ	151

KISALTMALAR

Aristoteles

Arist.

Prob.

Problemata

De Cae.

De Caelo

Cicero

Cic.

Tusc.

Tusculanae Disputationes

Fam.

Epistulae ad Familiares

Att.

Epistulae ad Atticum

Brut.

Epistulae ad Brutum

Fin.

De Finibus

Nat. Deo.

De Natura Deorum

Rep.

De Re Publica

Leg.

De Legibus

Div.

De Divinatione

Ad Quin.

Epistulae Ad Quintum Fratrem

Diogenes Laertios

Dio. Laer.

Bioi. Kai.

**Bioi kai gnomai ton en philosophia
eudokimesanton,**

Ennius

Ann. Lib.

Annalium Liber

Platon

Plat.

Krit.

Kriton

Ap.

Apologia

Tim.

Timaios

Plutarkhos

Plut.

Luc.

Lucullus (Bioi Paralello)

Luc. Cato Min.

Lucullus (Bioi Paralello) Cato Minor

Seneca

Sen.

De Pro.

De Providentia

Ad Hel.

Consolatio Ad Helviam Matrem

GİRİŞ

Cumhuriyet döneminin en parlak düşünür, politikacı ve hatibi olan Cicero (İÖ 106-43), aktif siyasi hayatı ve dikkat çekici yeteneğiyle her zaman yönetime ya çok yakın, ya da olabildiğince uzak olmuştur. 63 yıllık yaşamına bir kaçış, bir sürgün, iki çocuk ve iki evlilik sığdıran Cicero'nun yaşamının son yılları hiç tahmin edemeyeceği şekilde değişmiştir. Tüm hayatı boyunca ideal bir Romalı gibi görev bilinciyle cumhuriyete sahip çıkarak, iyi bir hatip ve politikacı olup devlet işlerinde etkin roller üstlenmiş, evliliği de tutarlı bir şekilde uzun yıllar sürmüştür. Ancak ömrünün son üç yılında bir yaşam dönemecine girmiştir.

İç savaş sonrasında Roma'dan ayrılıp Pompeius'un yanında Yunanistan'da Tessalonica'ya giden ve Caesar'a karşı savaşan Cicero, bir süre sonra bu birlikten ayrılıp İtalya'ya en yakın nokta olduğundan Dyrracium'a geçer ve oradan da Burundisium'a giderek, Caesar'ın onu Roma'ya geri çağırmasını bekler. Kendisine çağrı geldiğinde döndüğü Roma, giderken geride bıraktığı Roma değildir. Artık Caesar'ın diktatörlüğüyle yönetilen Roma'nın meydanlarında hatipler, senatosunda hararetli tartışmalar yoktur. Bu sebeple iç savaş sonrasında, İÖ 47 yılında Roma'ya dönüşünden sonra aktif politika yapmayı bırakan Cicero, devleti için çalışmaya masa başında devam eder ve çevresindeki dostlarına da bunu tavsiye eder.¹ 46 yılında eşi Terentia tarafından terkedilir ve ardından kızı Tullia, ikinci hamileliği sonrasında bünyesine yenik düşerek hayatını kaybeder. Yaşadığı herşeye sabırla katlanan Cicero, kızının ölümüyle tam anlamıyla yıkılır. Uzun süre insanlardan kaçır ve yalnız kalmak için inzivaya çekilir. Bu dönemde yalnızca dostu Atticus'la görüşen düşünür, Atticus'a bir tek okumanın ve yazmanın kendisine iyi geldiğini söyler.² Bu sürecin sonucunda kendisini tümüyle felsefi düşünüşe verip Tullia'nın ölümünü kavramaya ve yaşadığı kederi aklileştirmeye çalışır ve ölüm üzerine derin bir araştırmaya koyulur. Ancak bu şekilde ruhunun teselli bulacağına inanan Cicero, bu inancında haklı olduğunu felsefenin iyileştirici etkisini gün be gün kendisinde görmeye başladığında anlar ve

¹ Fam. 4.3.

² Att. 12.15.

bu etkiyi diğer insanlara da anlatmak için kalemine sarılır. Ona göre artık sadece ölümün değil, tüm kederlerin ilacı da felsefenin ta kendisidir.

Peki Cicero ruhun ilacı olarak tanımladığı felsefeyi bir teselli yöntemi olarak nasıl kullanacak ve bize bunu ne şekilde aktaracaktır? Hiç şüphesiz hem erken dönem teselli geleneğinin öncüsü sayılan hem kendisinden sonraki teselli türündeki eserlerin yazılmasında önemli rol üstlenen ve elimize sadece fragmanları kalan **Consolatio**'suyla³ ve bu eser hakkında epeyce bilgilenmemizi sağlayan **Tusculanae**'ıyla,⁴ Tullia'nın ölümünden sonra kaleme aldığı felsefe eserleriyle ve Mektuplarıyla.

Cicero, **Consolatio** adlı eserinde eklektik yöntemiyle Yunan ve Helenistik kültüre ait pek çok teselli eserinden alıntı yapar ve farklı felsefe geleneklerinin fikirlerini paylaşır. Böylece hem kaybolmuş başka eserler hakkında bilgi verir, hem de elimize geçmiş olan eserlerin bir yorumunu sunar.⁵ Başlı başına bir teselli eseri sayılmamakla birlikte **Consolatio**'da biraraya getirilen teselli yollarını göstermesi açısından modern yorumcular tarafından **Consolatio**'nun adeta geniş bir özeti olarak değerlendirilen **Tusculanae**'da da Cicero bu çeşitlilikten bahseder ve beş farklı felsefe okulunun ölüm karşısında ortaya attığı tesellileri özetler, ardından da kendisinin **Consolatio**'sunda bu çeşitliliği ortaya koyma sebebini vurgular:

Teselli edecek kişinin görevi şunlardır; ya kederi kökten yok etmek veya sakinleştirmek, olabildiğince hafifletmek veya durdurmak, uzun süreye yayılmasını ya da başka yöne ilerlemesini engellemek. Kimisine göre teselli edicinin yegâne görevi kötünün hiç olmadığını savunmaktır, Cleanthes'in düşündüğü gibi. Kimilerine göre kötülüğün büyütülmemesidir, Peripatetiklerin düşündüğü gibi. Kimisine göre dikkatin kötünden iyi olana çevrilmesidir, Epikuros'un düşündüğü gibi. Kimisine göre öngörülemeyen bir şeyin olmaması yeterlidir, Kyrene

³ **Consolatio**'nun tamamının kaybolduğu, ancak elimizde **Pseudo-Cicero** bir **Consolatio** olduğu metin üzerinde yapılan ilk çalışmalarda ortaya konan düşüncelerden biridir. Elimize geçen fragmanların Cicero'ya ait olduğundan şüphe duyulmuştur. Fern, 1941: 18.

⁴ Antik Yunan ve Roma'da teselli edebiyatı üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olan Buresch'in **Consolationum a Graecis Romanisque Scriptarum**'unda Cicero'nun **Consolatio**'su için temel kaynak olduğuna ve alt yapısının bu eser üzerine inşa edildiğine işaret edilir. Buresch, 1886: 95.

⁵ Baltussen, 2013: xv.

okuluna mensup olanlar gibi. Öte yandan Chrysippus, birini teselli etmek için asıl yapılması gerekenin, kederli kişinin aklına kazanmış olan kederli düşünceyi kökten yok etmek olduğunu kabul eder, teselli edilen kişi eğer isterse bunu zorunluluk gibi gözüken günlük bir görevden kaçmak gibi düşünebilir. Bu çok sayıdaki teselli etme yollarının tümüne birden odaklanmanın pek çok iyi yanı vardır (herkese farklı yöntemler etki eder), biz de **Consolatio**'da hepsini tek bir yerde topladık; çünkü ruhum huzursuzluğa düşmüştü ve onun tedavisi için her şey deneniyordu.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus aut sedare aut detrahere quam plurimum aut suppressere nec pati manare longius aut ad alia traducere. Sunt qui unum officium consolantis putent malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet; sunt qui non magnum malum, ut Peripatetici; sunt qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus; sunt qui satis putent estendere nihil inopinati accidisse, ut Cyrenaici. Chrysippus aut caput esse censet in consolando detrahere illam opinionem maerenti, se officio fungi putet iusto atque debito. Sunt etiam qui haec omnia genera consolando colligant—alius enim alio modo movetur—, ut fere nos in Consolatione omnia in consolationem unam coniecimus; erat enim in tumore animus, et omnis in eo temptabatur curatio. (**Tusc.** 3.31.76)

Cicero'nun felsefenin teselli edici mahiyetini ifade ettiği **Mektupları** da **Tusculanae** kadar önemlidir. Cicero'nun teselli mektupları genel olarak **Ad Familiares**'te toplanmış gibidir, yine de bunlar incelendiğinde kendi içlerinde elemeler yapmak mümkündür. Bizim temel alacağımız ortak özellik, **consolatio** türü üzerine konuşurken bahsettiğimiz gibi, bu türe dâhil edilecek olan eserlerin felsefi bir ortak noktalarının olması veya **topoi** olarak bu eser türüne uyum sağlamalarıdır. Bu **topoi** kökte Hellenistik felsefenin tedavi edici yanlarını barındırır, Wilcox'un da belirttiği üzere özellikle sevilen birinin kaybından bahsedilirken teselli Epikuros'tan, Lucretius'tan veya Seneca'dan alıntılar barındırır, böylelikle ölümün doğal olduğunu kabul etme hedeflenir. Buna ilaveten yazarın sosyal statüsü, ahlaki duruşu, politik saygınlığı da teselli unsur olarak

kullanılabilir.⁶ Cicero'nun teselliye bakışı, kendisine gelen mektuplara verdiği karşılıklarda da görülür. Örneğin acısının en taze olduğu dönemde, Tullia'nın ölümünden beş ay sonra Atticus'a yazdığı mektubunda Caesar'dan da teselli mektubu aldığından bahseder ve⁷ teselli edici sözler duymak kederli olan kişiye her zaman iyi gelir, der. Bu yüzdendir ki kendisi de sürgündeyken Terentia'dan mektuplar istemiştir⁸ ve sonuçta ne olursa olsun Cicero teselli mektubu kaleme almanın gerekli ve önemli olduğu düşüncesindedir.

Gerçi Amanda Wilcox, **Sympathetic Rivals: Consolation in Cicero's Letters** adlı makalesinde Cicero'nun kendisine yazılan ve kendisinin başkalarını teselli etmek için yazdığı mektuplarını, teselli türünün özelliği taşımayan mektuplarından ayırma konusunda bir takım karmaşaların yaşandığından da bahseder. Ona göre karşılıklı yazılan bu mektupların belli bir amacı olmalıdır, yani bu mektuplar ya teselli edilecek kişiye pratik olarak yardımcı olmalı, ya psikolojik olarak destek verecek nitelikler taşımali ya da her ikisini birden gerçekleştirmelidir. Buna rağmen Cicero'nun mektuplarının çoğu genel olarak teselli mektupları başlığı altında toplanmıştır. Elbette bu mektupların önemli benzerlikler taşıyan yanları varken, birbirlerinden ayrı düştükleri yanları da vardır. Wilcox'a göre Cicero mektupları üzerine çalışan Modernçağ akademisyenleri bu ayrımı keskin bir biçimde yapmamaktadırlar.⁹

Cicero'nun mektuplarını Wilcox'un da yardımıyla bu açıdan sınıflandırdığımızda, **Ad Familiares**'inden P. Nigidius Figulus (4.13), S. Sulpicius Rufus'a (4.3,3), T. Fadius (5.18), A. Torquatus (6.1, 3, 4), A. Caecina (6.6), Trebanius (6.10b), Q. Ligarius (6.13), Toranius (6.20, 21), Cn. Domitius Ahenobarbus (6.22), M. Terentius Varro (9.2, 3, 4), M. Marcellus (4.8) ve (5.13) L. Luceius'a yazılmış mektuplar politik konulu birer teselli için kaleme alınmıştır diyebiliriz. Elbette Cicero'nun teselli anlayışını kavramak için bu mektuplar da önemlidir, ama bizim ele aldığımız konuya ve genel olarak **consolatio** türünün içeriğine en uygun düşen mektup Tullia'nın ölümünden önce Cicero'nun Titius'a,

⁶ Wilcox, 2005: 240.

⁷ **Att.** 13. 20.

⁸ **Fam.** 14.2.4, 14.4.5, vb.

⁹ Wilcox, 2005: 237-239.

oğlunun ölümü üzerine yazdığı, **Ad Familiares** eserinin 5. kitabının 16. Mektubudur. Bu mektuba ilaveten genel olarak teselli özellikleri taşıyan bir kaç mektup daha vardır. Bunlar Wilcox¹⁰ ve Fern'ün¹¹ çalışmalarında ortak olarak Cicero'nun karısının ölümünün ardından Brutus'a yazdığı **Ad Brutum** eserinin 1. kitabının 9. mektubu ve Sulpicius Rufus'un Cicero'ya yazdığı teselli mektubudur. Cicero'nun da açıkça belirttiği gibi, Brutus'a yazdığı bu mektup bir teselli mektubudur, ancak amacına ulaşabilmiş midir bu tartışılır. Fern'ün çalışmasında da bu mektubun tam olarak bir teselli mektubu sayılamayacağı söylenir.¹² Sulpicius Rufus'un Tullia'nın ölümünden sonra Cicero'yu teselli etmek için kaleme aldığı mektupsa, Cicero'nun Titius'a yazdığı mektupla oldukça fazla benzerlik taşır. Bu bağlamda tam bir teselli mektubudur diyebiliriz, ancak mektubu Cicero yazmadığından, bu mektuba da ancak Cicero'nun düşüncelerini desteklediğini gösterecek kadar yer verilebilir. Bunların dışındakiler kısaca bir avuntu sunmak veya acı çeken kişinin acısını ifade etmek için yazdığı mektuplar olarak karşımıza çıkarlar.¹³ Diğer mektupları ölümlerden ya çok az, ya da hiç sempati göstermeden bahseder, herhangi bir üzüntü ifadesi yoktur; örneğin Atticus'un anneannesinin ölümünü haber verirken yalnızca mektubun girişinde bu ölümden bahseder, geri kalanında hiç bir üzüntü ifadesi yoktur, hatta mektup Tullia'nın nişanlılık müjdesiyle sonlanır.¹⁴ Başka iyi bir örneğe yine Cicero'nun, dostu Atticus'a babasının ölümünden tek bir cümleyle bahsedişiri. Bu örnek bir önceki ve bir sonraki cümleyle Cicero'nun yaklaşımını biraz daha anlaşılır kılar:

Sanırım erkek kardeşim, tam da bizim istediğimiz gibi, Pomponia ile iyi anlaşılıyor. Şu an onunla Arpinum'daki malikânesinde yaşıyor ve onunla D. Turranius'u öğrenme aşkıyla dolmuş durumda (χρηστομαθῆ). Babamız 27 Kasım'da hayatını kaybetti. Genel olarak sana yazacaklarım şimdilik bu kadar.

¹⁰ Wilcox, 2005: 244.

¹¹ Fern, 1941: 14-15.

¹² Fern, 1941: 15-16.

¹³ Bu mektuplara Hortensius için yazılan **Att.** 6. 6, Seius için yazılan 12. 11. yine **Ad Atticum** eserinden doktoru Alexio için yazılan 15. 1. veya Curio için yazılan **Fam.** 2. 2. örnek verilebilir.

¹⁴ **Att.** 1. 3. "Tulliolam C. Pisoni L. f. Frugi despondimus."

Quintus frater, ut mihi videtur, quo volumus animo est in Pomponiam et cum ea nunc in Arpinatibus praediis erat et secum habebat hominem χρῆστομαθῆ D. Turranium. pater nobis decessit a. d. iv Kal. Dec. Haec habebam fere quae te scire vellem. (Att. 6.1.2)

Öte yandan Cicero, Atticus'a yazdığı mektubunda köle Sositheus'un ölümünün kendisini yaraladığını ifade ederken, Atticus'tan kendisine teselli mektubu yazmasını dahi ister. Çünkü Cicero'ya göre üzüntü içindeki birini, ancak ona yol gösterici olacak dostlarının sözleri ve onu yalnız bırakmayışları teselli edebilir.

Bunlardan başka bir haberim yok sana yazacağım, ama ne yazık ki yazarken bile üzüldüyorum. Yetenekli okuyucularımdan Sositheus hayatını kaybetti ve kimse benim bir kölenin ölümüne bu kadar üzülmemi beklemiyordu. Bana sık sık yazmanı istiyorum. Eğer yazacak bir şey bulamazsan ne düşünüyorsan onu yaz.

Quod praeterea ad te scribam non habeo, et me hercule eram in scribendo conturbator. nam puer festivus anagnostes noster Sositheus decesserat meque plus quam servi mors debere videbatur commoverat. tu velim saepe ad nos scribas. si rem nullam habebis, quod in buccam venerit scribito. (Att. 1.12.4)

Cicero'nun teselli mektupları genel olarak **Ad Familiares**'te toplanmış gibi gözükür, yine de bunlar incelendiğinde kendi içlerinde elemeler yapmak mümkündür. Bizim temel alacağımız ortak özellik, **consolatio** türü üzerine konuşurken bahsettiğimiz gibi, bu türe dâhil edilecek olan eserlerin felsefî bir ortak noktalarının olması veya **topoi** olarak bu eser türüne uyum sağlamalarıdır. Bu **topoi** kökte Hellenistik felsefenin tedavi edici yanlarını barındırır, Wilcox'un da belirttiği üzere özellikle sevilen birinin kaybindan bahsedilirken teselli Epikuros'tan, Lucretius'tan veya Seneca'dan alıntılar barındırır, böylelikle ölümün doğal olduğunu kabul etme hedeflenir. Buna ilaveten yazarın sosyal konumu, ahlaki

duruşu, politik saygınlığı da teselli unsuru olarak kullanılabilir.¹⁵ Cicero'nun teselliye bakışı, kendisine gelen mektuplara verdiği karşılıklarda da görülür. Örneğin acısının en taze olduğu dönemde, Tullia'nın ölümden beş ay sonra, Atticus'a yazdığı mektubunda Caesar'dan da teselli mektubu aldığından bahseder.¹⁶ Cicero'ya göre teselli edici sözler duymak kederli olan kişiye her zaman iyi gelir, kendisi de sürgündeyken Terentia'dan bu yüzden mektuplar istemiştir;¹⁷ Ona göre teselli mektubu yazmanın gerekli ve önemli olduğu düşüncesindedir.

Cicero'nun aklındaki teselli örgüsü, yukarıda da bahsettiğimiz, henüz kızı ölmeden ve kendisi böylesi derin bir acıyı henüz yaşamamışken kaleme aldığı bir mektubunu, **Ad Familiares** eserinin 5. kitabının 16. mektubunda Titius'u teselli edişini analiz ederek ortaya konabilir. Bunun sebebi Cicero'nun **consolatio** özelliği taşıyan ilk metinlerinin mektuplar olması ve özellikle Titius'a yazdığı mektubun yukarıda da anlattığımız gibi **consolatio** türünün özelliklerine tam anlamıyla uyuyor olmasıdır.¹⁸ Cicero, çocuklarını kaybeden Titius'u teselli etmek için kaleme aldığı mektubunda ölüm karşısında nasıl dayanması gerektiğini anlatır, bu mektubu Sulpicius'un Tullia'nın ölümünden sonra yazdığı teselli mektubuyla yakın zamanlara tarihlenenler de vardır. Titius'un kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Shackleton Bailey'nin yorumlarında Cicero'nun mektubu yazdığı Titius'un aynı zamanda **Fam.** 13.75.'i de yazdığı T. Titius olabileceğinden bahseder, ancak o dönemde çok yaygın olan bir isim olduğu için bundan emin olmak mümkün değildir. Titius'un ailesi veya kaybettiği çocukları hakkında herhangi bir ek bilgiye sahip değiliz. Yine de mektubun giriş kısmında Titius'la olan yakınlıklarından bahseder Cicero. Özellikle bu yakınlığın kendisine bir teselli mektubu yazma görevi verdiğini ve Titius'un kederi karşısında, ona bir teselli mektubu yazmanın kendisi için bir görev olduğunu söyler.¹⁹ Bu klasik bir **consolatio** başlangıcıdır, Cicero'nun da yapmak istediği budur: bir teselli mektubunun nasıl yazılacağını göstermek. Cicero'nun bizim için muhatabı meçhul olan bu mektubunda, Titius'u çok fazla tanımadığını ancak bu kişinin yüksek bir

¹⁵ Wilcox, 2005: 240.

¹⁶ **Att.** 13. 20.

¹⁷ **Fam.** 14.2.4, 14.4.5, vb.

¹⁸ Fern, 1941: 10.

¹⁹ **Fam.** 5.16.1.

sosyal konumda olduğunu, bu sebeple Cicero'nun bu mektubu yazmak gereği hissettiğini de düşündürebilir. Öte yandan Titius'un kaybettiıklarını sıralamaması yalnızca ince düşüncelilik olarak da yorumlanabilir; çünkü Titius ne kaybettiğini zaten biliyordur.²⁰

Her ne kadar mektubun muhatabı hakkında çok bilgimiz olmasa da, yazıldığı süreç hakkında az da olsa bilgiye sahibiz. Cicero mektubun ikinci kısmında yazdığı zaman dilimiyle ilgili bir açıklama yaparak, Cumhuriyetin iyi günlerinde olmadıklarını, halkın bir yozlaşma içinde olduğunu söyler. Ardından da ilerleyen bölümde hastalıktan ve sağlıksızlıktan bahsederken, veba salgınına gönderme yapar.²¹ Bu detaylar göz önüne alındığında mektubun Caesar'ın yönetimi sırasında ve kızının ölüm tarihi olan 45 yılının Şubat'ından önce (salgın hastalıkların genellikle sıcak mevsimlerde ortaya çıktığını da göz önünde bulundurarak) yazdığı düşünülmektedir.²² Cicero mektubunda, kısa süre sonra kendisinin de yaşayacağı, bu derin üzüntünün üstesinden gelmek için belirli bir kaç yol olduğunu söyler gibidir. Mektup incelendiğinde kişiyi teselli etmek için beş farklı aşamadan bahsedildiği görülebilir. Fern'un çalışmasında da beş ana kısımda incelenebileceğini söylediği bu mektup, yakınına kaybetmiş olan birinin teselli kılavuzu niteliğindedir. Cicero'nun kaleme aldığı ve bize kendi teselli yolunu gösterdiği mektup, teselli bölümümüzün merkezinde yer alarak, bizim de kendisinin teselli olarak nitelendirebileceğimiz eserlerini ileride göreceğimiz beş ana başlık altında incelememiz için yol gösterici olacaktır. Böylelikle daha önce Cicero'nun teselli düşüncesini incelenmemiş bir açıdan ele alma fırsatı bulacak ve beş bölüm halinde tesellisini sınıflandırma şansı elde edeceğiz.

Ölüm-teselli ilişkisini konu alan araştırmamızın ilk bölümünde Cicero'nun felsefi görüşünü oluşturan düşünce okullarından, onu en çok etkileyen iki karakter seçilmiştir. Bunlardan ilki Cicero'nun da yeni dönem felsefenin kurucusu olarak gördüğü²³ Sokrates, diğeryse kendisinin de dava arkadaşı diyebileceğimiz Romalı Stoik Genç Cato'dur. Bu iki karakterin neden temel alındığı düşünüldüğünde,

²⁰ Wilcox, 2005: 241-242.

²¹ 45 yılının başına tarihlenemeyeceğini kanıtlar niteliktedir. Böylesi bir hastalık yaz başı veya yazın ortaya çıkacağından, ya yaz sonu ya da sonbaharda yazılmış olabilir. Bailey, 2004:325.

²² Bailey, 2004: 325; Wilcox, 2005: 242.

²³ Tusc. 3.4.8.

Cicero'nun erdemli bulduğu, bile bile ölüme göğüs geren karakter oldukları açıkça görülebilir. Bu sebeple Platon'un Sokrates'in ölümü ve ruh üzerine olan eserlerinden **Apologia**, **Phaidon** ve **Kriton** incelenmiş, Sokrates'in hem kendisini hem de çevresindekileri nasıl sakinleştirdiği; ölümü nasıl bir metanetle karşıladığı görülmüştür. Sokrates'in ölümü nasıl karşıladığını kendisi de incelemiş olan Cicero, bunu yaparken öncelikle ölümü tanımlayışı üzerinden yola çıkar. Sokrates'in kurduğu ruh ve beden ilişkisi ve bu bağlamda öte dünya düşüncesini detaylandırır. Cicero'nun **Tusculanae**'nda (1. 40. 97.- 41. 99.) geçen bu açıklama, düşünürün Sokrates'in fikirlerine nasıl önem verdiğinin ve kendi düşüncelerini Sokratesçi ilmeklerle nasıl ördüğünün kanıtı gibidir. Ardından yaşayacağı kötü kaderi öngören ve buna katlanmak yerine kendisini özgürleştirmeyi tercih eden Cicero'nun çağdaşı Genç Cato'nun bu süreçte nasıl bir durumda olduğunu anlamak amacıyla, Plutharkos'un ünlü kişilerin hayatlarını konu alan **Bioi Paralleloi** eserinin **Cato Minor** bölümünde bize tüm detaylarıyla hayatının aktarıldığı Genç Cato incelendi. Böylelikle Yunan dünyasındaki Sokratesçi tavrı kendisine örnek alan ve koyu bir Stoacı olan Genç Cato'nun yaşam ve ölüme dair düşünceleri incelenerek, Cicero'ya ne açıdan etkili olduğu detaylandırılmıştır. Bu düşünürlerin etkisiyle ölüm, ruh, beden, öte dünya düşüncelerini sağlam temellere oturtan Cicero, böylelikle kızının ölümünden sonra acısına da aynı metanetle katlanır.

Bundan başka ilk bölümün ikinci kısmı olarak teselli edebiyatına değinilmiştir. Teselli edebiyatının ortaya çıkışı, yazılış amacı ve yöntemi incelenmiş; Cicero'nun bu yazım türünün neresinde olduğu ve türün gelişiminde nasıl bir rol oynadığı incelenmiştir. Bunun ardından tezimizin üçüncü bölümdeyse kızı Tullia'nın ölümünün düşünürü nasıl etkilediğini anlamak için, Tullia'nın yaşantısını merkeze alarak Cicero'nun yaşamı ve yaşamı boyunca haşırneşir olduğu politikaya bakışı incelenmiş; kızının ölümünden sonraysa tamamen nasıl inzivaya çekildiği ve ne çeşit çalışmalar yapmaya başladığı araştırılmıştır. Bu bilgiler ışığında Cicero'nun ölüm anlayışı incelenmiş, ruhun yapısı, beden ve ruh ilişkisi, ölüm sonrası ve öte dünya düşünceleri detaylandırılarak, düşünürün **Tusculanae**

Disputationes eserinde bu düşüncelerini açıkladığı birinci kitabı tüm ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Ardından bu düşünceleri genel eklektik bakış açısıyla nasıl harmanladığı ve ortaya koyduğu bakış açısı özetlenerek Cicero'nun ölüme karşı geliştirildiği tesellisi, yukarıda da bahsettiğimiz üzere Titius'a yazdığı teselli mektubu (**Fam.** 5.16.) temel alınarak, beş bölümde incelenmiştir. Bu beş bölüm düşünürün ölüme tesellide izlenmesi gerektiğini düşündüğü yolu tarif etmektedir. Cicero'ya göre ilkin insanın zaten acı çekmek üzere dünyaya geldiğini unutmamak gerekir, doğanın yasası değişken değildir; **Lex Naturae**. İkinci olarak o sırada Cumhuriyet'in içinde bulunduğu zor durum ve Roma'nın bu içler acısı hali göz önünde bulundurulmalıdır, ona göre böyle bir zamanda bir baba oğlunun öldüğüne daha az üzülmelidir. Genç Cato, yaşamak istemediği bir gelecekte onursuzca yaşamk yerinde kendi elleriyle ruhunu özgürleştirmiştir. Birinin ölümüne üzülürken bu dünyanın şartlarını da göz ardı etmemek gerekir, **Status Ipse Nostrae Civitatis**. Üçüncü olarak akıldan hiç çıkarılmaması gereken ölümün kötü bir şey olmadığıdır. Ölüm, yalnızca iki şey olabilir Cicero'ya göre ya ruhun göğe yükselip özgürleşmesi, ya da bir hissizlik halidir; her ikisi de ölümün kötü olmadığıdır; **Nihil Mali Esse in Morte**. Dördüncü olarak acı içindeki kişi sağlam karakterini gözardı etmemeli ve ona uygun davranmalı, metanetli olmalıdır. Kederinin dehlizinde kaybolup erdemli duruşu ve edinmiş olduğu bilgi birikimini unutmamalıdır; **Gravitas et Sapientia Tua**. Son olarak da Cicero'ya göre, yas tutan kişi zamanın yaraları iyileştireceğini öngörmeli ve bu tedavinin sonuçlarını sakince beklemelidir. Zaman taze yaraların kabuk bağlamasını sağlayan en tesirli ilaçtır; **Medicina Temporis**. Bu aşamaların sonucunda teselli edilen kişinin kederinin, tamamen yok edilmese de, en azından hafifleyeceğini düşünen Cicero,²⁴ kendini de bu şekilde teselli etmeyi başarmıştır.

Tez araştırmamızın sonucunda Cicero'nun bize insanın mahkûm olduğu trajik sonuna katlanmak için yöntemli bir felsefi düşünüşten başka bir teselli bulamadığını göstermiştir. Cicero'ya göre kişi göğüs germek zorunda olduğu bu acıyla ancak felsefenin yardımıyla başeder ve ancak felsefenin kılavuzluğuyla

²⁴ **Fam.** 5.16.1.

yolunu bulabilir. Doğa karşısında insanın kendisini tamamen çaresiz hissettiği her tür olay sonrasında yaşamını sürdürebilmek için kendi kendine neden bir savunma mekanizması geliştirdiğini? Nasıl geliştirdiğini cicero örneğinden yola çıkarak açıklamak. bir savunma geliştirmek mecburiyetinde kalışını ve bu savunma mekanizmasını nasıl geliştirdiğini açıklamak amacını güder.

Yöntem

Tezimizde kaynak eser olarak yararlandığımız **Tusculanae Disputationes** için, J. E. King. **Tusculan Disputations**, London, Cambridge, Mass.: Heinemann; Harvard University Press, 1945 (Loeb Classical Library) edisyonu temel alınmıştır. İkinci temel eser, **Ad Familiares**'in 5. bölümünün 16. mektubun yorumu ve çevirisi için D. R. Shackleton Bailey, **Cicero: Epistulae Ad Familiares**. Cambridge University Press, 1977 edisyonuna başvurulmuştur. Bunların yanı sıra, Cicero'nun yazdığı teselli mektuplarını içeren **Ad Brutum, Ad Atticum** ve bazı bölümleri genel olarak ölüm ve teselli düşüncesine ayrılmış olan **De Divinatione, De Finibus, De Legibus, De Re Publica** adlı eserler için de **Loeb Classical Library** temel alınmış; ilgili eserlerin künyeleri Kaynakça kısmında belirtilmiştir. Tez boyunca geçen özel adlar ve şehir adları için Latince yazılım benimsenmiş, ancak aralarında dilimize yerleşmiş olanlar söz konusu olduğunda Türkçe söyleyişleri tercih edilmiştir.

I. CICERO’NUN ÖLÜM ve TESELLİ ANLAYIŞININ ARKA PLANI

İnsanoğlunun bir kötülük olarak gördüğü ve asırlardır anlamlandırmaya çalıştığı **ölüm**, Antikçağda da bir kötülük olarak görülmüş, insanın engelleyemediği kaderi olarak yorumlanmıştır. Öleceğini bile bile yaşama devam etmek ve sevdiklerini kaybetmek insanın trajik kaderidir ve bu trajedi ölüm kelimesinin ikili anlam içeren geçmişine de yansır. Çünkü Latince **mors** kelimesinin kökeni Yunanca “talih, kader, baht” anlamının yanında “talihsizlik, kötü kader, ölüm, ecel” anlamlarına da gelen **moros** kelimesidir. İsim olarak “ölmek, terk-i diyar etmek” anlamlarına gelen **morior** deponens fiilinden türeyen **mors**, Yunancadaki ikili anlamdan sıyrılarak, ilk anlam olarak “doğal olsun ya da olmasın, her şekilde ölüm”, ikincil anlam olarak da “ölü beden, ceset” anlamını korur. Kelimenin anlamında olumlu olumsuz karşıtlığı olmadan, yalnızca ölüme dair olan yanın kalması ve Yunanca da erilken Latinceye dişil isim olarak geçmesi dikkat çekicidir. Bu farklılık genel olarak kelimenin diğer anlamlarında da görülür. Bu kelime ikincil anlam olarak bir tanrıçayı işaret eder ve Roma mitolojisinde Erebus ile Nox’un kızı ölüm tanrıçası **Mors** (veya **Letum**) olarak karşımıza çıkar. Yunan tanrılarında eril Thanatos’un, dişil Romalı bir yansıması olan tanrıça, Pluto’yla veya öte dünyada ruhun yaşayacağı deneyimlerle ilgili değildir; öncelikli olarak ölümlerle, ikincil olarak yaşamdan ölüme geçişle, son olarak da ölüm haliyle yani hissizlik, duygusuzluk haliyle ilgilidir. Tanrıça çıplak olarak ölümün, ölüm durumunu temsilidir, dini bir içeriğin değil.²⁵

Kelimenin Yunancası ve Latincesi arasındaki anlamsal fark aslında bize, ölüme yaklaşım biçiminin, farklı bakış açılarının da bir göstergesidir. Cicero’nun ilham aldığı en önemli Yunan düşünürü olan Platon’un metinlerindeki ölüm, doğal olarak Sokrates’in ölümü hem kendi eserlerinde yer verdiği karakter tiplmeleriyle, hem de ölüme yaklaşımıyla örtüşür. Bu nedenle önce Sokrates üzerinden Platon’un ölüm düşüncesi incelemek, ardından da ölümün Roma’daki izlerini sürmemiz uygun düşecektir. Ayrıca Cicero’nun **gravitas** ve **constantia** sahibi olduğunu söyleyerek yücelttiği çağdaşı Genç Cato’yu merkeze alarak, Plutarkhos’un bize

²⁵ Kunz, Heike (Tübingen). 2014: "Mors."

aktardığı intihar evrelerini ve Platon'un yardımıyla, Sokrates'in ölüm anlayışı üzerine kurduğu düşüncelerini kavramak, bu sayede Cicero'nun Platoncu bakışını Genç Cato'nun da yardımıyla nasıl Romalılaştırdığını görmek konuyu açıklığa kavuşturmamıza yardımcı olacaktır.

A. Cicero'nun Ölüm Düşüncesine Temel Oluşturan Karakterler

Cicero'nun eserlerine özellikle ölüm-teselli ilişkisi açısından baktığımızda ve konuyla ilgili olarak kendisinden önceki dönemi gözden geçirdiğimizde bütün yollar bizi doğrudan doğruya Sokrates'e çıkarır. Cicero'nun diyaloglarında beliren ve övgülerine konu olan karakterler Sokrates'in ahlaki özelliklerini taşıyan karakterlerdir. Başka deyişle her biri yaşam öğretmeni kimliğine sahip ve ölümü yenmiş şahsiyetlerdir. Hatta bu diyaloglarda beliren Cicero'nun kendi karakteri bile hem ahlaki duruşu hem de diyalektik bakışı ve tartışmaya yönlendiren tutumuyla²⁶ adeta Romalı bir Sokrates'tir.

Cicero'nun özellikle ölüm karşısındaki metanetinden dolayı Sokrates'i düşüncelerinin merkezine alışı, aslında genel olarak Yunan düşünce dünyasındaki ölüm anlayışını merkeze alışıdır. Çünkü Sokrates kendi şahsında kendi ulusunun bu konudaki anlayışının temsilcisi konumundadır. Gelmiş geçmiş en ünlü filozof olmasına rağmen hiç yazılı eseri olmayan ve kendisini ancak Platon'un diyaloglarından tanıdığımız Sokrates, Atina'da, dünya tarihinin en eski demokrasisinin kucağına doğar. Doğduğu şehir onu eğitir ama sonunda ölüme mahkûm eder ve Sokrates'in ölümü Atina'ya sürülen kara bir lekedir.²⁷ İÖ 399 yılında idam edilen Sokrates'in, kimseyi kayırmadan doğru bildiğini söylediği için yönetim tarafından çok sevilen biri değildir. Kendisine yöneltilen suçlamalar devlet dinine karşı gelmek ve gençlerin ahlakını bozmak olan Sokrates'in, kendisini suçlayan kişiyi tanımıyor olması da ilginçtir; onu suçlayan Meletos'u tipini tarif ederek tanımlayacak kadar tanımamaktadır.²⁸ Sokrates, çıktığı mahkemede

²⁶ Albrecht, 1997: 508.

²⁷ Wilson, 2007: 1-2.

²⁸ Platon, **Euthyron**, 2b. Sokrates'in güçlü bir politikacı olan Anytos'un düşmanlığını kazandığı ve aslında onu ortadan kaldırmak isteyen kişinin de Anytos'un kendisi olduğu düşünülmektedir.

kendisini savunma görevini üstlenir; ancak her ne kadar iyi bir hatip ve düşünür olsa da mahkeme sonucunda idama mahkum edilir ve ölümü her yıl dinsel bir görev için Delos'a gönderilen gemi sebebiyle bir süre geciktirilerek, düşünürün bu sırada hapiste tutulmasına karar verilir.²⁹ Bu sırada dostlarıyla son konuşmalarını yapma fırsatı bulan Sokrates, artık ölümle burun burunadır, ancak Platon'un bize aktardığı üzere bunu metanetle karşılamış ve hatta kendisi için üzülen dostlarını dahi teselli etmiştir. Sokrates, kendi ölümüne o kadar uzaktan bakar ki, Platon'un **Apologia**'sında, Atina'ya düşman olanların kendisinin idamını, Atina'ya çamur atmak için kullanacaklarını söylemiştir. Platon'un **Apologia** yani **Sokrates'in Savunması** eserinde bizimle konuşan Sokrates, ölümden ilk kez Meletos'un iddianamesine karşı kendisini savunurken bahseder.

Nasıl da kötülük etmiş olurdum, ey Atina erleri: Eğer -sizin beni yönetmesi için seçtiğiniz- komutanların beni atadıkları herhangi bir yerde, Poidaia'da, Amphipolis'te ya da Delion'da görevimin başında, tıpkı diğerleri gibi ölüm tehlikesini göze alıp, sonra da tanrı, kanımca ve anladığım kadarıyla, felsefe yaparak yaşamımı, kendimi ve diğerlerini sınamamı emredince, ölümden ya da başka herhangi bir şeyden korkarak alıp başımı gitseydim, işte bu felaket olurdu. Gerçekten tanrıların varlığına inanmadığım için mahkeme önüne çıkarılmaya müstahak olurdum. Kehanete itaatsizlik etmiş, ölümden korkmuş, bilge olmadığım halde kendimi bilge sanmış olurdum. Çünkü, ey yiğitler, ölümden korkmak, öyle olmadığı halde bilge görünmekten başka bir şey değildir.

Meletos'un sadece bir piyon olarak kullanıldığı bu süreçte, kendisi de şairler ve zanaatçiler adına konuşur. Tam metinleri inceleyen Guthrie, **Sokrates** isimli kitabında suçlamaları şöyle aktarır: "Sokrates Devletin tanıdığı tanrıları tanımayı reddetmekten ve başka, yeni tanrılar ortaya atmaktan suçludur. Ayrıca gençleri bozmaktan suçludur. Talep edilen ceza ölümdür." Detaylı bilgi için bkz. Guthrie, 1971: 58-60.

²⁹ Theseus'un adına, Girit'te Minotauros'a her yıl verilen genç yaşamlara bir son verdiği için, Apollo'ya verilen eski bir sözü yerine getirmek üzere, Delos'a her yıl dinsel görevlendirmeye bir gemi gönderiyordu. Gemi Sokrates'in mahkemesinden bir gün önce kalkıyordu ve onun dönüşüne dek şehir halka açık idamların yapılmasına izin verilmeyen dinsel bir saflık halinde tutuluyordu. Bu yüzden bu dönemde Sokrates hapiste tutulur ve dostlarının onu ziyaret etmesine izin verilir. Böylece Platon'un bize **Kriton**'da ve yaşamının son günü olarak **Phaidon**'da aktardığı konuşmaların yapılma fırsatı doğar. Bkz. Guthrie, 1971: 64-65.

ἐγὼ οὖν δεινὰ ἂν εἶην εἰργασμένος, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ ὅτε μὲν με οἱ ἄρχοντες ἔταπτον, οὗς ὑμεῖς εἴλεσθε ἄρχειν μου, καὶ ἐν Ποτειδαίᾳ καὶ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ ἐπὶ Δηλῷ, τότε μὲν οὐ ἑκείνοι ἔταπτον ἔμενον ὥσπερ καὶ ἄλλος τις καὶ ἐκινδύνευον ἀποθανεῖν, τοῦ δὲ θεοῦ τάπτοντος, ὡς ἐγὼ φήθην τε καὶ ὑπέλαβον, φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἑμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους, ἐνταῦθα δὲ φοβηθεῖς ἢ θάνατον ἢ ἄλλ' ὅτιοῦν πρᾶγμα λίποιμι τὴν τάξιν. δεινὸν τὰν εἶη, καὶ ὡς ἀληθῶς τὸτ' ἂν με δικαίως εἰσάγοι τις εἰς δικαστήριον, ὅτι οὐ νομίζω θεοὺς εἶναι ἀπειθῶν τῇ μαντείᾳ καὶ δεδιὼς θάνατον καὶ οἰόμενος σοφὸς εἶναι οὐκ ὢν. (Plat. Ap. 28e-29a.)

Sokrates'e göre mahkemede kendisine karşı oy verenlerin, yani ölümü için sabırsızlananların bu kadar da acele etmesine gerek yoktur, zaten yeterince yaşıldır ve ölüme yakındır.³⁰ **Kriton** ve **Apologia** eserlerinden elde edilen bilgilere göre yargılanırken, yetmişlerini geçmiş olduğu tahmin edilebilmektedir;³¹ ona göre kendisinin yaşlarında olan bir adam için ölüm ne o kadar uzaktır, ne de korkulacak bir şeydir. Mahkûmiyetten ya da idam cezasından korkmamaktadır, ona göre içinde bulunduğu durumda ölümden kurtulmak çok da zor değildir. Zor olan kötülükten kaçmaktır, çünkü böylesi bir ölümden kaçmak için muhakkak ki ar damarı çatlamış olmak gerekir. Hâkimleri nasıl kandırabileceğini bilir Sokrates, hatta bu yöntemleri adım adım anlatır onlara. Neler yapabileceğinin farkında olduğunu, ancak yoksul ve yaşlı bir bilge olarak bu tarz yöntemler kullanmayı reddetmekle kendi masumiyetini kanıtladığını anlatır karşısındakilere.³²

Sonunda, kendisinin de beklediği gibi, ölüme mahkûm edilir. O mahkûm edildiği ölümden korkmamaktadır, aksine onu mahkûm edenler yaşamları boyunca fesatlığa ve adaletsizliğe mahkûm edilmişlerdir. Sokrates aleyhine karar verenlere böylesi bir kehanetle nazikçe lanet yağdırdıktan sonra, lehine karar verenlerle konuşmak ister. Henüz öldürüleceği yere götürülmemektedir, çünkü idamı bir zaman sonraya ertelenmiştir. Bunun sebebi **Kriton** diyalogunun 43d. kısmında bir cümleyle şöyle açıklanır: Sokrates, başında uykudan uyanmasını bekleyen Kriton'u

³⁰ Platon, **Ap.** 38c. **Krit.** 43b.

³¹ Burnet, 1916: Bölüm 3.

³² Plat., **Ap.** 39a.

gördüğünde “Yoksa şehre vardığında ölmem gereken gemi Delos’tan geldi mi?” diyerek, her yıl Apollon onuruna kutlanan bayramlara getirilen elçi heyetinin gemisinden bahsetmektedir; yasaya göre bu geminin geliş ve gidişi arasında infaz yasaklanmıştır. Sokrates de bu geminin limana ulaşıp ayrılmasını beklemiş ve ertesi gün infaz edilmiştir, bunun da takribi otuz günü bulduğu söylenmektedir.³³ Bu süre içinde onu seven dostları ziyaret eder, onun için üzülen dostları ve ailesi sürekli etrafındadır. Bu noktada gözümüzün önüne **Sokrates’in Ölümü**³⁴ tablosu gelir, öylesi bir sahnede Sokrates son kez dostlarıyla söyleşir. İşte tam bu noktada teselli ölümün yanında yer alır. Sokrates etrafında onu son yolcuğuna uğurlarken yalnız bırakmayan dostlarını teselli etmek için konuşur aslında. Sözlerine şöyle başlar:

Çünkü ey saygıdeğer yargıçlar –size yargıçlar olarak güzel ve doğru düzgün bir şekilde hitap edeyim bari– bana olan mucizevi bir şeydir.

ἐμοὶ γάρ, ὦ ἄνδρες δικασταί—ὁμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν ὀρθῶς ἂν καλοῖην—θαυμάσιόν τι γέγονεν. (**Apologia**, 40a)

Mucizevidir, çünkü Sokrates’in kendisini doğru olana yönlendirdiğini anlattığı o iç ses tüm bu mahkeme süresince ona hiç dur dememiştir. Cicero bu iç sesi bilgelikle örtüştürür. **Tusculanae Disputationes**’te Sokrates gibi -Cicero’nun deyimiyle- modern felsefenin öncüsü olan birinin ruhunun sesliliği ve cahil insanların akıl sessizliği hastalığına yakalanması bunun kanıtı gibidir. Bilgelik ruhun sesliliğiyle eştir.³⁵ Sokrates’in anlattığına göre başına gelenler kötü olmuş olsa, bu ses onu konuşmaktan muhakkak alıkoyar ve engeller. Bunu yapmadığına göre Sokrates

³³ Plat. **Krit.** 43d. Bu konunun detaylıca açıklandığı bir başka diyalog da **Phaidon**’dur. Eserin 58a.-c. kısmında Platon, Delos’tan gelen geminin hikâyesini kısaca anlatır ve bu geminin geliş gidiş tarihleri sebebiyle Sokrates’in davası ve infazı arasında uzunca bir süre hapiste kaldığını açıklar. Platon bize herhangi bir sayı vermemektedir, ancak Ksenophon, **Apomnemoneumata Sokratous** eserinin son kitabının son bölümünde bize bu açıklamayı yapar. Sokrates’in idam edileceği ayın Delia ayı olduğu ve Delos’tan gelen heyetin geriye dönmesinin beklenmek zorunda olduğunu, bu sürenin Sokrates için de uygulandığını ve Sokrates’in 30 gün daha hayatta kalmaya zorlandığını söyler; 4.8.2.

³⁴ Jacques Louis David: **The Death of Socrates** (31.45), 1787. Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/31.45> (Aralık 2013)

³⁵ **Tusc.** 3.5.10.

başına gelen şeylerin korkunç gözükmemesine rağmen, iyi olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple yaşananların sonucunda burun buruna geldiği ölümün ne olduğunu anlatarak konuşmasını sürdürür. Sokrates'e göre ölüm hakkında söylenebilecek en net şey şudur:

Gelin başka bir açıdan, ölümün iyi olduğunu umut etmek için iyi sebeplerimiz olduğunu düşünelim. Ölmek şu ikisinden biridir. Ya bir hiç haline gelmedir, hiçbir şeyin hiçbir şekilde bilincinde değildir ölen kişi; ya da söylendiği gibi bir değişim, ruhun başka bir yere göçmesidir. Hiçbir duyum yoksa onda, uyuyanın hiçbir rüya görmediği bir tür uyku gibiyse, ölüm ne muazzam bir kazançtır, ...

ἐννοήσωμεν δὲ καὶ τῇδε ὡς πολλῇ ἐλπίς ἐστὶν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι. δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστιν τὸ τεθνάναι: ἢ γὰρ οἷον μὴδὲν εἶναι μὴδὲ αἴσθησιν μὴδεμίαν μὴδενὸς ἔχειν τὸν τεθνεῶτα, ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα μεταβολή τις τυγχάνει οὕσα καὶ μετοίκησις τῇ ψυχῇ τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον. καὶ εἴτε δὴ μὴδεμία αἴσθησις ἐστὶν ἀλλ' οἷον ὕπνος ἐπειδὴν τις καθεύδων μὴδ' ὄναρ μὴδὲν ὀρᾷ, θαυμάσιον κέρδος, ... (**Apologia**, 40c-d.)

Böylece rüyanın bile görülmediği böylesi huzurlu bir geceyle özdeşleştirildiğinde, sonsuzlukla eş koşulabilecek olan ölümün aslında tek bir gece gibi görüleceğini anlatır. Bir diğer görüş doğruysa eğer, yani ölüm bir yer değiştirmekse, ölümler ülkesine gidilecekse, işte o zaman da Sokrates için kötü bir durum yoktur. Çünkü karşısında onu haksız yere mahkûm eden yargıçlar değil, Hades'in ülkesinin adil yargıçları olacaktır. Yaptığıyla ilgili herhangi bir suçluluk duygusu olmadığından, tüm iyilerin her zaman kazançlı çıkacağından bahseden Sokrates'e göre, Homeros gibi, Hesiodos gibi veya Orpheus gibi saygın kişilerle tanışma şerefine ermekten daha kazançlı bir şey düşünülemez. Hatta bunları yaşayacağından emin olabilirse defalarca ölebileceğinden bile bahseder. Sokrates'e göre ölüm aslında özgürleşmek demektir. Çünkü öte dünyada da tıpkı bu dünyadaymış gibi insanlar sınanmaya devam edecektir, ama orada hiç kimse onu bir daha ölüme mahkûm edemeyecektir. Ona göre öte dünyadaki insanlar bu dünyadakilerden daha mutludurlar ve zaten bir

kere öldükten sonra ölümsüz olmuşlardır. Tanrılar her zaman iyi olanın sesini duyar ve göz ardı etmezler. Bu nedenle Sokrates için en iyisi ölmek ve bu şekilde tüm başına gelenlerden ve sorunlarından kurtulmak olacaktır.

Platon'un **Kriton** diyalogunda Sokrates'in infaz süreci bir kez daha ele alınır. Diogenes Laertios'dan da öğrendiğimiz kadarıyla, bu diyaloga adını veren Kriton Sokrates'e duyduğu büyük sevgi sebebiyle, onu ikna edip bir an önce hapisten çıkarma telaşındadır.³⁶ Ama Sokrates, savunma gününden sonra geçirdiği uzun hapis sürecinin sonunda halâ ölüme karşı korkusuz duruşunu korumaktadır. Kriton içeriye bir tanıdık gardiyan sayesinde girer ve o sırada uyuyan Sokrates'i uykusundan uyandırmadan yanında bekler. Onu uyandırmak istemez çünkü Kriton'a göre Sokrates'in bu uykulara ve enerjiye ihtiyacı vardır. Kriton, yaşamı boyunca hayranlık duyduğu bu adamın, ölüme böyle kolay katlandığını görüp daha da hayran olduğunu söyler ona. Sokrates için değilse bile, sevenleri için kötü bir haber vermeye gelmiştir, aldıkları haberlere göre Delos'tan dönmesi beklenen gemi aynı gün gelecektir, bu da Sokrates'in iki gün içinde infaz edileceği anlamına gelmektedir. Sokrates'i hapisten çıkarmak niyetindedir, ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kriton duyduğu üzüntüyü ve endişeyi şöyle anlatır:

...: sen ölecek olursan, benim için tek felaket olmayacak bu; bir daha benzerini bulamayacağım bir dosttan yoksun olmam bir yana, seni ve beni iyice tanımayan herkes, yapabilecekken seni para vererek kurtarmadığımı, bundan kaçındım sanacaklar. Servetini dostundan üstün tutuyor diye bilinmekten daha utanç verici ne olabilir? Çünkü bizim bunca çabamıza karşı, kimse senin kendi isteğinle buradan gitmek istemeyişine inanmayacaktır.

...: ὥς ἐμοί, ἐὰν σὺ ἀποθάνῃς, οὐ μία συμφορά ἐστίν, ἀλλὰ χωρὶς μὲν τοῦ ἐστερῆσθαι τοιούτου ἐπιτηδείου οἷον ἐγὼ οὐδένα μὴ ποτε εὐρήσω, ἔτι δὲ καὶ πολλοῖς δόξω, οἱ ἐμὲ καὶ σὲ μὴ σαφῶς ἴσασιν, ὥς οἷός τ' ὦν σε σώζειν εἰ ἤθελον ἀναλίσκειν χρήματα, ἀμελῆσαι. καίτοι τίς ἂν αἰσχίων εἶη ταύτης δόξα ἢ δοκεῖν χρήματα περὶ πλείονος ποιεῖσθαι ἢ

³⁶ Dio. Laer. **Bioi Kai**. 121.

φίλους; οὐ γὰρ πείσονται οἱ πολλοὶ ὥς σὺ αὐτὸς οὐκ ἠθέλησας ἀπιέναι
ἐνθὲνδε ἡμῶν προθυμουμένων. (**Kriton**, 44b-c.)

Sokrates'in, kendi isteğiyle ölüme gidişini kabul edemeyen Kriton'a cevabı açıktır: "Peki ama neden çoğunluğun görüşüne bu kadar önem verelim?"³⁷ Bu noktada Kriton'la kendi yöntemiyle tartışma yürütmeye başlar Sokrates. Herkesin mi, yoksa işinin ehli olan kişilerin mi düşüncesini dikkate alırsız diye sorar. İşinin ehli olan kişilerin düşüncesine önem verilmesi gerektiği kararına varılır, çünkü Sokrates'e göre kalabalığın çoğu rasgele davranır, yani insan ne onların demesiyle akıllı olur ne de budala. Sokrates'in yakınları için endişelendiğini bilen Kriton, düşüncelerini umursamadığı bu kalabalığın kendilerine hiçbir şey yapamayacağını, onun kendisini kurtarması gerektiğini söyler. Onu kurtarmak konusunda ısrarcıdır, Sokrates'in karşısında olan kişileri küçümser ve herhangi bir etkileri olmayacağını anlatmaya çalışır. Kriton düşüncelerini sıralamaya devam eder, ona göre Sokrates'in yaptığı yanlıştır. Kendisine karşı olanları mutlu ediyor, onların aldığı kararı daha da hızlandırıyordur. Yetiştirmesi gereken çocuklarını ortada bırakıyor, erdemli ve yürekli insanın seçmesi gereken yolu seçmek yerine kaçmayı tercih ediyordur. Sokrates bu düşünce karşısında, daha önce söylediklerini sırf başına böyle bir şey geldi diye geri çekmeyeceğini ve onun çabasını anladığını ancak bunu enine boyuna tartışıp öyle karara bağlamak istediğini söyler. Eserin bu kısmından itibaren Sokrates ölüm ve kaçış arasında bir seçim yapmak konusunda bizi aydınlatır.³⁸ Oradan kolaylıkla ayrılabilceğini söyleyen Kriton'la tartışmasına devam eder. Sorusu şu önemli sorudur: "Yaşamaya değil, iyi yaşamaya önem vermeli sözü bizim için hala geçerli mi?"³⁹ Geçerli cevabını veren Kriton, iyi, doğru ve güzel yaşamının aynı şey olduğunu da kabul eder. Sokrates, Atinalılar istemedikleri halde kendisinin hapsedildiği yerden çıkmasının doğru olup olmadığını sorgular. Eğer çıkmasının doğru olduğunu kabul ederse ki Kriton bunun için uğraşmaktadır, Kriton'u dinleyip kaçacaktır. Ama aksi durumda Kriton ısrarından vazgeçecektir, Sokrates de bildiği şeyi Kriton'a rağmen değil, onu da

³⁷ Plat. **Krit.** 44c.

³⁸ Plat. **Krit.** 46a-48c.

³⁹ Plat. **Krit.** 48b.

inandırarak yapmış olacaktır. Doğru bildiklerine göre karar veren kişilere para vererek onları susturmak ve kaçmak ya da kaçırılmak, minnet altına girmek doğru bir hareket midir, çünkü eğer değilse Sokrates'e göre elleri bağlı ölümü beklemek daha erdemli bir davranış olacaktır. Eğri bir davranışta bulunmak, her neye sebep olursa olsun kötü ve utanç vericidir. Sokrates başına gelenin eğrilik olduğunu düşündüğünde, ona aynı şekilde yani eğrilikle karşılık verilmemesi gerektiğini söyler. Yine aynı şekilde kötülük gören biri, kötülüğe kötülükle karşılık vermemelidir. Bu düşünceleri kabul eden Kriton, Sokrates'le aynı noktaya gelmiştir. Kaçma fikrinin bu düşünceden farkı olmadığını Kriton'a anlatmak çabasıdadır. Çünkü Sokrates kaçmak üzereyken mahkemede karar verenler karşısına çıkıp, bunun yasaları ve devleti çiğnemek olduğunu, mahkeme kararlarının sayılmadığı, kuralları geçmez olan bir devletin yıkılacağını söylediklerinde haklı olacaklardır. Sokrates böyle bir hareketle devleti bozmuş, onu işlemez hale getirmiş olur. Oysaki tüm varlığını borçlu olduğu, atalarının ve kendisinin doğup yetiştirildiği, eğitildiği vatana saygı göstermesi gerekir. Devlet, bir babadan bile daha çok çekinilmesi ve saygı duyulması gereken bir mercidir, o ne isterse, ister dövsün, ister zincire vursun, ister savaşa göndersin, ona boyun eğmek gerekir. Bir bilge bunun bilgisine zaten sahiptir, Sokrates de vatanın mahkemelerinin ve yasalarının sözünü dinlemeyi tercih ettiğini açıklar.⁴⁰ Hiçbir şekilde sınırlarından çıkmadığı, sürgün cezasını ölüme yeğleyerek bağlılığını gösterdiği Atina'nın bozulmasına veya yasalarının hükümsüz kılınmasına asla izin vermek istemediğini açıkça anlatır. Sokrates'in ölümü kabullenişinin ötesinde, ondan kaçmayı da kendi devlet ve doğruluk anlayışıyla temellenir. Diogenes Laertios onun ölümü için şöyle der:

Böylece Sokrates insanlar arasından ayrıldı; Atinalılar çok geçmeden pişman oldular ve palaistralarla gymnasionları kapattılar. Bazılarını sürgüne yolladılar, Meletos'u da ölüme mahkûm ettiler. Sokrates'i Lysippos'un eseri olan ve Pompeion'a yerleştirdikleri tunç bir heykelle onurlandırdılar. Herakleialılar Anytos'u aralarına geldiği gün sürgüne yolladılar.

⁴⁰ Plat. **Krit.** 48b.-54e.

Ὁ μὲν οὖν ἐξ ἀνθρώπων ἦν: Ἀθηναῖοι δ' εὐθὺς μετέγνωσαν, ὥστε κλεῖσαι καὶ παλαίστρας καὶ γυμνάσια. καὶ τοὺς μὲν <ἄλλους> 29 ἐφυγάδευσαν, Μελήτου δὲ θάνατον κατέγνωσαν: Σωκράτην δὲ χαλκῇ εἰκόνι ἐτίμησαν, ἣν ἔθεσαν ἐν τῷ πομπείῳ, Λυσίππου ταύτην ἐργασαμένου. Ἄνυτόν τε ἐπιδημήσαντα αὐθημερόν ἐξεκήρυξαν Ἡρακλεῶται. (Bioi Kai. 43)

Ölüme mahkûm edilip bunu kabullenen ve kendisini kaçırmak isteyen dostunu sağlam argümanlarla reddeden Sokrates, dikkatini doğadan insan yaşayışına çeviren ilk filozof olmakla kalmaz, aynı zamanda ölüme mahkûm edilen ilk filozof da kendisidir.⁴¹ İncelediğimiz eserlerden edindiğimiz bilgiler ışığında, Sokrates'in kendisinden önceki felsefecilerden farklı davrandığı, bu sebeple de diğerlerinden ayrı yargılandığı açıktır. Felsefecileri Sokrates öncesi ve sonrası olarak ayırabilmemize dahi sebep olacak bir farklılıktır bu; çünkü öncelikle insanın doğasını tanıması gerektiğini düşünen Sokrates, Miletos geleneğini oluşturan doğayı anlama çabasını bir kenara bırakıp, insan doğasını düşüncesinin merkezine alır. Diogenes'in aktardığına göre kendisi araştırma konusunun “evde yaşanan iyi ve kötü şeyler” olduğunu söyleyen, tartışmalarını oldukça hararetli yapan ve bu sebeple genellikle yumruk yiyen, ancak tüm bunları sabırla karşılayan biridir. Tıpkı ölümüne karar verenlerden intikam almadığı gibi, kendisine vuranlardan da intikam almaz, kendisine bir eşek tepse nasıl dava etmeyecekse, vuran kişiyi de dava etmez.⁴² Ona göre asıl kötülük bilgisizliktir, zenginlik ve şöhret sanıldığı kadar iyi bir şey değildir, aksine pek çok kötülüğün kaynağıdır. Bunun tersi olarak tek bir iyi vardır ona göre, o da bilgi.⁴³

Platon'un dilinden anlatılan bu bakışın akabinde Cicero'nun **Tusculanae** eserinde kendisinin gözünden aktardığı bir Sokrates daha vardır. Ölümün kötü olmadığını kanıtlamaya çalışan Cicero, kendisine ilham kaynağı olan kişilerden bahsederken tabi Sokrates'i de sayar. Sokrates'in konuşmasını bize Platon'un aktardığını söyleyen Cicero, Theramenes'in ölümü kucaklayışından bir kaç yıl

⁴¹ Dio. Laer. **Bioi Kai.** 20.

⁴² Dio. Laer. **Bioi Kai.** 20.-22. Çev. s. 75-76.

⁴³ Dio. Laer. **Bioi Kai.**, 31. Çev. s. 79.

sonra, Sokrates'in de aynı şekilde bir ölümle yaşamına son verdiğinden bahseder. Bize Sokrates'in sözlerini aktarmaya başlar, mahkeme tarafından kendisine ölüm cezası verildiğini söylendiğinde Sokrates bu kararın kendisi için sevinç verici olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre ölüm sayesinde ya tüm hissiyatlardan kurtulacaktır ya da ölümle birlikte bildiği bu yerden başka bir yere geçecektir. Az önce de değindiğimiz gibi hissiyatların kaybolması en sakın haldir ve kimi zaman rüyalarla sorunlardan da uzaklaşılır ve Cicero'ya göre böyle düşünüldüğünde ölüm ne güzeldir! Böylesi bir gece gibi kaç gece bulunur! Cicero, Sokrates'in ölüm üzerine düşüncelerini birebir aktarırken, yine bu dünyadaki yargıçların adaletsizliği ve öte dünyadakilerin adaleti üzerinede durur, yaşamı boyunca ahlaklı bir şekilde yaşamış kişilerin öte dünyada da aynı şekilde yaşamış olanlarla karşılaşacağını, böylesi bir günün nasıl olup da sıradan bir günle nasıl karşılaştırılabildiğini anlamaz. Ona göre de böyle kişilerle⁴⁴ karşılaşacağını bilse, insanın kendi zamanı gelmeden ölmeyi isteyeceğinden şüphesi yoktur; Sokrates'in böylesi bir ölümüne sevinerek gittiğini aktaran Cicero, iyi bir insanın yaşamında veya ölümünde kötünün yeri olmayacağı düşüncesini de aktarır. Ardından artık zamanın Sokrates için ölme ve ona kulak verenler içinse yaşama zamanı olduğunu; ancak hangisinin daha iyi olacağını yalnız ölümsüz tanrıların bileceğini ekler. İnsanoğlunun bilgi sınırları dâhilinde olmayan bu bilgi, ancak bu çeşit varsayımlarla edinilebilir ve Cicero da Yunan dünyasında Sokrates'in peşinden gittiğini bize açıkça belirtir.⁴⁵

Yukarıda da açıkladığımız gibi Sokrates'in, ölümüne karşı metanetli tavrı ve felsefî düşünceyi ölümü anlamak için bir kılavuz gibi kullanışı, ölüm anlayışını temellendirirken Cicero için yol gösterici olmuştur. Kendisinin de Larissalı Philon'dan ders aldığını bildiğimiz Cicero, bu sayede derinlemesine çalışma fırsatı bulduğu Platoncu ve Sokratesçi ruh anlayışını özümsemiştir. Malcom Schofield'in de Larissalı Philon ve öğrencisi Cicero'nun **Tusculanae Disputationes** eseri arasındaki bağı incelediği çalışmasında özellikle vurguladığı gibi, Cicero'nun

⁴⁴ Sokrates gibi Cicero da, öte dünyada karşılaşılması bir ödül sayılabilecek olan kişileri sıralarken Homeros, Hesiodos ve Orpheus örneğini verir ve Troia'nın büyük krallarından veya Sisypheos ya da Odysseus'un bilgeliklerinden öğreneceği çok şey olduğunu aktarır. **Tusc.** 1.41.98.

⁴⁵ **Tusc.** 1. 40. 97.- 41. 99.

Akademia okulu mensubu Philon'dan aldığı derslerde⁴⁶ öğrendiği felsefi bakışı düşünürün eserlerine yaygın olarak görürüz. Cicero'nun da **Tusculanae**'da sıklıkla dinleyicisi olduğunu söylediği Philon'un, konuşmalarında retorik kurallarını felsefecilere, diğer dinleyicilerden ayırarak, özel olarak anlattığını belirtir ve Tusculum'daki bu konuşmalarında ondan öğrendiği yöntemlerle kurduğunu belirtir.⁴⁷ Yine diyalog şeklinde kaleme aldığı **Academica** eserinde karşısında konuşmacı olan Varro, büyük bir insan ve hoca olan Philon'un Academiacılarla ilgili sözlerini hatırlatırken, Cicero'nun da onun öğrencisi olduğunu ve pek çok eserinde ondan övgüyle bahsettiğini söyler.⁴⁸ Philon'un Cicero tarafından bu kadar benimsenmesi, Cicero'nun Sokratesçi düşünceye yakınlaşmasını ve felsefeyi, tıpkı Philon ve Sokrates gibi, yaşadıklarına katlanmak için bir araç olarak kullanmasını sağlamıştır. Schofield, özellikle **Tusculanae**'da felsefenin bir ilaç görevi üstlendiğini, hastayı tedavi olmaya ikna etme, gerekli ilaçları zerk etme ve tedavisini tamamlama sürecinde felsefeyi kullandığını açıklar. Felsefenin bir tedavi biçimi, daha doğrusu bir ilaç gibi kullanılışı Epikuros'tan beri karşımıza çıkan ve Platon'da olgunluğa ulaşan bir düşüncedir.⁴⁹ Schofield bu düşüncenin Philon'un Sokratesçi tavrı olduğunu ileri sürer.⁵⁰ Sokratesçi tavrın Philon'la birlikte irdelenmesinin sebebinin ipuçlarını **De Natura Deorum** eserinin ilk kısmında Cicero'nun kendisi verir:

Benim bu öğretiyi benimsememe şaşanlar için, Akademia felsefesiyle ilgili dört kitabımın yeterli bir yanıt olduğunu düşünüyorum. Ben,

⁴⁶ Philon'un İÖ 88 yılında Roma'ya geldiği ve Cicero'nun da dinleyici olarak bu yılda derslerine katıldığı biliniyor.

⁴⁷ **Tusc.** 2.3.9.

⁴⁸ **Cic. Acad.** 1.13.

⁴⁹ Epikuros ahlak anlayışının temeline ölüm korkusunu almış ve insanın hayatının amacını iyi bir yaşama, yani korkusuz, tedirginlikten uzak olan yaşama ulaşmak olduğunu söyler. Ona göre kişi nasıl fiziksel acılarını dindirmek için uğraşıyorsa, aynı şekilde ruhsal sıkıntılarını da tedavi etmek için uğraşmalıdır. Kişinin ruhsal sıkıntılarının en başında ölüm korkusu geldiğini düşünen Epikuros, bunun sebebinin irrasyonel bakışta ve yanlış yönlendirmede bulur. Çünkü ona göre ölümü doğru anlamadan bu korkudan kurtulmak mümkün değildir, büyük bir çoğunluksa ölüm hakkındaki yanlış bakışlarından bu korkunun esiri olmuştur. Ölümün ne olduğunu anlamak ve yaşamdaki mutluluğu bulmak için felsefeye ihtiyaç vardır. Hippokrates'in her şeyin iyileştiricisinin sevgi olduğu söylemi ona kaynak oluşturur ve ona göre felsefe insanın ruhunu iyileştirecek olan tek ilaçtır. DeWitt, 1964: 306. Warren, 2004: 7-8. Bu düşüncenin Platon'a temel oluşturduğu düşüncesi araştırmacılar tarafından da savunulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Shorey, 1901.

⁵⁰ Schofield, 2002: 91-92.

gerçekten, artık savunulmayan ve bir yana bırakılmış düşünce üzerinde durmadım; insan ölüp gitse de düşünceler yok olmaz ancak bu düşünceler sahipsiz kalır; Akademia felsefesinde her şeyi tartışıp açık bir biçimde yargıya varmama düşüncesi Sokrates ile başlamış, Arkesilaos ile canlanmış, Karneades’le güçlenmiş ve günümüze dek süre gelmiştir; şimdi bu düşüncenin Yunanistan’da bile etkinliğini yitirdiğini anlıyorum. Bunun nedeninin Akademia felsefesinin yetersizliği değil, insanların yeterince düşünmemeleri olduğunu sanıyorum; çünkü her bir öğretiyi teker teker anlamak büyük bir işse, tümünü birden anlamak daha da büyük bir iştir. Gerçeği bulmak için hem tüm filozoflara karşı çıkmak, hem de onları desteklemek gerekir. Felsefedeki bu yöntemi izleyenlerin elde edemeyeceği hiçbir şey yoktur.

Qui autem admirantur nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus; non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt, sed lucem auctoris fortasse desiderant. Ut haec in philosophia ratio contra omnia disserendi nullamque rem aperte iudicandi profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade usque ad nostram viguit aetatem; quam nunc prope modum orbam esse in ipsa Graecia intellego. Quod non Academiae vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est, quanto maius omnis; quod facere is necesse est, quibus propositum est veri reperiendi causa et contra omnes philosophos et pro omnibus dicere. Cuius rei tantae tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse prae me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, hi nihil habeant, quod sequantur. (DND, 1.5.11-12.)

Schofield yukarıda açıkladığımız bu bağlantıyı Cicero’nun **De Divinatione** eserinin ikinci kitabından bir alıntıyla detaylandırır. Cicero eserin ikinci kitabının girişinde hiçbir şeyin halkına en iyi sanatların metotlarını aktarmaktan daha önemli olmadığını, kendisinin artık yalnızca bu amaç için çalıştığını söyler. Kendi yazdığı eserlerden örnekler verir. **Hortensius**’ta okuyucuyu yüreklendirdiğini, **Academica** eserinde bilgi verdiğini, **Tusculanae Disputationes**’te beş kitap boyunca mutlu yaşamın nasıl olacağını açıkladığını, bunun öncelikle ölümün ne olduğunu

anlamaktan geçtiğini ve eserine bu nedenle böyle bir başlangıç koyduğunu anlatır. İkincil olarak acının nasıl yok edilebileceği, üçüncü olarak kederle nasıl başa çıkılabileceğini ve dördüncü olarak da diğer akli sıkıntılardan bahsettiğini açıklar ve asıl olarak beşinci kitapta felsefenin tüm bunları gerçekleştirmek için nasıl önemli olduğundan bahsettiğini söyler.⁵¹ Burada Schofield bizim dikkatimizi felsefenin kullanılış şekline çeker. Ona göre bu tavır tamamen Sokratiktir; çünkü erdem ve mutluluğa ulaşmak için kullanılan yol, felsefenin asıl amacıyla, felsefi düşünceyi merkeze alan karakterle ve Sokratesçi erdemlerle örtüşür.⁵² Bu sebeple bölümün girişinde de bahsettiğimiz gibi, Cicero'nun genel felsefi tavrını doğru okumak ve bu tavrın temelinde yatan düşünce dizilimini idrak etmek için Sokrates'in ve doğal olarak Platon'un izinden gitmek, özellikle Platon'un eserlerinde beliren Sokrates'in kurduğu ölüm-teselli ilişkisini incelemek Yunan düşüncesinin Cicero üstündeki etkilerini almamız için yeterlidir.

Cicero'nun ölüm düşüncesini temellendirmek için dikkatimizi Sokrates'in örneğinde ele aldığımız Yunan dünyasındaki ölüm anlayışından, Roma'ya çevirdiğimizde, karşımıza Cicero'nun ideal bir Romalı karakter olarak gösterdiği Genç Cato çıkar. Cathrine Edwards'ın **Death in Ancient Rome** çalışmasında da açıkladığı gibi, Cato'nun ölümü Romalı düşünürler ve edebiyatçılar arasında Sokrates'in ölümü gibi bir simge halini almıştır.⁵³ Bunun temel nedeni Cato'nun henüz yaşarken ruhunu ölüm korkusundan kurtarmayı başarmış olmasıdır. Bu anlamda Cicero'nun Sokratesçi bir tavıra sahip Cato'yu kendine örnek alması ve onun ölümünü onurlu bir ölüm olarak nitelendirmesi hiç te şaşırtıcı bir durum değildir. Ayrıca hem Cicero'nun felsefi eserlerinde görüldüğü kadarıyla hem de Malcolm Schofield'in **Cambridge Companion to Cicero** kitabındaki **Writing Philosophy** bölümünde özellikle belirttiği üzere, Cicero'nun erdemli yaşamaya dair genel fikirlerinin ve iyi ile kötü karşıtlığına ilişkin genel anlayışının Stoik ilkeler çerçevesinde biçimlenmiş olması da Cicero'nun Cato'yu örnek olarak almasındaki etmenlerin başında gelir. Çünkü Cato'nun yaşamı da, ölümü de tam anlamıyla Stoik karakterdedir. Hatta bu yüzden yine Schofield'a göre Cicero'nun **De Finibus**

⁵¹ **Div.** 2.1-3.

⁵² Schofield, 2002: 98-99.

⁵³ Edwards, 2007: 3.

eserinin üç ve dördüncü kitabında Stoa ahlakından bahsederken, diyalogun ikinci şahsı olarak Cato'yu seçmesi de hiç tesadüf değildir.⁵⁴

Cicero'ya aynı dönem yaşamış olan Genç Cato,⁵⁵ cumhuriyetin en parlak dönemlerinde aldığı politik eğitimle her zaman devletine hizmet etmiş ve aldığı Stoa eğitimiyle bunu bir görev olarak benimsemiştir. Hakkındaki tüm bilgileri detaylıca edindiğimiz kaynak Plutarkhos'un ⁵⁶ **Bioi Paralleloi** eserinde, çocukluğundan itibaren bize Cato'nun nasıl bir yaşam geçirdiği anlatılır. Plutarkhos Cato'yu anlatmaya ailesinden başlar ve özellikle örnek olarak dedesi Yaşlı Cato'dan⁵⁷ bahseder. Yaşlı Cato Cicero'nun **De Senectute** eserinde ana karakter olarak kullandığı Cato Maior'dur ve tıpkı torunu gibi Roma'da bir erdem timsali olarak görülür. Ardından da Genç Cato'nun tüm yaşamı, siyasi yakınlıkları ve cumhuriyete olan düşkünlüğünden bahseder. Cato'nun çocukluğundan itibaren sade bir yaşam sürdüğünü özellikle belirten Plutarkhos, Cato'nun hatta en çok sevdiği kişi dediği, erkek kardeşi Caepio kokular sıkınırken Cato'nun bunu reddettiğini, yaptığı her işte ciddi ve net bir tavır sergilediğini söyler. Yirmili yaşlarından sonra Apollo tapınağına rahip olup, evini ayırdığında daha önce yaşadığı sade yaşamdan çok daha sıkı bir Stoik yaşama geçiş yapar. Acıktığı zaman doyacağı kadar yer, aşırılıktan kaçınır. Plutarkhos'un özellikle belirttiği üzere, Stoacı ahlak ve politik yaklaşımlar üzerine çalışır. Erdemin en yüce iyilik olduğu ve bu iyiliğinde keskin

⁵⁴ Schofield, 2013: 78.

⁵⁵ Marcus Porcius Cato Uticensis, İÖ 95-46 yılları arasında yaşamıştır.

⁵⁶ Plutarkhos yaklaşık İS 46-120 yılları arasında yaşamış tarihçi kimliğiyle dikkat çeken, sadece biyografilerden oluşan bir eser vermiş bir deneme yazarıdır. Bizim tezimiz için hem Cicero, hem de Genç Cato'nun yaşamı hakkında bilgi aldığımız eseri **Bioi Paralleloi** yirmi üç farklı kişi hakkında bilgi verir, hem Yunanca, hem de Latince kaleme alınmıştır. Boetotia'da doğan Yunan yazar, Roma vatandaşlığına geçtikten sonra adı değişerek, Lucius Mestrius Plutarchus olmuştur. **Bioi Paralleloi**'den başka bir de ahlak üzerine yazdığı ve farklı yazarlardan alıntılarla çeşitlendirdiği **Moralia** eseriyle tanınır. Detaylı bilgi için bkz. Albrecht, :464-467, 470-475, vb.

⁵⁷ Bu noktada belirtmek gerekir ki Yaşlı Cato da kişilik ve Romalı duruşuyla örnek aldığı ve aynı zamanda da eserlerinde genel olarak rol oynayan bir karakter olmuştur. Robert Epes Jones'un 1939'da Cicero'nun diyaloglarındaki karakterleri seçimindeki titiz tavrı üzerine yaptığı çalışmada da aktardığı gibi, Cicero'nun tarihsel karakterler seçmesi tesadüf değildir. Marcus Porcius Cato'nun, Cicero'nun **De Senectute** (Yaşlılık Üzerine) isimli eserinin başkahramanı olması ve eserin ona adanması da özellikle yapılmış bir seçimdir. Çünkü Cicero'ya göre Cato yaşlılık konusunda bir tartışma yürütebilecek en uygun insandır. Yine Cato Maior'dan, **De Divinatione** eserinde, "Cato noster" olarak bahseder. Ona göre Yaşlı Cato, felsefi düşünce sayesinde erdemli ve güçlü olmayı başarmış biridir ve bu yüzden sadece **De Senectute** değil, öncesinde kaleme aldığı tüm kitapları ona atfetse yeridir. Bu aileyi de yücelten Cicero, çağdaşı Genç Cato'nun da aynı erdemli tavırdan pay aldığına şahit olur.

bir adaletle pekişeceğini savunur.⁵⁸ Aynı zamanda retorik üzerine çalışan ve politik felsefeye ilgi duyan Cato, İÖ 67 yılında Macedonia'ya gitmek için başvuruda bulunur ve askerlik hayatı böylece resmen başlar. Askerliği sürecine erdemli tavrı ve devletine bağlılığıyla dikkat çeken Cato, kısa sürede ordunun başına geçer, ancak kardeşinin ölümüyle sarsılır ve askerlik görevi bitmeden mevziden ayrılmak zorunda kalır. Bu sırada askerler onu dizilip ellerini öperek uğurlar, Plutarkhos bunun ancak Romalı imparatorlara yapılan birşey olduğunu özellikle vurgular.⁵⁹ Böylesi bir kişilikle örnek teşkil eden Cato'nun politika yaşamıysa kısa bir süre quaestor, ardından da tribunus plebis olarak devam eder. Bu sırada consul olan Cicero'nun sağ kolu olur. Bu şekilde yolları kesişen iki cumhuriyet yanlısı, ileriki zamanlarda da aynı dava için Roma'dan ayrılırlar. Caesar'ın senatoda kurmak istediği üstünlüğe seyirci kalamayan Cato ve Cicero'nun karşıt söylemleri dikkat çekmeye başlamıştır. O sırada kurulmuş olan triumvirlikte çıkan huzursuzluklar yerini bir iç savaşa bırakır. Caesar ve Pompeius yanlıları ikiye ayrılırken, Cato, bu iç savaşta Pompeius yanlısı olmuştur. Caesar'ın barbar bir diktatör olduğunu, Roma Cumhuriyet'inin devamlılığını tehlikeye attığını söyleyerek asla düşüncelerinden ödün vermemiş, her ne durumda olursa olsun doğru bildiği düşüncenin takipçisi olmuştur. Bu şekilde Pompeius'la beraber Roma'yı terkeden devlet adamları arasında yerini almış ve Afrika'ya kadar yolculuğuna devam etmiştir. Pompeius'un yanında yer alan diğer devlet adamlarından bazıları –mesela Cicero veya Brutus- Caesar'ın kazandığı zaferler üzerine onun saflarında yerlerini alıp hayatlarını kurtarmışlar, ancak Cato, ne Caesar tarafından çağırılmış, ne de kendisi onun yandaşı olmayı arzulamıştır. Pompeius'un ölümünden sonra bile teslim olmayan Cato, Caesar'ın Afrika'ya yola çıktığını öğrenmiş olsa da asla ruh dinginliğini kaybetmemiş ve stoacı tavrını yitirmemiştir. Son olarak Utica'ya gelen Cato, Caesar'ın Afrika'da kazandığı zaferler ve bulunduğu yerin savaştan teslim olması üzerine, kimseye sezdirmeden canına kıymıştır.

Genç Cato'nun ölümü Cicero'nun tüm yaşamını adadığı Roma Cumhuriyetine verilen değer bir sağlaması gibidir. Diğer yandan bu tavrı, Cato'nun ölüm korkusu karşısında kazandığı bir galibiyettir. Her ne kadar siyasi bir

⁵⁸ Plutar. **Luc.** 1.1-5.1.

⁵⁹ Plutar. **Luc.** 9.1-11.4.

sebepten dolayı yaşandığından, ilkin bu bağlamda ele alınmış olmasa da, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Genç Cato'nun eğitimi ve Stoa okuluna olan bağlılığı Cato'nun ölüm karşısındaki soğukkanlı tavrı ve onu kurtarmak isteyenleri engellemesi Sokrates'le benzetilmesine sebep olur.⁶⁰ Bir nevi Romalı Sokrates olarak nam salan Cato, Cicero'nun bu açıdan dayanağı olur. Cato, iç savaş sırasında Pompeius'la çıktığı yolda son ana kadar azimle savaşmak taraftardır, hatta ona göre düşmanlarının istekli tavrı onlara örnek olmalıdır. Çünkü içlerindeki bu ateşle, istekle önlerinde yalnız iki seçenek vardır; biri mutlu bir yaşama kavuşmak, diğeryse başarısız olsalar da şerefli bir ölümle yaşamlarını sonlandırmak.⁶¹ Plutarkhos'un da aktardığı gibi Cato, bu iki seçenekten başka bir yol göremez, onun bu idealist tavrı kendi sonunu getirse de böylesi şerefli bir ölüm her Romalı'nın tercih edebileceği türden bir ölümdür. Düşünceleri ve yaşam biçimi hakkında emin bir tavır sergileyen Cato, bu sebeple etrafındaki herkes, özellikle onunla savaşan askerleri tarafından da saygı duyulan biridir. Plutarkhos bunu bize şöyle aktarır:

Böylece Cato konuştuğunda, etrafındakilerden bir kısmı sözlerini güvenilir bulurken, onu dinleyen çoğunluk onun korkusuzluğu, asaleti ve fedakârlığı karşısında neredeyse o sırada başlarındaki felaketleri de unuturlar, inançları onun yenilmez bir lider olduğu ve tüm kaderlerin üstünde bir güce sahip olduğu yönündeydi. Ona kendi yaşamlarını, varlıklarını ve kollarını, kendisi nasıl uygun görürse öyle, kullanması için yalvardılar: çünkü onun gönüllü takipçileri olarak ölmek, yaşamlarını kurtarmak için onun böylesi erdemlerine ihanet etmekten iyidir.

τοιαῦτα τοῦ Κάτωνος εἰπόντος, ἦσαν μὲν οἱ Καὶ τοῖς λόγοις ἀγόμενοι πρὸς τὸ θαρρεῖν, οἱ δὲ πλεῖστοι πρὸς τὸ ἀδεῆς Καὶ γενναῖον αὐτοῦ Καὶ φιλάνθρωπον ὀλίγου δεῖν ἐκλαθόμενοι τῶν παρόντων, ὡς μόνον ὄντα τοῦτον ἀήττητον ἡγεμόνα Καὶ πάσης κρείττονα τύχης, ἐδέοντο χρῆσθαι Καὶ σώμασιν αὐτῶν Καὶ χρήμασι Καὶ ὅπλοις, ὅπως αὐτὸς ἔγνωκε: κρείττον γὰρ ἐκεῖνῳ πειθομένους ἀποθανεῖν ἢ σώζεσθαι προδόντας ἀρετὴν τοσαύτην. (Plut. **Bioi**. 60.1)

⁶⁰ Edwards, 2007: 3.

⁶¹ Plut. **Luc**. 59.6.

Çevresindeki herkesi erdemli tavrıyla büyüleyen Cato, ne yapması gerektiğinin bilincindedir. Aklında yalnızca iki seçenek vardır ve o ikincisini tercih edecektir. Kendisini öldürmeye karar verdiği sırada Platon'dan ve Stoa felsefesinden konuşmakta ve aslında yapmayı planladığı şeyden önce etrafındakileri, belki kendisini de sakinleştirme isteğindedir.

Plutarkhos'un anlattığı gibi son akşamında Cato her zamanki gibi banyosunu yapar, Utica'nın ileri gelen isimlerinin de bulunduğu kalabalık bir masada yemeğini yer ve ardından bu kişilerle şarap eşliğinde felsefi bir söyleşi başlar. Hakkında konuşulan felsefi öğretilerin biri diğerini kovalar, ta ki Stoa paradokslarına gelene kadar; sonunda kısaca bir kişinin yalnızca iyi olduğu için özgür olduğu, kötü birininse her zaman köle olacağı konusu üzerinde durulur. Cato bu konuda o denli tutkuludur ve öyle canla başla savunuyordur ki bu düşüncüyü, etrafındaki herkes onun yaşamına son verip, o günün sıkıntılarından özgürleşmek istediğini fark eder. Böyle bir özgürlüğe kavuşamayacak olanlar için üzüldüğünü de belirten Cato, uzun akşam yemeğini böylece sonlandırdıktan sonra her zamanki gibi yürüyüşünü yapar ve kalabalıktan ayrılır, ama bundan önce oğluna ve yakın dostlarına her zamankinden daha büyük bir şefkatle sarılır. Plutarkhos'a göre bu alışılmadık durum, herkesin aklında yaşanacaklar konusunda bir fikir uyandırır. Kendi köşesine çekildiğinde Platon'un **Phaidon**'unu alır eline, kafasını kaldırır ve kılıcının yerinde asılı olmadığını görür, oğlu Cato'dan habersizce almıştır, bir köleyi çağırır ve ondan kılıcını ister. Kölesi Cato'nun bu isteği karşısında bir cevap vermez, acele etmeden Platon okumaya devam eden Cato,⁶² kölesine yerinde bulamadığı kendi kılıcını getirmesini emreder. Kimse ona bir kılıç getirmez, bu sırada kitabı okumayı bitiren Cato, artık sesini yükseltir, hala kimse ona bir kılıç getirmediğinden sinirlenir ve kölelerden birinin çenesine sert bir yumruk atarak kendi elini de zedeler; sinirle bağırıp çağırmaya başlar, oğlunun ve hizmetkârlarının ona bir düşman gibi ihanet ettiklerini söyler. Plutarkhos yaşananları oradaymış gibi

⁶² Burada Plutarkhos'un, Cato'nun okuduğunu aktardığı **Phaidon** ileride de göreceğimiz gibi Cicero'nun ölüm anlayışını temellendirdiği eserlerin başında gelir. Özellikle **Tusculanae**'ın ilk kitabında sıklıkla gönderme yaptığı eser ruhun yapısı ve ölümden sonra ruhun hapisanesi olan bedenden kurtulacağını açıklayan, ölüm korkusunu yenmek üzerine destek veren bir eserdir. Örnekler için bkz. **Phaidon**, 245c, 245e, 246a-e, vb.

an be an anlatmaya devam eder; Cato'nun bağırışlarını duyan oğlu ve arkadaşları ağlayarak içeri girer ve onu kucaklar, etrafını çevirirler. Cato ayağa kalkar, tüm ağırbaşlılığı ve erdemli duruşuyla konuşmaya başlar, etrafındakilere kendisini engelleyemeyeceklerini, ona aklını yitirmiş biri gibi davranmamaları gerektiğini ve kendisinin ne yaptığını bildiğini haykırır. Oğluna, Caesar'ın kendisinin peşinde olduğunu ve eğer silahı yanında yokken onunla karşılaşmak zorunda kalırsa ne yapacağını sorar. Onlara kendisini öldürmek istediğini de açıklayarak, aslında bunun ne kadar kolay olduğunu söyler.⁶³

Elbette ki kendimi öldürmek için bir kılıca ihtiyaç duymam, yalnızca nefesimi biraz daha uzun süre tuttuğumda ya da kafamı duvara hızlıca vurduğumda, ölüm gelecektir.

οὐ γὰρ ἐπ' ἐμαυτόν γε δέομαι ξίφους, ὅπου καὶ τὸ πνεῦμα βραχὺν χρόνον ἐπισχόντα καὶ τὴν κεφαλὴν ἄπαξ πατάξαντα πρὸς τὸν τοῖχον ἀποθανεῖν ἔνεστι. (Plut. **Bioi**, 68.5)

Daha sakın bir tonda konuşmaya başlayan Cato, kendisinin takipçisi olduğu dersleri, felsefe okullarının öğretilerini yaşamında uygulaması istediğini, bu geçmişte kalmış öğretilerden daha iyi bir sav ileri sürüleceğine etrafındakilerin de inanmadığını bildiğini söyler. Caesar'ın onlar için hazırladığı süreç tam bunun tersini getirecektir ona göre; etrafındakilerden gidip oğlunu teskin etmelerini ve babasını ikna edemeyeceği bile bile kılıcı saklamak veya onu durdurmaya çalışmak gibi işlere girmemesini söylemelerini ister. Ardından küçük bir çocuk içeriye Cato'nun kılıcını taşıyarak girer, Cato kılıcını alıp kınından çıkarır ve kılıcın halâ keskini ucunun halâ sivri olduğunu gördüğünde rahatlar. Yerinden kalkar ve “İşte şimdi ben kendimin efendisiyim!” der,⁶⁴ kılıcı kınına tekrar koyup kitabını okumaya kaldığı yerden devam eder, ona bu kitabı iki kere okuması söylenmiştir. Ardından herkes yanından ayrılır ve Cato derin bir uykuya dalar, gece yarısı azatlı iki kölesini çağırır, bunlardan biri hekim Cleanthes, diğeri ise halkın sorunlarıyla

⁶³ Plut. **Luc. Cato Min.** 67.1-68.5.

⁶⁴ Plut. **Luc. Cato Min.** 70.1. “vñv ἐμός εἰμι”

ilgilenen mevkinin başındaki Butas'tır. Butas'tan deniz kıyısına inip havanın yelken açmaya uygun olup olmadığını öğrenmesini ister, azatlı kölesi bununla ilgili bilgi getirir; hekim olana da köleye vurduğunda incinen elini sarması için uzatır. Bu sebeple herkes onun yaşamaya karar verdiğini düşünerek daha da sevinçlidir, kendisi de yıkılmak üzere olan dostu Crassus hariç. Butas'tan fırtına haberi alan Cato, onu bir kez daha aşağıya gönderir, kıyıda yardıma ihtiyacı olan birileri olup olmadığını öğrenir, ardından da ona kapısını kapatmasını söyler ve kendisini uzanabileceği bir koltuğa atar. Artık sabah olmuş ve kuşlar ötmeye başlamıştır, kapıyı kapatırken onun uzandığını gören Butas dinlenmeye çekildiğini ve gece uyumadığı için bunun telafisini yapacağını düşünür. Ama Butas gider gitmez, Cato kılıcını kınından çıkarır ve kılıcını göğsünün altına saplar. Elindeki zedelenmeden dolayı her nasılsa kuvveti azdır ve bu yüzden kendisini bir anda öldürememiştir. Tam o sıra debelenirken koltuktan düşer, koltuğun yanında duran geometrik abaküse çarparak bir gürültü koparır ve dolayısıyla dışardaki herkes çıkan sesi duyarak içeri koşar. Tüm dostlarıyla birlikte oğlu önden koşarak içeriye girer, onu kanlar içinde, bağırsakları dışarıya sarkmış bir halde gördüklerinde halâ gözleri açıktır ve hayattadır. Herkes şaşkınlıkla ona bakakalır, hekim Cleanthes koşarak yanına gidip bağırsaklarını içeriye sokmaya, dikip tedavi etmeye çalışırken bunu fark eden Cato, hemen hekimi iter, bağırsaklarını kendi elleriyle tekrar çıkarır, yarasını daha da açar ve sonunda ölür.⁶⁵

Cicero'ya göre, Cato'nun seçtiği ölüm şekli, bir kişinin yaşayabileceği en onurlu ölüm şeklidir. yaklaşık 46 yılının Mayıs ayında Atticus'a yazdığı bir mektubunda Cato'nun karakterinden, ağırbaşlılığı ve sabrından (**gravitas et constantia**) bahseder. Ona göre Cato devletin içinde olduğu durumu görmüş, bunu düzeltmek için elinden geleni yapmış ancak yapamayacağını anlayınca da en erdemli hareketi yapmış, o sonu göreceğine ölmeyi yeğlemiştir.

Ama o adamı övmemek mümkün değil, onun hem şu anki durumu hem geleceği görmüş ve bunu defetmek için çabalamış ve tahminlerinin

⁶⁵ Plut. **Luc. Cato Min.** 68.5-70.6.

gerçekleştğini görmektense kendisini öldürmüş olduğunu da unutmamak gerek.

Sed vere laudari ille vir non potest nisi haec ornata sint, quod ille ea quae nunc sunt et futura viderit et ne fierent contenderit et facta ne videret vitam reliquerit. (**Att.** 12.4.2)

Plutarkhos'un bu detaylı aktarımından da anladığımız gibi Genç Cato'nun ölümü Sokrates'inkine oldukça benzemektedir. Ölmeden önce felsefi konuşmalar yapması (özellikle Stoa felsefesi üzerine konuşması ve Sokrates'in ölümünü konu alan diyaloglarından **Phaidon**'u okuması), dostlarıyla felsefi düşüncelerini paylaştığı sırada iyi olan insanın her zaman özgür olduğunu savunması oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan özellikle ölüme gitmek için çaba harcaması, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Sokrates'in kendisini ölümden kurtarmaya çalışan dostlarına karşı gelişile neredeyse aynıdır. Cato, Platon'un **Phaidon**'undan aldığı destekle, ruhunu özgürleştirmek için mücadele vermiş ve sonunda bunu, yarasını kendisi büyüterek ve gözünü kıpmadan kendi kendisine acı vererek, başarır. Bu hem onun kararlılığının, hem de erdemli bulduğu tavrın bir ürünüdür.⁶⁶ Bu bağlamda, Alexei Zadorojnyi'nin Plutarkhos'un eserinde Cato'nun intiharını incelediği çalışmasında da belirttiği gibi, Cato'nun yalnızca politik değil, felsefi bir figür olarak algılanması oldukça normaldir.⁶⁷ Bizim de bir felsefi figür, Cicero'nun da yücelttiği bir kişi olarak incelediğimiz Genç Cato, kendisinden sonra yaşamış başka bir Stoacı olan Seneca'nın **De Providentia** eserinde örnek bir kişilik olarak kullanılır.⁶⁸ Kendisi de İmparatorluk döneminin en çetrefilli zamanlarında yaşamış, ölüme mahkûm edilmiş ve yaşamını kendisi sonlandırmış olan Seneca, Cato'yla bu bakımdan benzer bir kadere sahiptir. Ona göre Cato, Stoa okulunun en iyi takipçilerinden biridir, karşısına çıkan tüm zorluklara sabırla katlanan, yaşadıklarını erdemle göğüsleyen

⁶⁶ Edwards, 2007: 2.

⁶⁷ Zadorojnyi, 2007: 216-217.

⁶⁸ Seneca yaklaşık İÖ 4-İS 65 yılları aranda yaşamış ve Roma Edebiyatının gümüş döneminde özellikle felsefi eserler vermiştir. Roma'nın Stoacı yaklaşımını bize detaylıca aktaran Seneca'nın bize Genç Cato hakkında bilgi verdiği eseri tanrısal öngörü, kader üzerine Stoa okulunun görüşlerini örneklerle açıkladığı eseri **De Providentia**'dır. Yaklaşık İS 64 yılında kaleme aldığı eserde başlarına gelecek olanları bilmelerine rağmen, yaşayacaklarına cesaret ve erdemle göğüs geren erdemli kişilerin örnekleriyle, kişinin trajik kaderine katlanması için Stoa felsefesinden anahtar bilgiler verilir. Detaylı bilgi için bkz. Albrecht, 1997: 505-510, vb.

devlet adamı ve bir düşünürdür. Ölümü göğüsleyiş şekli ve etrafındakilerle yaptığı konuşmalar sayesinde geleneksel Romalı ilkelerinin güçlü bir sembolü haline gelir.⁶⁹ Çarpıcı yaşamıyla Cato, Seneca'nın mektuplarında ve pek çok eserinde örnek olarak gösterilir.⁷⁰ Seneca'ya göre Cato, en zor durumlardan birinin içine düşmüş, kendisiyle karşı karşıya gelmiş ve uğrunda bunca çileye katlandığı devletine kılıç kaldıramayacağını farketmiştir. Sonunda da Seneca'nın tabiriyle Cato'nun iç savaş boyunca lekesiz kalmış olan kılıcı ülkesinin sahip olamadığı özgürlüğü Cato'ya geri vermiştir.⁷¹

Cicero Platon'un metinlerinde izini sürdüğü ideal karakter Sokrates'le, onun adeta bir Roma yansıması olan Genç Cato'nun izinden giderek, yolunu felsefeyle aydınlatmış ve çaresiz hissettiği anlarda ona başvurmuştur.⁷² Her ikisi de ölüm korkusunu yaşarken yenmiş, ölmeyi kendileri tercih etmiş kişiler olarak, Cicero'nun ölümün kötü bir şey olmadığını hem kendisine, hem de takipçilerine kanıtlaması için kaynak oluşturmıştır. Cicero'nun ölüm üzerine yaptığı incelemede, Platon'un eserlerinden özellikle Sokrates'in ölümünü işleyenleri birincil kaynak olurken, onun için Platon'un düşüncelerini özümsemiş ve özellikle Stoa paradoksları üzerine derin çalışmalar yapmış olan çağdaşı Genç Cato da önemli bir figürdür. Özellikle Stoik düşünce üzerin yazdığı **De Finibus**'da düşüncelerini ifade etmek için Cato'yu kullanması, Cato'nun felsefi ilgisini de derinlemesine anlama çabasıdır aslında.⁷³ Cicero'nun ölüm düşüncesini anlamak için gerekli olan bu iki karakteri inceledikten sonra, sıra ölüm karşısında geliştireceği tesellinin temellerini incelemeye gelir. Teselli edebiyatının nasıl aşamalardan geçtiğini ve ne yöntemler kullanıldığını incelemek, bizim Cicero'nun ölüme karşı geliştirdiği teselliği anlamamız için gereklidir.

⁶⁹ Mary T. Boatwright, Daniel J. Gargola, Richard J. A. Talbert, 2004: 252.

⁷⁰ Sen. **Ep. Mor.** 71, 95, 24, vb.

⁷¹ Sen., **De Pro.** 1.1.10.

⁷² Morford, :33

⁷³ Powell, 2002: 23-26.

B. Cicero'nun Teselli Düşüncesinin Kaynağı

Cicero'nun ölüm düşüncesinin arka planını oluşturan karakterlerin özelliklerini gördükten ve düşünürün bu karakterlerde ön plana çıkardığı felsefi görüşlerini genel olarak gözlemledikten sonra, araştırmamızı teselli düşüncesinin arka planını irdelemekle sürdürdüğümüzde, ölüme yazgılı insanoğlunun var oluşundan itibaren aradığı, yaşamaya mecbur olduğu bu döngüde acısını dindirecek olan tek şeyin salt teselli (**consolatio**) olduğunu görürüz. Ölüm nasıl insana dairse, ona katlanamamak da insana daırdır. Teselli bulma çabası hemen her dönemde var olmakla birlikte, hiç kuşkusuz bir edebi biçime dönüşmesi epey bir zaman almıştır. **Consolatio** kelimesinin ortaya çıkış serüveninden de anlaşılacağı gibi tesellinin bir edebi tür olarak kullanılmasının temelinde birinin bu görevi üstlenmesi fikri yatar. “Avutmak, rahatlatmak, çözmek” anlamına gelen **solor** deponens fiili, Augustus dönemi öncesinde “yalnız bırakmak, terk etmek, yanında olmamak” anlamına gelen **desolor** ve “birinin yanında olmak, destek olmak, teselli etmek” anlamına gelen **consolor** olarak iki karşıt anlamda karşımıza çıkar.⁷⁴ **Consolor** da yanına **ablativus** halinde bir kelime alarak “bir şeyle teselli etmek” anlamında, özellikle Cicero'nun kullandığı haliyle dile yerleşir.⁷⁵ Bu fiilden isimleşen **consolatio** ise dışıl bir kelime olarak “teselli, avuntu” anlamını alır;⁷⁶ bir diğer anlamı “teselli edici metin, teselli eseri”⁷⁷ olan kelime, son olarak da “korkuları yok eden, yüreklendirici olan” anlamına gelir⁷⁸ ve yine genellikle Cicero'da karşımıza çıkar. Bunun sebebiyse bir edebi tür olarak **consolatio**'nun Cicero'ya kadar dönüşümünü tamamlayamamış olmasıdır. Yine de Roma'nın cumhuriyet dönemine kadar bu konuda Cicero'nun teselli anlayışına ve teselli metinlerine temel oluşturacak bir alt yapıdan söz etmek de mümkündür.

Favez, Hristiyan teselli modelini detaylıca incelediği çalışması **La Consolation Latine Chrétienne**'de teselli fikrinin geçmişini şöyle anlatmaya başlar: “Acı çekme anlayışı insanlığın tarihi kadar eskidir ve teselli ihtiyacı bu

⁷⁴ A. Ernout, A. Meillet, 1951: “consolor”

⁷⁵ **Tusc.** 3.31.75; **Fam.** 6.4.2; vb.

⁷⁶ **Tusc.** 3.32.77; **Ad Brut.** 96.330; **Fam.** 5.13.1; 5.16.1. vb.

⁷⁷ Cicero kızının ölümünden sonra kendisini teselli etmek için yazdığı eserine bu ismi verir. **Tusc.** 1.26.65, 1.31.76., 1.48.115., vb.

⁷⁸ **Ad Att.** 1.17.

anlayışla beraber doğmuştur. Ama bu teselliği nerede aramalı? Yahudiler dine başvururlardı; örneğin Zebur sureleri, başına gelen tüm kötü şeylere karşı acı çeken kişinin yüce sığınağını tanrıda bulduğu yerd. Yunanlar ve Romalıları gelince, süreç çok farklı ilerler; onların gözünde din bireyden bağımsızdır, dinin esas görevi ya tanrıların öfkesini dindirmek ya da onların takdirini kazanmaktır, içsel yaşamın dışında işleyerek kişinin kederini yok etmek için hiç bir çare üretmez. Yunanlar ve Romalıları din konusunda insan odaklıdır. Yaşlı Achilleus tedavi edici sözlerin (iatroi logoi) varlığından bahseder. Euripides ‘acı çeken kişi için bir arkadaşın sözleri tedavi edicidir’ der. Acı çeken kişiye gösterilen yakınlık insani reçetelerin en etkili olanıdır kuşkusuz, dolayısıyla bu yakınlık karşımıza nadiren çıkan pagan teselli metinlerinde de bizi her şeyden çok heyecanlandırır.”⁷⁹

Favez’in kendisinden sonra gelen meslektaşları tarafından da Antikçağ tesellisine yeni bir bakış getiren, çığır açan bir monografi olarak nitelendirilen eserde teselli yazımıyla ilgili tarihsel arka plan, yöntem ve hatta az da olsa yazarlara da değinilmiştir.⁸⁰ 1937 yılında kaleme alınan eserde Antikçağ teselli metinleri üzerine derin bir inceleme yapılmadığını söyleyen Favez, aslında geniş bir araştırmayla bize genel bir perspektif çizmektedir. **Consolatio** türünde verilen eserlerden ve onların yazılış sebeplerinden bahsederken “mükemmel çalışan birer ruh eczanesi” benzetmesini yapar. Tam da böyledir; Antikçağ metinlerinin çoğunda da benzer göndermeler vardır,⁸¹ **consolatio** ruhun ilacıdır ancak Favez’in de dediği gibi başlı başına bir edebi türe dönüşmesi de aslında yetmez. Favez metinlerin içinin psikolojik ve ahlaki değerlerle doldurulmasına ihtiyaç duyulduğundan ve bu yüzden de Yunan ve Roma’daki düşünürlerin bu görevi özel bir itina ile yerine getirdiklerinden bahseder. Ona göre bu görevi üstlenmiş olan felsefecilerden bazıları sorunu kuramsal çerçevede ele alır ve genele yönelik eserler verirler, azımsanamayacak sayıdaki diğerleri ise belirli konulara eğilir ve daha kısa denemeler kaleme alırlar ve çoğunlukla mektup türünde eserler verirler. Herhangi bir felsefe okulunun bu konudaki doktrinini göz ardı etmeyip, yine de pratik amaçlara kasten bağlı kalmanın, tesellinin karakteristik biçimlerden biri haline

⁷⁹ Favez, 1937: 9.

⁸⁰ Scourfield, 1996: 12.

⁸¹ Sen. **Ad Hel.** 1.2, 2.2, 3.1. vb.

geldiği söylenebilir.⁸² Bu gibi örnekler bulmak oldukça kolaydır aslında; örneğin Yunan felsefeciler arasında Krantor,⁸³ başkalarının acılarını dindirme görevini üstlenmiştir. Yunanca adı **encomion** adı verilen ve teselli olarak adlandırabileceğimiz bu eserler, teorik felsefi düşüncenin yardımıyla çekilen acının tedavi edilmesi fikriyle kaleme alınır. Krantor'un özellikle felsefeyi kullanarak teselli ettiği ve oldukça bilindik bir örnek olduğu da açıktır.⁸⁴ Jerome Hellidorius'a yazdığı teselli mektubunda Cicero'nun tesellisinde Krantor'u örnekleyerek yazdığını açıkça dile getirir.⁸⁵ Felsefenin Antikçağda nasıl bir rol oynadığı düşünüldüğünde, felsefecilerin neden bu alana girdikleri aslında çok da şaşırtılacak bir durum değildir. Cicero **Tusculanae**'da felsefecileri teselli ediciler olarak da niteler ve çeşitlerinden bahseder. Tek amaçları ruhu rahatlatmak olan kişiler, buna yönelik argümanlar öne sürerler, kimisi Kleanthes gibi kötülüğün var olmadığını iddia eder, kimisi Epikuros gibi dikkati kötülükten iyiliğe çevirmek gerektiğini söyler, ama hepsinin amacı yas tutan kişinin aklındaki soru işaretlerini yok etmektir.⁸⁶

Felsefecilerin bu iyileştirme görevini üstlenmiş olduklarından bahsederken **consolation**un felsefecilere retorik üzerinden ulaşmış olduğunu unutmamak gerekir. Evaristus çalışmasında, tesellinin başlangıcında şiirin olduğundan bahseder. Ona göre **consolatio** üç aşamadan geçmiştir. Öncelikle şairler büyülü sözleriyle tesellinin temellerini atmış, acıları ahenkle iyileştirmiştir. Pek çok felsefeci de şairlerin bu sözlerini ödünç alarak kendi ağır başlı düşünceleriyle örmüştür. Yine hatipler de dil üzerindeki üstün hâkimiyetlerini kullanıp, bu tür için belirli bir form

⁸² Favez, 1937: 10.

⁸³ Kilikia'lı Krantor (ölüm yılı olarak 276 veya 275 varsayılmaktadır), Xenokrates'in öğrencisi, Yunanca **Περὶ Πένθους** eserinin yazarı. Eser Latince **De Luctu** olarak yayılmıştır, **Acı Üzerine** olarak çevrilebilecek eser, Hippokles'e oğlunun ölümünden duyduğu acıları dindirmek üzerine yazılmış consolatio özellikleri barındıran bir eserdir. Cicero, Krantor'a çok sık gönderme yapar ve **Consolatio** eserini de ondan esinlenerek yazdığı düşünülmektedir. **Tusc.** 1. 115, 3. 12, 3.71. Krantor hakkında bilgi için bkz. Diogenes Laertios, **Luc.** 4.5. 24-27.

⁸⁴ Stowell, 1999: 14-17.

⁸⁵ Latince adı Eusebius Sophronius Hieronymus olan Aziz Jerome, İS 347-420 yılları arasında yaşamış bir din adamı olarak aynı zamanda bir teolog ve tarihçidir. Teselli edebiyatının ileriki dönemlerinden bir örnek olarak verilen mektubu Heliodorus'a Teselli'de teselli edebiyatına dair yaptığı araştırmalardan bahsederken, elbette Cicero'nun ve onun örnek aldığı Krantor'un da ismini geçirir. Jerome, 60.5.2. "Kendi acını dindirmek için teselli arayan Cicero'nun örnek aldığı Krantor'u okudum." "legimus Crantorem, cuius volumen confovendum dolorem suum secutus est Cicero, ..."

⁸⁶ **Tusc.** 3. 31.76.

ortaya koymuştur. Bu gelişim son aşamasına ancak Cicero'nun zamanında gelir. O döneme kadar yazılı veya sözlü olarak yapılan her teselli bir miktar eksik olarak değerlendirilebilir.⁸⁷ Son dönemde Antikçağ **consolatioları** üzerine çalışan Balthussen, Thukydides'in Peloponnesos Savaşlarını anlattığı **Historiai** eserinde, Perikles'in, Atina halkının savaşta verdiği kayıpları için yaptığı konuşmanın da bir teselli olarak sayılması gerektiğinden bahseder. Bu konuşma ölümlerin ardından düzülen bir methiyedir aslında ve her ne kadar bir halka dair olsa da teselli mahiyetinde bir konuşma olduğu da bellidir.⁸⁸ Bu çeşit örnekler bağlamında şair ve hatiplerin de **consolatio** yaptıkları örneklendirilebilir.⁸⁹ Felsefecilerin ve hatiplerin tesellileri arasında bir karşılaştırma yapıldığında -buna benzer bir bilgi hem Favez'in, hem de Fern'ün çalışmasında yer alır- Fern hatiplerin teselli çabalarının bir noktadan sonra yetersiz kaldığını, çünkü felsefecilerin içerik üzerinde dururken, hatiplerinse şekilsel ayrıntılarla ilgilendiklerini ifade eder.⁹⁰ Öte yandan Fern'le birlikte Yunan temelli olan **consolatio** edebiyatının geriye doğru izleri sürüldüğümüzde, Demokritos'a kadar uzandığını⁹¹ ve ondan sonra da Yunan felsefe okullarının tümüyle yoğrulduğunu görürüz. Fern'ün bu okullara verdiği örnekleri Cicero'da kendi felsefe çalışmasının temelini sağlam kurmak adına sıralar; ilki Stoa okulu mensubu Khrysippos'tur,⁹² **Peri Pathon** eserinde belirli teselli yöntemleri uygulamıştır; bir diğeri Epikurosçulardan Metrodoros⁹³ ve Epikuros'un kendisinin⁹⁴

⁸⁷ Evaristus, 1917: 7.

⁸⁸ Thucydides, **Historiai**, 2. 34-46.

⁸⁹ Baltussen, 2013: xiv.

⁹⁰ Fern, 1941: vii.

⁹¹ Demokritos yaklaşık İÖ 460-370 yılları arasında yaşamış, Sokrates öncesi Yunan filozoflarından. Atom üzerine çalışmış ve Epikuros'un felsefesinin temeli olan teorileri ortaya atmıştır. Atomların rastlantısal olarak birbirlerine çarpması düşüncesi üzerine çalışan Demokritos, Cicero için de atomcuların düşüncelerinin anlaşılması için yol gösterici olmuştur (Özellikle ruh anlayışından yararlandığı kısımlar için bkz. **Tusc.** 1.11.22-23, 1.18.42, 1.34.82-83).

⁹² Khrysippos yaklaşık İÖ 279-206 yılları arasında yaşamış, Yunan Stoacı bir filozoftur. Cleanthes'in öğrencisi olan düşünür, ahlak yanında fizik, mantık üzerine çalışmıştır. Cicero, ölümü ve ruhun yapısını ve hatta öte dünyayı anlamaya çalışırken elbette ki Stoa okulunu ele almış ve burada sıklıkla yararlandığı düşünür Khrysippos olmuştur. **Tusc.** 3.31.76, 3.33.79, 4.9.23-24, vb.

⁹³ Metrodoros Lampsakenos yaklaşık İÖ 331-278 yılları arasında yaşadığı düşünülen, Epikurosçu düşünür. Elimize bazı fragmanları ulaşsa da pek çok antik metinde adı geçmektedir. Epikurosçu olduğu açıkça Diogenes Laertios tarafından söylenir (Diogenes Laertios, 10.6, 16-21). Cicero da özellikle **Tusculanae**'da bazı örneklendirmelerde adını anarak düşüncelerini paylaşır (**Tusc.** 2.3.8; 2.6.17; vb).

⁹⁴ Epikuros yaklaşık İÖ 341-270 yılları arasında yaşamış olan, atomcu bir Yunan filozofudur. Yaşamını insanın iyi yaşaması üzerine kafa yorarak geçiren Epikuros, insanoğlunun en büyük derdinin korku ve kaygı olduğunu düşünür ve bu sebeple ölüm korkusunu yenmeye çalışarak tü insanlığı teselli etmek çabasıdadır. Epikuros'un çalışmaları elimize sınırlı sayıda ulaştığından,

teselli için yazdıklarıdır; öte yandan Kyrene okulu ve Peripatetiklerin çalışmaları⁹⁵ da iz bırakmış olan teselli temelli metinlerdir.⁹⁶

Yine de aslında tüm bu yöntemsel yaklaşımlarda belirli ortaklıklar bulmak oldukça kolaydır. Favez'e göre felsefeci olsun, hatip olsun zaman içinde teselli edicilerin yani **consolator**ların sayısı artar, her kim kötü durumdaysa o kişilere başvurur, hatta büyük evlerde akıl danışacak biri bulunur ve bazı durumlarda bu kişi **consolator** görevini üstlenir. Adeta birer ruh doktoru olan bu kişiler, acı çekenlerin yardımına çağırılmayı beklemeden koşar, acıyı dindirmeye yönelik tedavi edici sözleri onlar için yazarlar. Aynı zamanda bu reçeteleri paylaşan kişiler becerilerini yarıştırmak kaygı, dermansızlık, iç sıkıntısı, yas, umutsuzluk gibi farklı acı türleri belirler ve her birine özel reçeteler önerirler. Tedavi etmeye en çok uğraştıkları belalarsa, hastalık, yaşlılık, sürgün, yoksulluk ve bilhassa ölümdür. Bunların her biri için son derece özenli bir şekilde sınıflandırdıkları, klasikleşmiş argümanları vardır. Bu mükemmel bir şekilde işleyen bir tür ahlaki eczanedir (ruh eczanesi) ve hastalık ne çeşitten olursa olsun, o hastalığı en iyi şekilde iyileştirmek için gerekli olan reçeteler hemen o hastalıkla ilgili olan çekmecede bulunabilir.⁹⁷

Yunan'da başlayan tesellinin ilk yazılı örneği Krantor'un eseri olsa da yapılan çalışmalarda teselli geleneğini Homeros'tan başlatan araştırmacılar da vardır. Oxford Üniversitesi'nden Davis, '**Self-Consolation**' In **The Iliad** isimli makalede yapılan incelemede, Homeros'taki teselli nüveleri incelenmiştir. Davis'in ileri sürdüğü bugün elimizdeki verilerden ve **consolation**un bilindik yazım stilinden yola çıkarak Homeros'da bir teselli okuması yapabileceğimiz yönündedir. **Ilias**'ta 24. kitabın 601-619 dizeleri arasında, oğlunun cesedini teslim almak için gelen Priamos'a yemek yemesini teklif eden Akhilleus, bunu yaparken Priamos'u rahatlatmak için altısı kız, altısı erkek, on iki çocuğu Apollon ve Artemis tarafından öldürülen Niobe'nin örneğini verir. Davis'e göre Homeros'un burada yaptığı genel

hakkındaki bilgileri Diogenes Laertios'tan (**Luc.** 10. kitabın tamamı) ve asıl olarak düşüncelerini Roma'ya şiirsel bir dille aktaran Lucretius'tan (**De Rerum Natura**) ediniyoruz. Her ne kadar Cicero'nun ölüm ve ruh anlayışına tam olarak uymasa da elbette onun tarafından araştırılmıştır; özellikle felsefi düşünceyi kullanma biçimi olarak kendisine açıkça yol gösterici olmuştur (**Tusc.** 1.6.15, 1.7.17, 3.13.28, 3.15.32, 5.28.110-111).

⁹⁵ **Tusc.** 3.15.31-32, 3.31.76,

⁹⁶ Fern, 1941: 5.

⁹⁷ Favez, 1937: 11-12.

teselli geleneğinde karşımıza çıkan ve teselli edilen kişiye kendisinin yalnız olmadığını vurgulayan biçimdir. ‘Tüm kötülükler senin başına gelmiyor’ vurgusu ileride de göreceğimiz gibi tesellinin temel içeriklerinden biridir.⁹⁸

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kaynak olarak inceleyebileceğimiz ilk **consolatio** eseri, tüm araştırmacılara göre, Platon’un Akademia’sına mensup Krantor ve eseri **Peri Penthous** yani **Acı Üzerine**’dir. Bu metnin Cicero dönemine kaldığını biliyoruz, ancak bundan sonrası hakkında bir fikrimiz bulunmuyor.⁹⁹ Tüm kaynaklarda Krantor hakkında bilgi alınabilecek temel başvuru eserinin Cicero’nun **Tusculanae**’ı olduğu görülür.¹⁰⁰ Krantor yalnızca Hippokles’e oğlunun ölümünden sonra yazdıklarıyla tanınmıyordu, dönemin en bilindik tesellileri arasında yer alıyordu. Hatta Cicero da ondan bahsederken, başkalarına yaptığı tesellilerde soğukkanlı olabildiğini, ama kendisini teselli etmekte başarılı olamadığını kendisinin de itiraf ettiğini söyler ve metninden bir alıntı yapar. Krantor’dan alıntılanan bölüm şiir veznindedir; başkalarını acılarını dindirirken gösterdiği bilgeliği, kader yön değiştirip fenalıklar kendi başına geldiğinde gösterecek birinin bulunmayacağını; sıra sana geldiğinde başkalarına söylenen sözlerin, önceden bilinen her şeyin yerle bir olduğunu söyler.¹⁰¹

Cicero’ya birebir kaynak oluşturan Krantor’un tesellisi ardından, teselli edebiyatının doğasını ve gelişimini anlamak için sağlam kaynak oluşturacak yeni bir eser saymak mümkün değildir.¹⁰² Başkalarının acılarını dindirmek görevini üstlenmiş olan Krantor’a bakıldığında ve dönemde artık felsefi düşüncenin oynadığı rol düşünüldüğünde, bir felsefecinin böylesi bir rol üstlenmiş olması garip değildir. Fern’un çalışmasında da açıkça ifade ettiği ve pek çok yorumcunun da katıldığı gibi Krantor, Cicero’nun kendi tesellisini yazarken izini takip ettiği bir yazardır. Elbette Cicero’nun Roma tarihi, kendi felsefe eserleri ve benzeri

⁹⁸ Daveis, 2006: 582-583.

⁹⁹ Balthussen, 2013: xv.

¹⁰⁰ **Tusc.** 1.48.115.

¹⁰¹ 'Nec vero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum aerumnas dictis adlevans
Non idem, cum fortuna mutata impetum
Convertat, clade subita frangatur sua,
Ut illa ad alios dicta et praecepta excidant.' (**Tusc.** 3. 29. 71)

¹⁰² Balthussen, 2013: xv.

eklemeleri göz önünde bulundurulduğunda, Krantor'un genel olarak bir yol gösterici olmuş olduğu açıktır; ancak felsefi düşünceyi tesellinin temeline koyma fikri önemli bir bakış açısı sağlamıştır.¹⁰³ Zira Cicero, kendisinin de **Consolatio**'sunda ve ondan önce yazdığı **De Re Publica**'da yaptığı felsefi araştırmada Platon, Aristoteles, Theophrastos ve Peripatetikler üzerine araştırmalar yapmıştır. De Divinatione'de bir teselli için bu düşünür ve okulların çalışmalarından başka bir şeye ihtiyaç duyulmadığını söyler. Cicero'ya göre ancak felsefi düşünüş kendisinin ve bu sayede başkalarının acılarını dindirecek olan kaynaktır.¹⁰⁴

Aslında bütün büyük felsefe okulları düşüncelerinin temelinde teselliye destekler niteliktedirler. Yapılan evren tasvirleri insanı, doğayla ilişkisini, beden ve ruhu, ölüm ve yaşamın kurgusunu açıklar, kişinin tesellisi de bu kurgulardadır. Öte yandan Favez'in de belirttiği gibi şüphesiz her filozof kendi okulunun ilkeleri üzerinde ısrarcıdır. Ancak genel olarak bakıldığında teselli yöntemlerinin hepsi birbirine benzer. Hepsi gönüllü olarak aynı anda bir çok farklı doktrinden alıntı yapmalarına fırsat verecek eklektik bir çalışma içine girerler. Favez'e göre hepsi aynı ilkedен yola çıkar: dış koşullar bize bağlı değildir, hiçbir şeyi değiştirmek elimizde değildir; yalnızca aklımız ve irademiz bize aittir ve asıl değiştirmemiz gereken unsurlar bunlardır. Bunun yanı sıra teselli yöntemlerinin hepsi abartılı bir düşünsel arka plandan beslenerek, önceliği akla vermek için duyguya çok az yer ayırırlar. Bu benzerlikler planın oluşturulmasına kadar uzanır, ki bu plan genellikle şu şekilde kurgulanır: ilkin tedavi edilmesi gereken hastalık ve kullanılması önerilen tedavinin belirtildiği giriş bölümü; ikinci olarak genellikle iki kısımdan oluşan ve birincisi acı çeken kişiye, ikincisi kederin sebebine ayrılan teselli dediğimiz bölüm; ve sonuç.¹⁰⁵ Teselli yazarları arasında bir tür uzlaşım söz konusudur ve detay olarak görülebilecek konuları bile içine alan bu uzlaşma, mümkün olan en hızlı şekilde asıl konuya, yani acıya müdahale etmeyi ve kökleşmesine izin vermeden tedavisine girişmeyi gerektirir; bu uzlaşmaya uygun

¹⁰³ Fern, 1941: viii.

¹⁰⁴ **De Div.** 2.3. "magnus locus philosophiaeque proprius a Platone, Aristotele, Theophrasto totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de Consolatione dicam? quae mihi idem ipsi sane aliquantum medetur, ceteris item multum illam profuturam puto."

¹⁰⁵ Favez, 1937: 62.

yönlendirmeler (**praecepta**) örneklerden önce gelmelidir. Bu gelenek o kadar tepeden inme bir kural halini alır ki buna uymayı beceremeyen yazar kendisini okura bazı açıklamalar ve hatta özürler sunmak zorunda hisseder. Bu tanımlardan tüm tesellilerin aynı sözleri söylediği veya basmakalıp cümlelerle metinlerini hazırladıkları düşünülmemelidir, aralarında gözle görülür farklar vardır. Seneca'nın tesellileri Cicero'nunkiyle veya Plutarkhos'un tesellisi Seneca ve Cicero'nunkiyle aynı değildir. Belki de sırf konu teselli olduğu için her yazar belirli ölçüde orjinal bir eser üretmeye çalışır; bu orjinallik herşeyden önce biçimde, tesellinin kişiliğinde, konuya nasıl bir yenilik getirdiğinde ve onu teselliye ihtiyacı olan kişiye nasıl uygun hale getirdiğinde yatar.¹⁰⁶ Bu sebeple **consolatio** türünde yazılan eserlerin **topoi** olarak ortak bir takım kurallarla yazılması gerekir. Her ne kadar bu kurallara karar veren bir üst kurul olmasa da, teselliye bir hekim dikkatiyle yaklaşmak gerektiği ortak kanıdır.

Teselli yazarları arasında amaca yönelik olarak hareket etmeleri sebebiyle izlenilen planın birbirine yakın olması şaşırtıcı değildir. Hepsi konu olan kedere, başa gelen fenalığa müdahale etmek ve kökleşmesine izin vermeden tedavisini yapmak için önce değişmez olan kuralları sıralarlar, yani dış etkenlerden kaçılmayacağı konusunda hem fikir olmaya çalışırlar. Favez bu kısma **praecepta** adını verir. Ona göre teselli yazınının ana bölümü **praecepta et solacia** adının verilebileceği bölümdür. Yani önce yönlendirme yapılır teselli edilecek kişiye, bu kısım **praecepta** kısmıdır, ardından da teselli gelir, yani **solacia**. Her ne kadar **praecepta** genel bir giriş niteliğinde olduğundan birbirine benzese de, **solacia** teselli edilen kişiye özel olarak donatılır. **Praecepta** yas tutan herkese uygulanabilen genel görüşlerdir, **solacia** ise çok daha öznel bir biçim altında sunulan tesellilerdir ve bunlar teselli edilen kişinin şartlarına ve kişiliğine çok daha doğrudan uyarlanmıştır. Ancak her ikisinin de amacı aynıdır, çok abartılmış olan bir acının yersiz olduğunu göstermek ve onu hafifletmek için uygulanması gereken akıl yürütmelerde bulunmak.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Balthussen, 2013: 13.

¹⁰⁷ Favez, 1937: 10-11.

Özetlenecek olursa teselli metinlerinin tipik ve alışlagelmiş bir yapısı vardır diyebiliriz. Fern'un **consolatio** eserlerinin içeriğiyle ilgili sıralamasını incelersek, ilk kısımda giriş olarak nitelendirilen ve teselliye yazan kişinin tedavi etmek istediği fenalığı tarif ettiği, ardından da nasıl bir tedavi uygulayacağını açıkladığı bölümü görürüz. Tesellinin ikincisi kısmı kendi içinde ikiye ayrılır; ilkin mağdur olan kişi hakkında konuşulur, ardından da teselli edilecek olan fenalık irdelenir. Son bölümüyse, sonuç bölümüdür; bu bölümde tüm yazılanlar ışığında acıya son verildiği düşünülür. Teselli yazarının özellikle dikkat etmesi gereken, ikinci kısımda teselli edilecek olan fenalık ortadan kalkıncaya veya kökten çözüme ulaşıncaya kadar teselliye devam etmek zorunda olduğudur. Bu genel yapı ilerleyen süreçte yerini bir miktar daha bireysel bir yaklaşıma bırakır. Özel olarak başa gelen fenalığın ne olduğu, çekilen kederin kaynağının ne olduğu düşünülerek ona uygun yazma isteği ortaya çıktığında, yukarıda da bahsettiğimiz gibi her acıya özel bir tedavi uygulama stilleri belirir. Ancak bu stiller de kendi içlerinde bir takım ortaklıklar taşırlar. Bu yaklaşım biçimiyle herhangi bir okula ait olmadığını daha önce de belirttiğimiz teselli edebiyatı, bu özgür yaklaşımını ve Roma formunu Cicero'da bulmuştur. Latin edebiyatı, Yunan tesellisi yazını alıp zamana ve şartlara uydurarak kendisine göre teselli yazını orataya çıkarmış, kendisine göre uyarlamıştır. Kısa ve öz şekilde söylemek gerekirse Cicero, Yunan felsefe okullarının kucağında yetişen bir çocuğu alıp, Romalı bir yetişkin yapmıştır.¹⁰⁸

II. CICERO'NUN ÖLÜMLE YÜZLEŞMESİ

Cicero'nun ölüm üzerine düşünmesinin asıl sebebi kızı Tullia'nın ölümüdür. Siyasetle olan bağını kopardığı cumhuriyetin son günlerinde, gençliğinde yaptığı felsefe çalışmalarına geri dönmüş olan Cicero, Tullia'nın ölümünden kısa bir süre önce masa başında devletine hizmet etmesi gerektiğini düşünmeye başlar, hatta dostlarına bu düşüncesini açıkça ifade eder¹⁰⁹ ve bu süreçte felsefe çalışmalarına ağırlık verir (yaklaşık 47 yılı civarı). Ancak kısa bir süre sonra (45 yılının Şubat ayı) kızını kaybeder ve ardından derin bir buhrana sürüklenir. Bu buhran

¹⁰⁸ Fern, 1941: 7-8.

¹⁰⁹ Fam. 4.3.

döneminde inzivaya çekilen düşünür, doğanın emri olan ölüme katlanmanın ve yaşamaya devam etmenin yolunu araştırır; sonunda teselliye yine felsefede bulur ve bu kez hayatının tüm diğer ayrıntılarından sıyrılıp kendini tümüyle felsefeye verir.

Cicero'nun yaşamında bir dönüm noktası olan bu yıkımı anlamak için önce onun kızına duyduğu sevginin niteliğine ve bu sevgiyi hak eden Tullia'nın genç yaşında gelen ölümle son bulan yaşantısına kısa bir bakış gerekir.

A. Cicero ve Tullia

Cicero'nun İÖ 77 yılında evlendiği ve uzun yıllar sadakatle bağlı kaldığı Terentia'dan, Tullia ve Marcus adında iki çocuğu olur. Kızı Tullia İÖ 76'da, oğlu Marcus ise İÖ 65'te doğar. Dolayısıyla Tullia onun ilk çocuğudur; kendi bildiği şekilde büyüttüğü ve kendi çalışmalarına dâhil ettiği, en önemlisi de entellektüel beğenilerini paylaştığı ilk çocuğu. Tullia için “Onda kendi özelliklerimi, sözlerimi ve aklımı görüyorum”¹¹⁰ diyen Cicero'nun kızına duyduğu bu sınır tanımaz sevgi ve bağlılığın, oğlunun doğumundan sonra da katlanarak sürmesi, Roma toplumunun normlarına bakıldığında dikkate şayandır. Çünkü bu normlara göre Cicero'dan beklenen oğlunun kendi izinden yürüyeceğini düşünüp sırf onun eğitimi için uğraşması ve ona daha fazla mesai harcamasıdır. Cicero'nun bu tutumuna oğlu Marcus'un karakterindeki birtakım olumsuzluklar da neden olmuştur, ama her şeye rağmen onun oğlu ve kızı arasında açıkça ayırım yapmış olduğu gözlerden kaçmaz.

Marcus içkiye düşkün ve müsrif bir oğul olarak babası için aslında tam bir hayal kırıklığıdır.¹¹¹ **De Officiis** eserinin kitaplarına oğlu Marcus'a yazdığı mektuplarla başlayan Cicero, ona yükümlülüklerini hatırlatmak istegindedir. Öte yandan mektuplarında da oğlundan çok az bahseder, hemen tüm mektuplarını Terentia ve kızı Tullia'ya ithafen yazarken, oğlunun adını nadiren bu mektuplarının satırlarında geçirmeyi yeğler. Ne var ki genç Tullia'nın kaderi bu sevgiyle uzun yıllar şımartılmasına olanak tanımaz ve ömrü kısa sürer.

¹¹⁰ **Ad Quint.** 1. 3.

¹¹¹ Spath, 2006: 148-149.

Bu kısa yaşamına üç evlilik, iki doğum sığdıran Tullia, başına gelen her felakete babasının güçlü siyasi kimliğinin kanatları altına sığınarak katlanmıştır. Çünkü babası hemen hemen tüm yaşamında siyasetin içinde olduğundan Roma'nın en güçlü isimlerinden biridir. Hatta İÖ 77 yılında **quaestor**¹¹², 69'da **aedilis**¹¹³, 66'da **praetor**¹¹⁴, 63 yılında ise **consul**¹¹⁵ olmuştur. Cicero'yu diğerlerinden farklı kılan, herhangi bir aristokrat ailenin mensubu olmamasına veya yeterli askeri tecrübeye sahip olmamasına rağmen tüm bunları başarmış, bu görevlere gelebilmiş olmasıdır. İÖ 70 yılında Batı Sicilya'da görev yaptığı sırada halkı haraca bağlayan ve rüşvet yiyen Sicilya valisi Verres'i, başarılı söyleviyle mahkûm ettirmiştir. **Senatus** sınıfının üstünlüğünü savunan ve sosyal reformlara karşı çıkan tavrıyla, düzenin değişmesini istemeyen muhafazakâr aristokratların, toprak ağalarının ve tüccarların sevdiği adam hâline gelirken, onların Caesar, Catilina ve M. Crassus gibi halkın sevdiği liderlere karşı birleşme isteğine de desteğini esirgememiştir.¹¹⁶ “Concordia ordinum in tota Italia”¹¹⁷ sloganıyla **consul** seçimlerine girmiş ve böylece kendisinin de ait olduğu atlı sınıfıyla senatörler arasında bir köprü vazifesi üstlenip birlik sağlamıştır. **Consul** olduğu sırasında da soylu sınıfının çıkarları doğrultusunda hareket ederek toprak reformu, borçların ertelenmesi gibi önerilere ısrarla muhalefet etmiştir. Her şeyden öte **consul** olduğu sırada Roma siyasi yaşamında adından çok söz ettiren Catilina suikastını önlemesi, kendisine **pater patriae** (vatanın babası) unvanını kazandırmış ve ününe ün katmıştır.

Tullia babasının **consul** olduğu dönemde, 13 yaşındayken Piso¹¹⁸ ile evlenir. Bu dönem Romalı genç kızların on üç-on dört yaşlarında **domina** olarak çağırılmalarının normal karşılandığı bir dönemdir ve Tullia da yaşatlarının kaderini

¹¹² Aslen **consul**'lar tarafından belirlenen ve suç vakalarını inceleyerek **consul**'un herhangi bir eyleme geçmesinin gerekip gerekmediğini araştıran görevliler. Sonradan başta hazine olmak üzere devletin mali işlerinden, askerlerden ve subaylardan sorumlu hale gelmişlerdir.

¹¹³ Tapınak ve forum gibi kamu alanlarının kurulmasından, festivaller ve oyunlar düzenlenmesinden ve kamu düzeninden sorumlu olan görevliler.

¹¹⁴ Hukuksal meselelere bakan ve adeta birer hâkim konumunda olan, bunun yanı sıra eyaletle alakalı işlerde **consul**'lara yardım eden görevliler.

¹¹⁵ **Consul**'lar barış zamanlarında devlet yönetimi, yasama, yargı gibi tüm devlet işlerini; savaş zamanlarında ise orduya komutanlık etme görevini üstlenen, hem **senatus**'u hem de halk meclisini toplama yetkisine sahip, Roma'daki

¹¹⁶ Spath, 2006: 49.

¹¹⁷ “Bütün İtalya'da sınıfların uyumu” ayrıntı için bkz. Wiseman, 1971: 7.

¹¹⁸ Piso, Cicero tarafından benimsenmiş ve nişanlılık devresinde bile aileden biri olmuştur. Cicero **Ad Catilinam**'da ondan “damadım” diye bahseder (**Ad Cat.** 4.3). Detaylı bilgi için bkz. Treggiari, 2007: 42-43.

paylaşıp küçük bir yaşta evlilik yaşamına adım atmış olur. Cicero damadını çok sever ve onu mesleki olarak çok başarılı bulur; bir hatip olarak da forumda dikkat çektiğinden, seçtiği kelimelerin doğruluğundan, konuşmasının akıcılığından bahseder. Bu sırada yönetimde çalkantılar olmaya başlar, alınacak siyasi kararlarda birbirlerine destek vermek için Pompeius, Crassus ve Caesar tarafından ilk kez bir **triumvirlik** oluşturulur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Cicero, Caesar ve Crassus'un çok da sevdiği bir kişi değildir, bu sebeple triumvirliğin kurulmasından iki yıl sonra Catilina ve adamlarını öldürttüğü için, sürgün edilir.¹¹⁹ Damadı Piso'yla çok daha yakınlaşmayı beklerken, 58 yılında sürgüne gönderilen Cicero'nun bundan böyle Roma'ya dönmek için adına çıkarılacak af kararını beklemekten başka bir çaresi yoktur.¹²⁰ Ne yazık ki bu süreçte Piso genç yaşında hayatını kaybeder (İÖ 57); ardında kocasını kaybetmiş, hala çocuğu olmayan, babasından ayrı bir küçük bir kadını, Tullia'yı bırakarak. Tullia'nın o dönemde çok zor zamanlar geçirdiğini tahmin etmek zor değildir. Neyse ki sonunda babasının af kararı çıkar ve Tullia onu karşılamak için Brundisium'a gider. Cicero, İtalya'ya dönüşünü Atticus'a haber verirken, Tullia'nın onu karşılayışından da coşkuyla bahseder:

4 Ağustos günü, hakkımdaki yasa onaylandıktan sonraki gün, Dyrrachium'dan yola çıktım ve 5'inde Brundisium'a geldim. Orada benim Tullia'cığım, kendi doğum gününde, beni bekliyordu. O gün aynı zamanda Brundisium'un kuruluş günü ve senin evinin civarındaki Salus tapınağının yapıldığı gündü; bu fark edilince Brundisium'lu bir kalabalık büyük bir kutlama yaptı.

Pr. Nonas Sextilis Dyrrachio sum profectus ipso illo die quo lex est lata de nobis. Brundisium veni Nonis Sextilibus. ibi mihi Tulliola mea fuit praesto natali suo ipso die qui casu idem natalis erat et Brundisinae coloniae et tuae vicinae salutis; quae res animadversa a multitudine summa Brundinisorum gratulatione celebrata est. (**Ad Att.** 4.1.4)

¹¹⁹ Aslında Caesar tarafından bu triumvirliğin dördüncü kişisi olarak atfedilen Cicero, kendisi Caesar'ın yönetimdeki baskın tavrı karşısında tepki göstermiş ve ona karşı konuşmalar yapmıştır. Bu sebeple yönetimin en güçlü adamını açıkça karşısına almıştır. Detaylı bilgi için bkz. May, 2002: 10-13.

¹²⁰ Treggiari, 2007: 42.

Böylece Brundisium'dan Roma'ya geçen Cicero yavaş yavaş eski saygınlığını da geri kazanmaya ve en dikkat çeken eserlerini (**De Oratore** İÖ 55, **De Re Publica** İÖ 54-51), konuşmalarını (**In Pisonem, Pro Milone**) kaleme almaya başlar. Bu arada Tullia'ya da yeni talipler çıkar. Bunlardan biri Crassipe'dir; **patricii** sınıfına mensup, senator olabilecek karakterde ve gelecek vaat eden bir genç. Crassipe'nin bu özellikleri Cicero'nun onu damat olarak tercih etmesine yeter. Kardeşi Quintus'a 56 yılında yazdığı mektupta kızının Crassipe'yle olan nişanından bahseder ve amcasını da çok seven Tullia'nın nişanını sorunsuzca halletmeyi umduğunu söyler.¹²¹ Ardından da 4 Nisan'da bu nişanın gerçekleştiğini ve kendisinin de nişandan iki gün sonra damadına bir kutlama yaptığını belirtir.¹²² Nişandan kısa süre sonra evlenen Tullia, babası tarafından da onaylanan bu evliliğini devam ettirirken eşi, 26 yaşında **quaestor** olur, ama yazık ki arkasını getiremez ve beklendiği gibi kendisine parlak bir kariyer çizmeyi beceremez. Sonuçta Tullia ile evlilikleri de belirsiz bir nedenle biter (İÖ 51).¹²³ Bu arada bir yandan birinci triumvirlikte huzursuzluklar çıktığı haberi dalga dalga yayılmaya başlamıştır, diğer yandan Cicero da Kilikia'da **proconsulluğa** yani valilik görevine atanmıştır (İÖ 51-50). O andan itibaren Tullia yine babasından ayrı bir yaşam sürmek zorunda kalır, hem de ikinci kez dul bir kadın olarak. İki kez evlenmiş ve hiç çocuk sahibi olmamış kadınların Roma'da bir daha evlenecek talip bulmaları çok zordur ki, bu Tullia için de geçerlidir. Gerçi babasının eserlerinden aktardığı kadarıyla Tullia güzel ve dikkat çekici bir kadındır; üstelik çok da zekidir. Babası eskisi kadar aktif bir siyasi figür olarak görülme de, damat adayına vaat edebileceği hala çok şeyi vardır elbette; kültürel bir çevre, evler ve yüklü bir çeyiz gibi. Ayrıca o dönem için az rastlanan bir durum olmasına rağmen, Tullia başlangıçtan itibaren babası tarafından hep serbest yetiştirilmiştir, bu yüzden evlenmesi için babasının onun veya annesinin bulduğu adaya onay vermesi yeterlidir. Ancak yine de adayların profilinin evlenip boşanmış, yaşlı ve eşini kaybetmiş, üstelik de çocuklu olması tercih sebebidir. Yelpaze kısıtlanınca, aday

¹²¹ **Ad Quin.** 2.4.4.

¹²² **Ad. Quin.** 2.6.1.

¹²³ Treggiari, 2007: 75-76.

sayısı görece artar ve araçlarla Tullia ile evlenmek isteyen birkaç adayın bulunduğu haberi hem Cicero'nun hem de Tullia'nın kulağına ayrı ayrı fısıldanır. Aralarında çok tanınmış ailelerden gelen kimseler de vardır bu damat adaylarının ve beklendiği üzere hepsinin asıl niyeti Roma'nın çok iyi tanıdığı bir kayınpedere sahip olmak ta değildir.¹²⁴

O sırada Kilikia'da valilik yapmakta olan Cicero, kızının daha fazla üzülmemesi için, bu kez duruma daha farklı yaklaşma kararı alır ve gündemdeki damat adaylarına daha şüpheli yaklaşır. Kendi fikrine göre, bunlar arasında Kilikia'daki görevinden ülkesine zengin döneceğini sezen ve bundan faydalanarak tüm borçlarını kapatmak isteyen fırsatçılar da olabilir. Gerçi adaylar consul Sulpicius'un veya Tiberius Nero'nun oğulları Nero da vardır. Nero Tullia ile evlenmeye karar verdiğinde isteğini belirtmek için Cicero'yu ziyaret etmiş, Terentia ve Tullia'ya da bu isteği yazılı olarak bildirmiştir ve aslında Tullia için en uygun olan adayın Nero olduğu açıktır. Ama bu arada Cicero'ya Cornelius Dolabella'nın eşinden ayrıldığı ve yeni bir eş aradığı haberi de ulaşmıştır; çok geçmeden de Cicero Dolabella'dan bir mektup almış ve buradan onun Tullia ile evlenmek istediğini öğrenmiştir. Aslında Cicero kendisinin rızasını almak için ta Kilikia'ya kadar gelen Nero'yu beğenmiştir, ama ne olmuşsa olmuş Dolabella'ya onay vermiştir bile, hem de eskiden olduğu gibi ne karısının ne de kızının rızasını alarak.¹²⁵

Tanınmış bir ailenin genç oğludur Dolabella; nüktedan ve giyimine özen gösteren biridir. Ne var ki servetini ve şöhretini har vurup harman savuran Curio'nun, Caelius'un ve Antonius'un da arkadaşıdır, hatta bu yüzden onun adaylığı Atticus'un nezdinde pek de onaylanmamıştır. Yine de bir şekilde Dolabella şöhretiyle bir şekilde Terentia'nın bile gönlünü kazanmış ve üstün meziyetleriyle belki de Tullia'yı kendine âşık etmeyi başarmıştır. İlk başlarda mutlu gibi görünen bu evlilikte, Dolabella kayınvalidesini iyi huyu ve kibarlığıyla da iyice etkilemiştir, hatta ilkin yaptığı seçime kendi bile şaşırان Cicero bile damadının özellikle kibarlığı ve zekâsı karşısında seçiminde haklı olduğunu düşünmeye başlamıştır.

¹²⁴ Treggiari, 2007: 83-84.

¹²⁵ Treggiari, 2007: 88-90.

Ama işin aslı hiç de görüldüğü gibi değildir. Çünkü Dolabella gerçekte havai, boş alışkanlıklara sahip, verdiği sözleri tutmayan ve en önemlisi de evliliğine sadık kalmayan bir adamdır. Evli biri gibi değil de zamanın delikanlıları gibi yaşamaya devam eder, geceleri sokaklarda dönemin tanınmış kadınlarının evlerinin önünde naralar atar ve genel olarak hovardalığa alışkın olan bir şehirde skandal olabilecek kadar hovardalık yapar. Bunların dışında Caesar yandaşı olması da Cicero'nun şimşeklerini git gide daha fazla üzerine çekmesine neden olur. Cicero'nun Kilikia'daki görevine atamasından kısa bir süre sonra birinci triumvirliğin kurucularından Caesar ve Pompeius arasındaki anlaşmazlıklar yerini iç savaşa bırakır¹²⁶ ve savaş sırasında Cicero, Pompeius'un yanında yer alıp onunla birlikte Yunanistan'a gider. Böylece İÖ 49-47 tarihleri arasında yine Roma'dan ve ailesinden uzakta kalır.¹²⁷ Bu dönemde yazdığı mektuplarında özellikle karısı Terentia'ya nerelere gittiğini anlatırken, ona metin olmasını söyler.¹²⁸ Babasını görmek için İtalya sınırlarına girmesini bekleyen Tullia, onun yine Brundisium'dan İtalya'ya giriş yapacağını haber alır almaz yola koyulur ve yine onu karşılamaya gider. Kötü giden evliliği yüzünden boşanmayı da düşünmektedir ve yaşadığı olumsuzlukların etkisi her geçen gün onu daha da fazla kahretmektedir. Zaten biraz da bu ruh halinden ötürü bir an önce babasına kavuşmak telaşındadır ve en büyük sığınağı olarak gördüğü babasına yaşadıklarının kendisine neler hissettirdiğini anlatmak istemektedir. Babası kızının bu üzücü durumunu öğrendiğinde, olayları geç fark ettiği ve bu evliliğe bizzat meydan verdiği için kendisini suçlar. Bu duygusunu Terentia'ya şöyle anlatır:

¹²⁶ Albrecht, 1997: 519.

¹²⁷ İç savaş sırasında Pompeius ve yandaşlarıyla önce Yunanistan'a gitmiş, ardından Makedonya'ya geçen Pompeius'u takip etmemiş, İtalya sınırlarına geri dönmüştür. Bu sırada şehir şehir dolaşan Cicero, her nerede kendini güvende ve şartlarının iyi olduğunu hissediyorsa orada kalmaya karar vereceğini yazar Terentia'ya (**Fam.**). Caesar, Pompeius'u yenilgiye uğratır ve onun yanında yer alan senatorları Roma'ya geri çağırır, bu çağrıya uyan ve Caesar'la ilişkisini tam anlamıyla düzeltmese de Roma'ya dönmeyi başaranlar arasında Cicero da yer alır ve İÖ 47 yılında Roma'ya döner.

¹²⁸ Cicero, tıpkı sürgününde olduğu gibi Tessalonica'ya oradan da Dyrrachium'a gider. Dyrrachium'u seçmesinin sebebi yalnızca özgür bir şehir olması değildir; her şeyden öte bu şehrin sakinleri Cicero'ya sadıktır ve üstelik şehir İtalya'ya en yakın noktadır. (**Fam.** 14.1.7) Cicero bir süre burada kaldıktan sonra Brundisium'a geçer. Brundisium İtalya'nın en uç noktalarından biridir, İtalya sınırlarına girmek kızı Tullia'yı görmesini sağlamıştır, Terentia'ya kızıyla buluştuklarını mektupla haber verir. (**Fam.** 14.11)

Sen iyiysen, sorun yok; ben iyiyim. Kızımız Tullia 12 Haziran günü benim yanıma geldi. Onun üstün ahlakı ve kimsede bulunmayan ağırbaşlı yapısı beni daha da üzdü.

Si vales, bene est; ego valeo. Tullia nostra venit ad me pr. Idus Iun.; cuius summa virtute et singulari humanitate graviore etiam sum dolore affectus... (**Ad Fam.** 14.11)

Babasına yaşadıklarını anlatma fırsatı bulan Tullia çok geçmeden Roma'ya döner ve aynı yıl babası da Caesar'dan aldığı çağrıya uyarak eve döner. Bu süreçte Pompeius da yenik düşmüş ve öldürülmüştür. Cicero'nun varolan kederine bir de arkadaş, hatta arkadaşlarının acısı eklenir. Artık kendisini hiç güvende hissetmemektedir Cicero, güvenle yolculuk edememekte, doğru düşünememekte ve bedensel olarak da gün geçtikçe takatsiz kaldığını hissetmektedir. Ailesini Atticus'a emanet etmiştir ve Tullia'nın içinde bulunduğu kötü durumu işittikçe kederi büyümekte, sürekli Atticus'a kızının yanında olduğu için ona ne kadar minnettar olduğunu tekrarlamaktadır.¹²⁹ Aldığı bu haberler sonucunda kızına ne denli üzüldüğünü 47 yılında yazdığı bir mektupta Terentia'yla şöyle paylaşır:

Bunaltıcı kederlerimin içinde, bir de Tullia'nın üzüntüsü bana işkence çektiyor; sana daha fazla yazmama gerek yok, çünkü eminim ki sen de en az benim kadar endişelisin.

In maximis meis doloribus excruciat me valetudo Tulliae nostrae, de qua nihil est quod ad te plura scribam; tibi enim aequae magnae curae esse certo scio. (**Fam.** 14.19)

Tullia babasının yayından ayrılıp Roma'ya döndüğünde muhtemelen Caesar'la birlikte iç savaşa katılan Dolabella ile birlikte yaşadıkları eve değil de, annesinin yanına gelmeyi tercih etmiştir. Atticus'a göre Tullia'nın durumu hiç te iyi değildir ve bir an önce kocasından boşanması gerekmektedir.¹³⁰ Boissier Tullia'nın yaşamını ayrıntılı şekilde anlattığı çalışmasında, Tullia'nın Dolabella'yı çok sevmiş

¹²⁹ **Fam.** 14.19, **Ad Att.** 11.6.; 11.9. Detaylı bilgi için bkz. Tereggiari, 2007: 118-123.

¹³⁰ **Ad Att.** 12.5.

olduğunu varsayar ve bu varsayımına sebep olarak da Tullia'nın kendisine boşanmasını söyleyenleri uzun süre dikkate almayışını gösterir.¹³¹ Treggiari'nin çalışmasında aktarılsa Tullia'nın artık evliliğinin bittiğini hissetmiş olduğu ve resmi olarak da boşanmak konusunda bir tedirginliği kalmadığı yönündedir. Dolabella'nın mı yoksa Tullia'nın mı boşanma talebinde bulunduğunu bilmiyoruz, ama her durumda karşılıklı anlaşmayla sonlanan bu evlilik 46 senesinde resmen biter. Bu sırada gözden kaçırılmaması gereken husus, Tullia'nın bu evliliğinden olan ilk çocuğunun yaşamaması ve ikinci hamileliği sırasında da Dolabella'dan ayrılmaya karar verişidir. Mutluluğu babasının yanında, ailesiyle ve doğacak olan çocuğuyla bulacağını düşünmüş olmalıdır ki boşanmaya gönüllü olur. Bu sırada Cicero Roma'dan uzaktayken, karısı Terentia tarafından terk edilir. Döndüğünde hemen Tullia'nın yanına gelir. Yeni bir evlilik yapmak niyetindedir ve yeni eş adayları için etrafa haber salar. Tullia bu konuda babasını gönülden destekler ve hatta onun için bizzat eş arayışında bulunur. Bu durum Tullia'nın önceki yıllara göre daha iyi bir ruh halinde olduğunu, yaşadıklarının üstesinden bir şekilde gelebildiğini de gösterir.¹³² Tullia'nın hamileliği süresince yaşanan bu olaylar, sonunda Cicero'nun neredeyse torunu yaşındaki Publilia'yla yaptığı evlilikle son bulur. Bu evlilikle ilgili çok fazla bilginiz olmamasına karşın, dönemin bilindik ailelerinden birinin kızı olan Publilia'nın, güzelliği ve varlıklı ailesiyle Cicero'yu etkilemiş olduğu açıktır.

Bu sırada Tullia 45 yılının Ocak ayında, sağlıklı bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Kocasından boşanırken hamileliği belli olduğundan çocuğa babasının adının verilmesini uygun gören Tullia doğumdan muhtemelen bir kaç hafta sonra lohusalık dönemini geçirmek üzere Tusculum'daki evlerine gider. Ama, yazık ki, beklendiği gibi olmaz ve 45 senesinin Şubat ayında Tusculum'da, yaklaşık otuz iki yaşında, hayatını kaybeder. Nereye gömüldüğü, küllerinin nereye atıldığı konusunda bir fikrimiz yoktur.¹³³ Ancak bir söylentiye göre Cicero kızına özel büyük bir mezar

¹³¹ Boissier, 1922: 100-102.

¹³² **Fam.** 7.23. "Geldiğimde Tullia'ya neler yaptığını sordum. O da bana konuyu Licinia'yla konuştuğunu söyledi, ama ben Crassus'un kız kardeşinden fazla haberdar olduğunu sanmıyorum. Zaten kocasının yokluğunda ve onun bilgisi olmadan evi terk edemeye cesaret edemeyeceğini söylemiş."

¹³³ Treggiari, 2007: 135.

yaptırmak istemiştir. Hatta Lempiere'in hazırladığı **Bibliotheca Classica**'da Cicero'nun kızına sürekli seslendiği isim olan **Tulliola** (Küçük Tullia) maddesinde, Tullia'dan bahsedilir ve Cicero'nun kızı için yaptırdığı anıt mezarın neredeyse bin beş yüz yıl sonra bulunduğu ve içinde bir kadın cesediyle o güne kadar yanan bir lamba olduğu hikâyesinin de konuşulduğuna dair bilgiler aktarılır.¹³⁴

İşte kendi ölümünü beklerken kızının ani ölümüyle sarsılan Cicero'nun ölüm ve ölüm acısıyla ilk ciddi yüzleşmesinin, toplumdan el etek çekerek inzivaya çekilişinin ve ruhunu tamamen felsefeye verişinin ardındaki hikâye kısaca böyledir.

B. İnziva ve Felsefe

Cicero yaşamı boyunca yanında olan ve orta yaşlarında da tüm yakınlığıyla babasına destek olmaya devam eden küçük Tullia'sını kaybetmiştir artık. Bu beklenmedik ölüm Cicero'ya tesellisi olmayan bir acı verir; bu acı o ana değin başından bin türlü bela geçmiş ve bir şekilde hepsinin üstesinden gelmeyi başarmış Cicero'nun kendisini en çaresiz hissettiği acıdır. Çevresindeki herkes Tullia'yla olan yakınlığını bildiğinden Cicero'ya uzunlu kısalı teselli mektupları göndermeye başlar. Dostları, tanınmış felsefeciler verdikleri öğütlerle ve tavsiyelerle onun kaybını metanetle göğüslemesi gerektiğini söyler. Caesar bile, Pompeius'un oğlunu yenik düşürdüğü yerden, Hispania'dan yazar Cicero'ya. Yönetimin farklı taraflarından Brutus, Luceius, hatta bizzat Dolabella da onun acısını paylaşmak ister. Ancak bu kadar mektubun arasından Cicero'yu en çok etkileyen eski dostu ve iyi bir avukat olan Sulpicius Rufus'un uzun uzadıya yazdığı tesellisi olur. Bu saydığımız tesellilerden pek çoğu elimize geçmemiştir, ama şanslıyız ki Sulpicius Rufus'un bahsettiğimiz tesellisi elimizdedir.¹³⁵

Buna rağmen Cicero yaşamını değerli kılan en önemli parçasını yitirmiştir ve hafızasına üşüşen anılardan kurtulması neredeyse imkânsızdır. Üzüntüsünün etkisiyle bir sürü şey düşünmeye başlar ve ilk aklına gelen de kızı için bir mezar değil de, herkesin gelip dua edebileceği bir tapınak yaptıрма düşüncesi olur. Ama

¹³⁴ Lempiere, 1801: **Tulliola** veya **Tullia**.

¹³⁵ Boissier, 1922: 103. Sulpicius Rufus'un tesellisi için bkz. **Fam.** 4.5.

farklı farklı kişilerle yaptığı görüşmelerden sonra, bu düşüncesini erteler.¹³⁶ Cicero'nun Tullia'nın hastalığı ve ölümü süresince yazdıklarına dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur; Mart ayında Atticus'a yazdığı ve içinde bulunduğu durumu ve kendisini teselli etmenin yolunu nasıl bulduğunu anlattığı mektup dışında:

beni bu acıdan kurtarıp yeniden yaşatmak istiyorsun, bunun için her şeyi yapıyorsun; sen benim en sadık dostumsun. Sen benim kendimi yenilgiye uğratmadığıma şahitsin. Senin evindeyken kederin üstesinden gelmek için şimdiye kadar yazılmış olan her şeyi okudum. Fakat acım tüm tesellileri bertaraf etti. Ben daha önce kimsenin bana yapmadığı bir şey yaptım kendime. Kendimi yazarak teselli ettim. Eğer yazıcılar kopyalayabilirse, sana bu kitabı göndereceğim. Şunu söyleyebilirim ki, böylesi bir teselli yok. Birer birer günleri yazıyorum, bunu yazmaktan herhangi bir kazanç sağlayacağımdan değil, ama şu an için beni oyalıyor, tabi ki (üzerimdeki yoğun duygu durumu yüzünden) yeterli değil ama rahatlıyorum ve en azından ruhumu değil, olaylara bakışımı düzeltiyorum, tabi eğer yapabiliyorsam. Bunu yaparken bazen yanlış yaptığımı, bazen de bunu yapmazsam yanlış yapacağımı düşünüyorum. Yaptığım şey sonucunda rahat ediyorum, ama sen burada olsan benim için daha iyi olurdu.

quod me ab hoc maerore recreari vis, facis ut omnia; sed me mihi non defuisse tu testis es. nihil enim de maerore minuendo scriptum ab ullo est quod ego non domi tuae legerim. sed omnem consolationem vincit dolor. quin etiam feci quod profecto ante me nemo ut ipse me per litteras consolarer. quem librum ad te mittam, si descripserint librarii. adfirmo tibi nullam consolationem esse talem. totos dies scribo, non quo proficiam quid sed tantisper impediatur non equidem satis (vis enim urget),--sed relaxor tamen ad omniaque nitor non ad animum sed ad vultum ipsum, si queam, reficiendum idque faciens interdum mihi peccare videor, interdum peccaturus esse nisi faciam. solitudo aliquid adiuvat, sed multo plus proficeret, si tu tamen interesses. (**Att.** 12.14.3)

¹³⁶ Treggiari, 2007: 136.

Politikayı ve avukatlığı Caesar'ın yönetiminden sonra tamamen bırakmış olan Cicero, gençliğinde aldığı felsefe derslerini ve yaptığı okumaları değerlendirmek adına kendini felsefeye yöneltmiştir. Yelena Baraz'ın Cicero'nun felsefi yaklaşımının kültürel katkısını incelediği çalışmasında, Cicero'nun siyasetten çekilmek zorunda olduğunu hissettiği anda yeni bir **persona** yarattığını, henüz felsefe çalışmalarını sunmak veya çalışmalarının merkezine almak gibi bir çabası olmadığını savunur.¹³⁷ Ancak bu düşünce kızının ölümüne kadar olan felsefe eserlerini kapsamaktadır. Baraz bu noktaya özellikle değinerek, Cicero'nun biricik kızı Tullia'nın ölümünden sonra yazdığı felsefe eserlerinin içeriğine bakıldığında, herhangi bir başka amaca yönelik olmadıklarının açıkça görülebileceğini söyler. Daha önceki felsefe eserlerinde genel olarak cumhuriyetin nasıl kurtarılacağı veya ideal devletin veya vatandaşın nasıl olması gerektiği gibi konularda eserler verirken, Tullia'nın ölümü ardından eserler yazmak için ihtiyacı olan gücü farklı bir yerden almaya başladığı görülür. Baraz'a göre bu noktadan sonra Cicero'nun hareket noktası tamamen kişisel acısıdır ve aslında bu sebeple de daha fazla felsefe eseri vermeye başlamıştır.¹³⁸ Furmann'ın **Cicero and The Roman Republic** isimli çalışmasında, Caesar diktatörlüğü altında felsefe yapmaya çalışan Cicero'dan bahsederken benzer bir ayrım yapılır. Furmann, Cicero'nun aktif siyasetten uzaklaşarak kaleme aldığı ilk felsefe çalışmalarının eski diktatör Sulla'ya veya Epikuros felsefesinin takipçilerine dair sarkastik yaklaşımlarla dolu olduğunu ifade eder.¹³⁹ Mektuplarına baktığımızda Baraz ve Furmann'ın yaklaşımına dair kanıtları açıkça görebiliriz, örneğin Cicero, Sulpicius Rufus'a yazdığı politik teselli olarak nitelendirilebilecek mektupta, içinde bulundukları durumun yani Caesar'ın diktatörlüğünün forumda veya senatoda düşüncelerini aktarmaya izin vermediğini ancak felsefeye yönelirlerse insanlara ulaşabileceklerini söyler. Ona göre artık meydanlardan çekilip, masa başına, felsefeye dönme zamanıdır.¹⁴⁰

Şu kadarını söyleyeceğim, umarım bana katılırsın, ben üzerine çalıştığım o sanata curia'da veya forumda yer olmadığını anladıktan

¹³⁷ Baraz, 2004: v.

¹³⁸ Baraz, 2004: 29-30.

¹³⁹ Furmann, 1992: 149.

¹⁴⁰ **Fam.** 4. 3.

sonra, tüm merakımı ve çalışmamı felsefe üzerine yoğunlaştırdım. Senin, benimkine kıyasla, seçkin ve eşsiz bilgeliğin için çok da fazla alan kalmadı dışarıda. Bunun için sana öğüt vermiyorum doğrusu, ama şuna eminim bu şeyler, her ne kadar sana daha az yararı olsa da, aklını kaygılardan uzaklaştırır.

tantum dicam, quod te spero approbaturum, me, postea quam illi arti, cui studueram, nihil esse loci neque in curia neque in foro viderem, omnem meam curam atque operam ad philosophiam contulisse. tuae scientiae excellenti ac singulari non multo plus quam nostrae relictum est loci. qua re non equidem te moneo, sed mihi ita persuasi, te quoque in isdem versari rebus, quae etiam si minus prodessent, animum tamen a sollicitudine abducerent. (Fam. 4.3.4)

Ancak Cicero'nun politika meydanından çekildiği için kendisini felsefeye yöneltişi, yerini kızının ölümüne duyduğu kederin tedavisine bırakır. Furmann bu kederden “içine işleyen bir keder bırakan, kaçınılmaz bir yıkım” diye bahseder, ona göre Cicero bu acının altından kalkmayı başaramamış, tamamıyla bir yıkıma uğramıştır. Kalabalığa tahammül edemez bir hale gelen Cicero, Roma'da yalnızca Atticus'la görüşür.¹⁴¹ Ona bir mektubunda da bu halinden ve yalnızlığın ona iyi geldiğinden bahseder.

Bu yalnızlıkta konuşacak hiç kimse yok. Sık ve vahşi ormana sabah giriyorum ve akşama kadar oradan çıkmıyorum. Seni saymazsak, yalnızlıktan daha iyi bir arkadaşım yok. Bu yalnızlıkta konuştuğum tek şey kitaplarım. O konuşma bile gözyaşlarıyla bölünüyor, göz yaşlarımla olabildiğince savaşıyorum. Ama henüz onları yenemedim. Senin tavsiye ettiğin gibi Brutus'a cevap yazacağım. Bu mektubu yarın alacaksın. Sen de verecek birini bulduğunda gönder.

in hac solitudine careo omnium conloquio, cumque mane me in silvam abstrusi densam et asperam, non exeo inde ante vesperum. secundum te nihil est mihi amicus solitudine. in ea mihi omnis sermo est cum litteris. eum tamen interpellat fletus; cui repugno quoad possum, sed

¹⁴¹ Formann, 1992: 155.

adhuc pares non sumus. Bruto ut suades, rescribam. eas litteras cras habebis. cum erit cui des, dabis. (**Att.** 12. 15)

Tesellisini kitaplarıyla konuşup yalnız kalmakta bulan Cicero, kederli ruhunun ilacının felsefi düşüncede olduğunu ileri sürer. Bu sebeple bir teselli metni kaleme alır, adına da **Teselli** yani **Consolatio** der. Bu metin daha önce de bahsettiğimiz gibi kayıptır. Ancak **Tusculanae**'ı incelediğimizde Cicero'nun başına gelen fenalığı kavramaya çalıştığını görürüz. Cicero, kızının ölümünü kavramaya çalışır ve Furmann'ın da belirttiği üzere onun Hellenistik dönemden itibaren ölüm karşısında insanı rahatlatan tüm metinleri okuduğu açıktır.¹⁴² Zaten kendisi de bu hususu **Tusculanae** da şöyle belirtir.

Tüm bu teselli edecek yöntemler üzerine çalışmanın iyi yanı (çünkü birine başka şey etki eder, diğerine başka), tıpkı **Consolatio**'mda olduğu gibi, hepsini bir tesellide birleştirmektir. Çünkü ruhum şişmişti ve tüm tedaviler deneniyordu.

sunt etiam qui haec omnia genera consolandi colligant —alius enim alio modo movetur—, ut fere nos in Consolatione omnia in consolationem unam coniecimus; erat enim in tumore animus, et omnis in eo temptabatur curatio. (**Tusc.** 3. 76)

Gördüğümüz gibi Tullia'nın ölümünden sonra hem okuduğu kitapların, hem de üzerine düşündüğü ve yazdığı konuların içeriği tamamen değişmiştir. Bu bağlamda düşünce yapısında da değişiklikler olduğunu gözleyebildiğimiz Cicero, insanın yaşamını sürdürebilmesi için felsefeden başka bir şeye ihtiyaç duyulmadığını söyler. Schofield da bize, Cicero'nun felsefe yazım tarihçesi hakkında detaylı bilgi verirken, bir yandan da felsefeye yaklaşımını detaylandırır. Cicero için felsefe, tıpkı örnek aldığı Sokrates ve Sokratesçi düşünürler gibi, temelde ahlaki bir teşebbüstür:

¹⁴² Furmann, 1992: 155.

yaşamın akla dayalı bir kılavuzudur. Başka bir deyişle yaşamın felsefesidir.¹⁴³ Bu düşüncelerini **De Finibus**'ta açıklayan Cicero yaşamın doğal bir itkisi olarak duyulan mutluluk isteğinden bahseder: “her zaman mutluluk getiren bilgeliğin peşinden gitmek gerekir.”¹⁴⁴ Bu noktada detaylıca okuduğu felsefe okullarının karşılaştırmasını yapan Cicero, kendisi için Epikurosçuluğun ilkerinin felsefeyi hazcılıkla örtüştürdüğü, ancak Stoacılığın erdemli yaşama gitmek için gerekli bilgiyi sağladığını açıkça dile getirir. Ona göre yaşamda hiçbir şeyin kölesi olmamalı, hiçbir şeyden tamamen vazgeçmemeli ve hiçbir şeyin peşinden körü körüne gitmemelidir.¹⁴⁵ Bu bilgiler ışığında Cicero'nun felsefeci tavrı için de Johansen'in başlangıçtan Augustinus'a kadar inceleyerek kaleme aldığı, Antikçağ felsefesi tarihine baktığımızda şunu söylemek o kadar da yanlış olmayacaktır; Cicero Ortaçağ düşüncesine temel oluşturduğu söylenen isimler arasında (bunların arasında alanında tek kalmış Lucretius ve Varro da geçmektedir) ilk sıradadır. Bunun sebebi olarak eklektik bakış açısı ileri sürülse de, Yunan felsefesine olan hâkimiyeti ve kendisinden önce adı anılan diğer düşünürler hakkındaki derin bilgi birikimi sistematik olarak bir bilgi aktarımı sağlamış ve geliştirdiği düşünce stilleri Batı kültürünün temeli için gerekli olan kültürel birliğin sağlanmasında başat rol oynamasını gerektirmiştir.¹⁴⁶

Yaşadığı derin üzüntüden sonra yalnız kalmak için insanlardan kaçan Cicero, belli bir süre sonra Tusculum'daki evinde çözülmesi gereken işlerle ilgilenebilir duruma gelmiştir. Dünyevi dertlerle yüzleşmeye başlayan, Terentia tarafından Tullia'nın cenazesi ve torununa mirasında yer vermemesi hakkında eleştirilen Cicero, Tullia'nın ölümünden sonra Lentulus adındaki torunundan yalnızca bir kez bahseder. Atticus'tan ona iyi bir bakıcı bulmasını ister ve ardından bu çocuk hakkında herhangi bir haber alınmaz.¹⁴⁷ Tüm bu süreçlerin sonunda her ne kadar son döneminde politikadan uzak durmuşsa da Caesar'ın 15 Mart 44 yılında, Cicero'nun da arkadaşı olan Brutus tarafından suikasta uğraması ve Cicero'nun Marcus Antonius'a ateşli bir biçimde saldırdığı **Philippicae** söylevi nedeniyle,

¹⁴³ Schofield, 2013: 78.

¹⁴⁴ **De Fin.** 3. 26. “necessario sequitur omnes sapientes semper feliciter”

¹⁴⁵ **De Fin.** 3. 26-27.

¹⁴⁶ Johansen, 2005: 497.

¹⁴⁷ Treggiari, 2007: 138.

Cicero ikinci **triumvirlik** tarafından kara listeye alınmış ve İÖ 43 yılında Antonius'un askerleri tarafından öldürülmüştür.

Görüldüğü üzere Cicero'nun yaşamı aslında Tullia'nın ölümünden önce ve sonra diye iki farklı süreçte geçer; tıpkı düşüncelerinin seyri gibi. Gençlik yıllarından itibaren siyasi yaşamı, hitabet yaşantısını ve felsefeye olan düşkünlüğünü beraberce yürütmeye çalışmışsa da dönemin şartlarından dolayı zaman zaman politika ve hitabet felsefeye baskın gelmiştir. Ama bu sadece kendi felsefi çalışmalarına vakit ayırması açısından söylenebilecek bir şeydir, çünkü Cicero'nun hem Arpinumlu atlı sınıfından bir aileye mensup oluşu, hem tıpkı Yaşlı Cato gibi bir **homo novus** oluşu ve kendi deyimiyle “ülkenin iyi insanlarla donatılmış kaymak tabakasında” yetişmişliği onun bu sosyal ayrıcalıkları ömrünce entelektüel çalışmalarla içiçe örüşüne neden olmuş ve gerek siyasi yaşamında gerekse hitabet yaşamında bu çalışmalardan kazanımı olan felsefi düşüncesi asla terk etmemiştir. Yaşamının ilk sürecinde de kendisini bunaltan olaylardan kaçıp Tusculum'daki o meşhur villasına çekilmiş, ilk akıl hocası olan Stoacı filozof Diodotos'dan müzik, geometri ve diyalektikle kararak öğrendiği Stoa felsefesinin temellerini, Mithridates Savaşı yüzünden İÖ 88 yılında Roma'ya gelen ve zihinsel olarak kendisinde oldukça büyük bir etki bırakan Yeni Dönem Akademia okulunun başındaki Larissalı Philon'dan edindiği Karneades'in şüpheciliğine uyarlanmış öğretileri, ayrıca Aristotelesçi Staseas ve Stoacı edebiyat eleştirmeni Stilo'dan kazandığı düşüncelerini birbirine harmanlayarak yaşadığı olayları, insanları, yaşamı ve ahlakı felsefi bir gözle değerlendirmekten hep büyük haz almıştır. Hatta bu hazzın peşinde İÖ 79 yılında Atina'ya gidip teker teker tüm felsefe okullarına girip çıkmış, Philon'un ölümünün ardından Akademia Okulunun başına geçen Antiochos'un, Epicurosçu Zeno'nun ve felsefeyle hitabeti birbirinden ayrı görmediği için hatip Demetrius'un derslerine katılmış, oradan Rodos'a geçip Molon ile Posidonios'un öğrencisi olmuş, Smyrna'ya gelip P. Rutilius Rufus'u dinleme olanağı bulmuştur.¹⁴⁸

Cicero'nun felsefi düşüncesinin seyri için Atina hep üstün bir şehir olmuştur. Bu şehri en cazip kılansa şüphesiz Akademia'nın başındaki Askalonlu

¹⁴⁸ **De Natura Deorum**'da bu konu hakkında detaylı bilgi verir. 1. 3. 6.

Antiokhos'tur. Onun aşırı kuşkuculuktan sıyrılıp, Akademia'nın, Peripatetiklerin ve Stoacıların öğretilerinin bir çeşit sentezini yapma gayreti Cicero'nun eklektik felsefe anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yine de Cicero'nun tavrı çoğunlukla Philon'un çok yönlü eleştirel bakışından yana olmuş ve bir konuyu şüpheli bir yaklaşımla ele alıp bütün yönleriyle tartışma geleneğinden asla vazgeçmemiştir. Dolayısıyla kendi özgün felsefi düşünüş yöntemi hem eklektik hem de eleştirel ve şüpheli bir yaklaşımla kurulmuş, eklektik tavrıyla felsefe okullarının farklı özelliklerini harmanlamış, şüpheli yaklaşımıyla da Yeni Akademia'ya hep bir adım daha yakın durarak¹⁴⁹ olayları çok yönlü ve eleştirel bir bakış açısından süzmeyi başarmıştır. Yeni Akademia'nın yanı sıra, epistemolojik ve metafizik dogmalarını kabul etmese de, Stoacılığın bilge adam tasvirinden ve ahlaki ilkelerinden epeyce etkilendiği de çok açıktır. Cicero için bu ahlaki ilkeler Roma'nın ve Romalının günlük hayatındaki ihtiyaçlarına yanıt vermesi açısından değerlendirildiğinde, kuramsal olmaktan öte gayet pratik ilkelere¹⁵⁰ Bu konuda ruh yüceliği, cömertlik, nezaket, özgürlükçülük, çalışkanlık, cesaret, adalet gibi erdemleri ön plana çıkaran Stoacı Panaitios kendisinin adeta rehberi olmuştur. Cicero'nun Roma'dan Yunanistan'a, oradan Asia Minor'a kadar uzanan felsefi bilgi ve düşünüş yöntemi edinme süreci ve bu arada Sulla'nın görevden çekilip ardından hayatını kaybedişi (İÖ 78), onu çok güçlü bir zihinsel donanımla ve siyasi anlamda daha büyük bir hevesle tekrar Roma'ya getirmiş ve felsefi çalışmalarına eskisinden daha yoğun şekilde sarılmasına zemin hazırlamıştır.

Ama kaderin cilvesi, onun siyasi arenadan, hitabet kürsülerinden tam anlamıyla kopmasını ve yıllar yılı edindiği bu zihinsel donanımından tam anlamıyla yararlanmasını acı bir akıbetin sonrasına saklamıştır.

C. Ölümü ve Ruhunu Anlamlandırma Çabası

Cicero, Tullia'nın ölümünden sonra felsefe alanındaki belki de en büyük çabasını kendisiyle başa çıkma sürecinde göstermiştir. Dostlarına yazdığı mektupları daha derin şekilde incelendiğinde onun felsefi düşünüşü adım adım

¹⁴⁹ Wood, 1991: 47.

¹⁵⁰ Sihler, 1941: 26-27

acısını tedavi edecek bir teselliye, ‘consolatio’ya dönüştürdüğü ve ancak bu şekilde hem ölümle hem de acısıyla yüzleştiği görülür. Tusculum’daki evinde dostlarıyla yaptığı sohbetlerde, ilk araştırdığı konu Tullia’nın ruhunun nereye gittiği, öte dünyanın var olup olmadığı, genel olarak ölümün ne olduğu üzerinedir. Yine Tusculum’daki evinde yazıldığını bildiğimiz ve uzun diyaloglar halindeki **Consolatio**’sunun genişletilmiş hali olan **Tusculanae Disputationes**’in birinci kitabı Cicero’nun gözünde ölümün anlamlandırılması üzerinedir.

Cicero tesellisi olacak felsefi düşünüş sürecine, kendisine bunca acı çektiren şeyin öncelikle yapısını anlamakla başlar. Eserin girişinde Brutus’a hitap ederek, aklındaki fikirleri diyaloglar halinde kendisine aktarmak niyetinde olduğunu açıklar. Önce kendi durumunu izah eder, sonra Brutus’un ona verdiği tavsiyeyi dinleyerek avukatlıktan, senatörlükten ve üzerindeki tüm toplumsal ve siyasi görevlerden çekildiğini ve ruhunun tedavi olması için en doğrusunun felsefeyle uğraşmak olduğunu kabul ettiğini söyler. Çünkü felsefe ona göre iyi yaşam için gerekli olan bilgeliğe ulaşmanın tek yoludur. İlk kitabın ikinci yarısında da asıl konusuna, ölümün araştırılmasına geçer. Bu geçişi kızının öldükten sonra nereye gidebileceğini sorgulayarak yapar ve kendisine iki karakter yaratıp bu karakterleri kısaca ‘A’ ve ‘M’ olarak isimlendirir. Bu kısaltmalar kişi adlarının yerine kullanılmıştır, ama tam olarak hangi adlara karşılık gelebileceği açık olmadığından, bu konuya dair çok çeşitli fikirler öne sürülmüştür. **A** kısaltması için öne sürülen iki ayrı seçenek vardır; bunlardan biri **A**’nın “genç, deneyimsiz” anlamına gelen **Adolescens** yerine kullanılabileceği, diğerinin de “dinleyici, seyirci” anlamına gelen **Auditor** yerine kullanılabileceğidir. Buradan da anlaşılacağı üzere **A** kısaltmasıyla verilen karakter, Cicero’nun bir hoca karşısında öğrenen durumunda konumlandığı kişiye gönderimde bulunmaktadır. Diğer kısaltma olan **M** ise Cicero’nun ön adı olan **Marcus** ya da “öğretici, öğretmen” anlamına gelen **Magister** olarak yorumlanabileceği düşünülür.¹⁵¹ Cicero’nun metin içinde dağınık olarak kendi eserlerine gönderimde bulunması ve kendi hayatından da alıntılar

¹⁵¹ King, J.E. (ed.), 1945: 10, n. 2.

yapması, **M** karakterinin Cicero'ya karşılık geldiği düşüncesini bir anlamda doğrular.¹⁵²

Diyalog A karakteriyle başlar:

A. Benim görüşüme göre ölüm kötüdür.

A. Malum mihi videtur esse mors. (**Tusc.** 1.5.9)

Bunun üzerine M karakteri de ölümün kötü olup olmadığını anlamaya çabalar, ölümün kim için kötü olduğunu sorar ve diyalog bu şekilde ilerler:

M. Ölüm, ölümler için mi yoksa ölecek olanlar için mi kötüdür? **A.** Her ikisi için de. **M.** O halde ölüm, kötü olduğuna göre, aynı zamanda zavallılıktır da. **A.** Kesinlikle. **M.** O halde hem ölmüş olanlar hem de ölecek olanlar, her ikisi de çaresizdir öyle değil mi? **A.** Bana öyle görünüyor. **M.** Öyleyse sefil durumda olmayan hiç kimse yoktur. **A.** Tam anlamıyla hiç kimse.

M. Iisne, qui moietui sunt, an iis, quibus moriendum est? **A.** Utrisque. **M.** Est miserum igitur, quoniam malum. **A.** Certe. **M.** ergo et ii, quibus evenit iam ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. **A.** Mihi ita videtur. **M.** Nemo ergo non miser. **A.** Prorsus nemo. (**Tusc.** 1.5.9)

Buradaki diyalogta Cicero'nun ileri sürdüğü düşünce ölümün doğmuş ve hatta henüz doğmamış olanlar için kaçınılmaz ve sonu gelmez bir zavallılık durumu olduğudur. Ancak sorgulama burada bitmez, M sormaya devam eder, ilk aklına gelense elbette o güne kadar öğrenilmiş olan öte dünya ve oradaki figürlerin gerçeklikle olan ilişkileridir.

¹⁵² Aslında Cicero'nun **M** karakterini kendisiyle özdeşleştirerek kaleme aldığını kendisi bizzat açıklar: A karakteri M'ye onun **Consolatio** isimli eserini okuduğunu ve çok etkilendiğini söyler. (1.31.76)

Peki anlat bana yalvarırım! Hiç mi korkmazsın yeraltı dünyasının üç başlı korkunç köpeği Cerberus'un hakkında anlatılan hikâyelerden, Cocytus'un gürleyen dalgalarından, Acheron geçidinden, ...

Dic quaeso: num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, travectio Acherontis, ... (**Tusc.** 1.6.10.)

Alınan cevap basittir. A'ya göre bu hikâyeler inanılmayacak kadar saçma, hatta çığgıncadır. Bunların gerçek olduklarına inanılmaması gerekir. M ise buna karşılık böyle bir cevabın çok üzücü olduğunu söyler, çünkü kendisi bu anlatıların belagati karşısında etkilenmiştir. Herkesin bundan etkileneceğini, çünkü bunun etkileyici bir konu olduğunu kabul eden A, bu hikâyelerin şairler ve ressamlar tarafından uydurulmuş ucubelikler olduğunu açıklar. O halde diye sorar M, eğer yeraltı dünyasında böyle şeyler yoksa, yeraltı dünyasında herhangi bir varlık yoktur, öyle değil mi? A'nın kesinlikle bu düşüncede olduğunu gördüğündeyse, artık yapılacak tek şey vardır, o da evrenin yapısını ve varoluş döngüsünü sorgulamak. Çünkü madem yeraltı dünyasında kimse yoktur, o halde A'nın zavallı olarak tarif ettiği varlıklar nerededir, nerede yaşarlar? Çünkü M'ye göre eğer var olduklarını söylüyorsak bir yerde olmadıkları. A, ölülerin bir yerde olmadıklarını düşündüğünü söyler. Ölülerin var olmadığını, hatta sırf bu yüzden zavallı olduklarını savunmaya devam eden A'nın karşısında konuşulanları anlamaya çalışan M, konuyu şöyle özetler; ölüler yoktur, ama sırf olmadıkları için zavallıdır; o halde vardır. Çünkü M'ye göre bir şeye zavallı demek, aslında o şeyin varlığını kabul etmektir.¹⁵³

A. Ben diyorum ki örneğin M Crassus¹⁵⁴ zavallıdır, çünkü öldüğünde onurlu bir kaderi geride bırakmıştır veya Gnaius Pompeius¹⁵⁵ zavallıdır çünkü o görkemli ününü çaldırıştır, kısacası günün ışığından yoksun kalan herkes zavallıdır. **M.** Aynı noktaya geri döndün, eğer zavallıların aynı zamanda var olmaları: Ama daha az

¹⁵³ **Tusc.** 1.5.9.

¹⁵⁴ Triumvir olan M Licinius Crassus MÖ 53 yılında Carrhae Savaşında Parthialılar tarafından öldürülmüştür.

¹⁵⁵ MÖ 48 yılında Pharsalia savaşında yer aldıktan sonra Mısır'da öldürülmüştür.

önce ölü olanların artık var olmadıklarını söyledin. Var olmadıkları için hiçbir şey de olamazlar. Bu bağlamda zavallı da olamazlar. **A.** Belki de ne demek istediğimi tam olarak açıklayamadım henüz. Bence birinin, varken, aslında yok olduğu gerçeği zavallılığın ta kendisi. **M.** Ne? Aslında hiç olmamak mı daha zavalıca? Bunun sonu henüz doğmamış olanların, var olmadıkları için, daha da zavallı olduklarına kadar gider; bizim de ölümden sonra zavallı olacağımızı düşünürsek, doğmadan önce bile aslında zavallıydık. Benim doğumundan önce hatırladıklarım zavallılıkla ilişkilenecek, ama eğer senin doğumundan öncesine dair daha iyi bir anın varsa dinlemek isterim.

A. Miserum esse verbi causa M.Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit, miserum Cn.Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus, omnis denique miseros, qui hac luce careant. **M.** Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt; tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt. **A.** Non dico fortasse etiam, quod sentio; nam istuc ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto. **M.** Quid? miserius quam omnino numquam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt, et nos, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus ante quam nati. ego autem non commemini, ante quam sum natus, me miserum; tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. (**Tusc.** 1.6.12-13)

A karakteri hala kendisini açıklamış değildir. Bir kere var olmuş bir insanın, daha sonra bu varlığını kaybedecek olmasının zavalıca olduğunu açıklamak ister. Söylediklerinin kendi içinde çatıştıklarını iddia eden M ise sorar: Var olmayan bir şeyin zavallı olduğunu söylerken bir yandan da var olduğunu söylemiş olmaktan daha çelişkili bir şey var mıdır? Artık kelimelerin arasında boğulduklarını düşünen A açıklamasına devam eder; ona göre bir şey yalnızca var olmadığı için zavalıdır. M alaycı tavrıyla konuşmasına devam eder ve A'nın mantık dersi alıp almadığını sorar kendisine, çünkü ona göre ortada bir mantık hatası vardır ve başlangıç seviyesinde mantık bilen biri bile bunu kolaylıkla anlayabilir. M'ye göre bir şeyin sıfat kazanabilmesi için öncelikle var olması gerekir, böylelikle varlığı kabullenmeden ölmüş veya hiç doğmamış olanların zavallı sıfatıyla

nitelenemeyeceğini kanıtlamış olur. Bu mantık örgüsünün sonunda A artık söylenenlere karşı gelemmez haldedir ve konuşmanın gidişatını şu yöne çeker:

A. Pekala! Sanırım artık kabul etmeliyim, ölümler zavallı değildir. Beni olmayan bir şeyin aynı zamanda zavallı da olamayacağını kabul etmeye zorladın. Peki şuna ne dersin? Ölmek zorunda olduğumuzu bilerek yaşamımıza devam eden bizler zavallı değil miyiz sence? Şu ya da bu zaman öleceğimizi bile bile nasıl yaşamda mutlu olabiliriz ki?

Age, iam concedo non esse miseros, qui mortui sint, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse iucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit iam iamque esse moriendum? (Tusc. 1.7.14)

Bu noktada aslında varmak isteği yere doğru ilk adımı atmış olur Cicero, ölümü tanımlamaya ve insan yaşamındaki yerini anlatmaya başlamıştır. Bu sözler ardından bir sonuç çıkarır: madem ölüm, ölü olan için bile, zavallılıktır; o halde biz yaşamda sonsuz ve kaçınılmaz bir kötülüğün özneleryiz. Cicero bu düşünceden yola çıkarak ölümün bir hedef olduğunu, yaşamdan ölüme ulaşıldığında korkulacak çok fazla bir şey kalmadığını noktasına varır. Ölümü kötü olmaktan çıkarıp, ulaşılabilecek bir nokta olarak görmeye çalışan Cicero için ölüm sadece varılacak bir noktadır, kötülük veya zavallılıkla bir ilişkisi yoktur. Daha anlaşılır olması için farklı argümanlar sunmak isteyen Cicero, öğretici olan M'nin konuşmasını kesmeden anlatmaya devam eder. Cicero'nun genel anlatım tarzıyla Platoncu diyalog stilinden nasıl ayrıştığını bu bölümde açıkça görürüz.¹⁵⁶

Cicero, eserlerini kaleme alırken Platon'un diyalog şeklindeki yazım biçimini ve Sokratesçi doğurtma yöntemini kendisine yol gösterici olarak almış olsa da, konunun aktarımında kesintisiz bir anlatım kullanmayı tercih etmektedir. Powell'a göre Cicero nadir rastalanır bir şekilde, hem politik yaşamda pratik olarak karşılığını gördüğü bir işi, hem de derin felsefi düşünmeyi bir arada yapanbilen biridir. Bu sebeple hem avukatlık eğitimi almış ve kendisini kültürel olarak

¹⁵⁶ Tusc. 1.9.17.

beslemiş, hem de aldığı felsefe eğitimini farklı yönlelere derinleştirebilmiştir. Bunu Platon'un diyalog sistemini uyarlamada da kullanır. Cicero Platon'un diyalog metodunu almış, Akademia'nın kuşkuculuğuyla bezemiş ve iyi bir anlatıcının dilini katmıştır.¹⁵⁷ Felsefe eserlerinin genelinde görülen bu özellik, tıpkı **Tusculanae**'da olduğu gibi **De Natura Deorum** eserinin yazım biçimde de görülmektedir. Düşünce okullarının yaklaşımlarını anlatırkenki tavrı da bu şekildedir. "Senin sözünü kesmemeliyim: akıcı bir konuşma duymak istiyorum"¹⁵⁸ diyerek, verilmek istenen düşüncenin bölünmeden aktarılmasının, konunun dinleyici üzerindeki etkisini arttırdığını da belirtir. Amacı bu etkiyi azaltmadan ve konuyu dağıtmadan, öğretici konumundaki karaktere tüm düşüncelerini, karşıtlarıyla birlikte, anlattırmaktır. Cicero ölüme farklı bakışları sıralayarak işe başlar:

"Öncelikle herkesin kendince bildiğini düşündüğü ölümün ne olduğu üzerine düşünmemiz gerekir. Kimisi ölümü beden ruhtan ayrılması olarak düşünür; kimisi böylesi bir ayrışmanın olmadığını, beden ve ruhun beraberce çürüdüğünü, ruhun da bedenle beraber yok olduğunu ileri sürer. Bedenle ruhun ayrışmasını kabul edenlerden bazıları bu ayrışmanın atmosferde bir kereliğine olduğunu, bazıları ruhun uzun süre varolmaya devam ettiğini, bazılarıysa ruhun varlığının sonsuza kadar devam ettiğini savunur. Bunun ötesinde ruhun kendi içinde ne olduğu, bedenimizin neresinde olduğu, özünde ne olduğu konusunda da pek çok fikir ayrılığı var. Kimilerine göre ruh, kalbin ta kendisidir, işte bu sebeple 'kalpsiz', 'aklını yitirmiş' veya 'tek yürek olmak' gibi kelimeler kullanıyoruz; ya da iki kere konsül olmuş devlet adamı Nasica'ya¹⁵⁹ veya benzersiz bir yüreği olan, kurnaz Aelius Sextus'a¹⁶⁰ 'Yüce gönüllü' diye hitap ediyoruz."

Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. sunt enim qui discessum animi a corpore putent esse

¹⁵⁷ Powell, 2002: 2-3.

¹⁵⁸ **Tusc.** 1.9.17. "sed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo."

¹⁵⁹ Scipio Nasica'ya **cordus** kökünden **Corruculum** soyadı verilmiştir. Bir yüceltme ve bir kişinin sevgili oluşunu ifade etmek amacıyla kullanılan bir kelimedir. Cicero burada kelimeyi kalp köküyle türetilen kelimelere örnek vermek için kullanmaktadır.

¹⁶⁰ Sextus Aelius Paetus Catus, İÖ 198 yılında consul olan, Oniki Levha Yasaları üzerine yorumlarıyla tanınan politika adamı.

mortem; sunt qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore extingui. qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum animus videtur, ex quo excordes, vecordes concordesque dicuntur et Nasica ille prudens bis consul 'Corculum' et 'egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus'. (Tusc. 1.9.18)

Bu noktadan sonra Cicero ruhun ne olduğunu anlamaya çalışır. Ruh üzerine farklı görüşleri sıralamaya devam ederken, Empedokles’e göre ruhun kalbe giden kanın içinde olduğunu, kimisinin ruhu kalbe, kimisinin de beyine yerleştirdiğini söyler. Xenocrates’e göre ruhun bir formu olmadığını ama bir sayı olduğunu, sayılarında doğadan çok daha önce varolduğunun Pythagoras tarafından kanıtlanmış olduğunu hatırlatır. Ardından sıra, Xenocrates’in hocası olan Platon’a gelir. Cicero, kendisinin de örnek aldığı Platon’un ruh görüşünü açıklamaya başlar, ona göre ruh üç katmanlı bir yapıya sahiptir.

“Platon ruhun üç katmandan oluştuğunu düşünür; yönetim kafanın kalesine konulmuş olan akıldadır; diğer iki kısmın, yani öfke ve arzunun, onun kölesi olmasını ister, bu iki kısmın da yerini belirlemiştir, öfke göğüste ve arzu diyaframın altındadır.”

“Plato triplicem finxit animum, cuius principatum, id est rationem, in capite sicut in arce posuit, et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis discluit: iram in pectore, cupiditatem super praecordia locavit.” (Tusc. 1.10.20)

Aristoteles’in öğrencisi olan Dikaiarkhos’un¹⁶¹ ruh anlayışından da bahseder Cicero. Dikaiarkhos yazdığı üç kitaptan oluşan eserinin son iki kitabında ruhun olmadığını açıklamıştır. Dikaiarkhos’a göre “ruhu olan yaratıklar ve bitkiler”

¹⁶¹ Dikaiarkhos (İÖ 350-285) Messana’lı, Aristoteles’in Lyceum’da öğrenciliğini yapmış olan felsefeci, matematikçi, kartograf, coğrafyacı ve yazar.

anlamına gelen **animalia** veya **animantes** terimleri manasızca ortaya atılmıştır, ruhani veya fiziksel bir düzlemde ne insanların ne de yaratıkların ruhu yoktur. Ona göre ruha atfedilmiş olan tüm özellikler bedenden ayrılamaz özelliklerdir. Bunun ardından Aristoteles'in doğadaki her şeyin temeli olan dört elemente eklediği beşinci element olan **entelekseia**'dan bahseder.¹⁶² Aristoteles akıldan türer dediği ve aslına ruhta olduğu düşünülen özelliklerin çoğunu barındırdığını söylediği, beşinci bir element ortaya koymuştur; bu element öngörür, öğretir, öğrenir, buluşlar yapar, sever, nefret eder, acı veya mutluluk hisseder ve sonu olmayan bir devinimi, sürekli bir hareketi işaret eder. Cicero, Aristoteles'in ruha yüklediği anlamları sıraladıktan sonra atomcu Demokritos'u da geçmez, ancak ruhun onun yuvarlak ve yumuşak yapıdaki atomların çarpışmasıyla oluştuğunu söylediği için üzerinde çok fazla durulmasına gerek olmadığını vurgular. M karakteri yapmış olduğu sıralamayı yeterli bulur ve A'ya bu kadar açıklamanın kendisi için de yeterli olup olmadığını, tartışmalarına kaldıkları yerden devam edip edemeyeceklerini sorar. Ancak A'nın hala şüpheleri vardır, bu kadar bilgiyle ölümün korkusundan sıyrılıp sıyrılamayacaklarını sorar, çünkü asıl hedefin bu olduğunu açıkça belirtir, asıl hedef ölüm korkusundan kurtulmaktır, bunun için ne kadar daha inceleme gerekiyorsa durup dinlenmeden devam edilmesi gerekmektedir.¹⁶³

Ölüm korkusundan kurtulmak için öncelikle ruhun yapısını anlamak gerektiğini düşünen Cicero, sıralamış olduğu ruh anlayışlarını artık toparlamak ister ve M karakteri şimdiye kadar konuşulanları kısaca sıralar: Eğer ruh, kalp, kan veya beyinse, doğal olarak her biri birer materyal oldukları için bedenle birlikte yok olacaklardır. Eğer ruh nefesse, olduğu gibi boşluğa yayılabilecek, eğer ateşe sönecek, eğer uyumsa ortadan kalkacaktır veya Dikaiarkhos'un anlattığı açıdan düşünülecek olursa, ruh zaten yoktur. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda da, ölümün ardından bir insanın duyularının gücünü kaybettiğini söylemek yanlış olmaz.

¹⁶² Hemen hemen tüm edisyonlarda bu kelimenin Cicero tarafından yanlış yazıldığı, aslında Aristoteles'in kullandığı Yunan **entelekseia** sözcüğünü kullanmak istediği yer alır. **Entelekseia** bir şeyin olabileceği en doğru yer, mükemmel konum anlamlarına gelip, Aristoteles tarafından ruhun hareketsiz oluşuyla örtüştürülen bir kavramdır. Bkz. King, J. E. (ed.), 1945: 28, n. 1.

¹⁶³ **Tusc.** 1.9.19-10.23.

Cicero ruh görüşleriyle ilgili yaptığı dizilimde konuyla alakalı söylenebilecek çok daha başka şeylerin olduğunu, ama bunların zaten Platon tarafından çok önce söylenmiş olduğunu belirtir ve **Phaidon** diyaloguna gönderme yaparak, istenirse oradan geri kalan bilgilerin edinilebileceğini de belirtir. Bu arada M ve A arasındaki diyalogda, A karakteri aslında ruhun öldükten sonra cennet denebilecek güzellikte bir yere gideceğini düşünmek istediğini de açıkça söyler. Buradan hareketle din konusuna da kısaca değinmeyi tercih eden Cicero, bize Roma düşüncesindeki ruh anlayışını açıklarken, Romalı düşünür ve edebiyatçıların bahsettiği ve Ennius'un **cascos**¹⁶⁴ olarak nitelendirdiği gömü törenlerinden, bu ritüellerin öneminden bahseder. Bu şekilde aslında Roma anlayışında ruhun yeraltı dünyasında yaşamına devam edişini de kanıtlayan Cicero, doğru şekilde gömülmeyen ruhların yeraltı dünyasında ceza çektiklerini anlatır. Bu inanış sebebiyle Roma'da dinsel yasaya uyarak gömü törenleri yapılır ve ruhun yeraltı dünyasında rahat etmesi amaçlanır.¹⁶⁵ Eski Romalıların bu düşüncesine göre ölüm, bir yok oluş değil, yalnızca yer değişimidir. Eğer ruh, beden ölümünden sonra var olmaya başka bir yerde devam ediyorsa, ölüm farklı bir yaşama geçişten veya yer değişiminden başka bir şey değildir. Cicero'ya göre Romalılar bu yüzden, Ennius'un da söylediği gibi, hala Romulus'un sonsuza kadar gökyüzünde (cennet) tanrılarla yaşadığına inanmaktadır.¹⁶⁶ Ardından Cicero, Yunan dininin, Roma dini için temel oluşturduğunu vurgular ve Yunan topraklarındaki tanrı mezarları, dinsel törenlerde uygulanan ritüeller de incelendiğinde bu inanışın ne kadar eskiye gittiği de görülebilir. Aslında insan genel olarak doğanın kendisine gösterdiği yüzünden etkilenmiş, doğaya göre düşüncelerini şekillendirmiştir; doğa felsefesiyle henüz tanışmamış olduğundan nedensellik üzerine kafa yormamıştır.¹⁶⁷

Tüm bunları bir kenara bıraktığımızda Cicero, yine de tüm insanların bir tanrısal gücün ve doğanın varlığına inandıklarını söyler; ona göre dünyadaki tüm

¹⁶⁴ **Cascus, -a, um (adi.)** : Antik, arkaik, eski anlamlarına gelen sıfat.

¹⁶⁵ Bu Romalı bakış detaylı olarak, Cicero'dan sonraki neslin ünlü yazarlarından, Vergilius'un (İÖ 70-19) **Aeneis** destanında açıklanır. Ölümden sonra ruhun yeraltı dünyasına gittiği kabul edildiğinden, Cicero'nun da bahsettiği şekilde, tüm ritüeller tamamlanmadan gömülen kişi Styx'in ırmağını geçemez ve diğer sahipsiz ruhlarla yüz yıl dolanır dururlar ırmakların kıyısında, öüler bir türlü giremezler. Detaylı bilgi için bkz. Vergilius, **Aeneis**, 6.317-336.

¹⁶⁶ Enn. **Ann. Lib.**, 116.

¹⁶⁷ **Tusc.** 1.12.27-13.30.

ırklar tarafından yapılan ortak bir sorgu artık doğanın kanunu (**lex naturae**) olarak kabul edilmelidir.¹⁶⁸ Bu düşünceyle doğrudan doğruya ölüm ve ölüm sonrasını ilişkilendiren Cicero, sormaya başlar, ölen kişinin yaşamın nimetlerinden uzak kalmasına mı üzülür insanoğlu, yoksa geride kalanlar kaybettikleri kişilerin ardından yas mı tutar.

Bu nedenle acaba birinin sevdikleri öldüğünde, onlar yaşamın konforundan mahrum olacaklar diye, ilk başta yas tutmadan durabilir mi? Bu düşünceden kurtul, böylece yastan da kurtulacaksın. Hatta hiç kimse kendi sıkıntısı için yas tutmaz: acı çekerler ve hatta boğulurlar. Ama bizim kederlendiğimiz ve yasını tuttuğumuz acı, öncelikle sevdiklerimizden yaşamın konforunun çalınmış olmasıdır; ve bizim bu hissiyatımız hiçbir akıl yürütme veya doktrine değil, doğanın yönetimine bağlıdır.”

“—quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris. Nemo enim maeret suo incommodo: dolent fortasse et anguntur, sed illa lugubris lamentatio fletusque maerens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur idque sentire. atque haec ita sentimus, **natura duce, nulla ratione nullaque doctrina.**” (Tusc. 1.14.30)

Cicero, kişinin duyduğu üzüntünün herhangi bir akıl yürütmeye veya sebep sonuç ilişkisine bağlı olmayan, yalnızca doğanın yönetiminde olan bu melankolik tavrı açıkladıktan sonra, dikkatini doğaya çevirir. Doğa kendisi, ruhun ölümsüzlüğü üzerine sözsüz bir hüküm vermiştir. Çünkü bütün insanlar ölümden sonra ne olacağı hakkında derin bir kaygı duyarlar ve duyulan bu tedirginlik insanın şimdisinde de açıkça görülebilir. Cicero’ya göre kişinin bugününde bunu görmek oldukça basittir; çocuk sahibi olmak, ismini devam ettirmek, oğlan çocuklarını evlat edinmek, özenle hazırlanan miraslar veya hazırlanan mezar taşları, mezar yazıtları, vs.; ama unutmamak gerekir ki bunların hiçbirisi bugünle birlikte yarının düşüncesi

¹⁶⁸ King, J. E. (ed.), 1945: 36, n. 3.

olmadan yapılamaz. Eğer biri geleceği düşünmeden bunları yapıyorsa amacı ne olabilir ki? İnsanın en seçkin doğaya, en iyi naturaya sahip olduğundan şüphe edebilir misin? İnsanlardan daha iyi doğaya sahip olan bir canlı var mıdır? Tanrılara en yakın öze sahip olanın insan olduğunu vurgulamaya çalışan Cicero, Hercules¹⁶⁹ örneğini verir; Hercules tanrılarının yanına gideceği için ölümü kabullenmiştir. Eğer tanrılarla birlikte olmasa sahip olduğu ünü ve gücü bırakıp gider mi hiç?¹⁷⁰

Bu düşünce biçimiyle Cicero kendi zamanına bakar ve sorar: “Bizim ülkemiz için savaşan askerler ölüm sonrasında sahip olacakları ölümsüz ismin umudu olmasa, gözleri kapalı ölüme giderler miydi?”¹⁷¹ Themistokles¹⁷² veya Epaminondas¹⁷³ da sakın bir yaşama sahip olabilirlerdi, ancak bir şekilde gelecekte ruhlarının yüceltileceği düşüncesi akıllarına girince bu kişiler yaşamlarından vazgeçtiler. Ruhlarının yüceltilmesi veya daha iyi bir yaşama geçiş fikrine sahip olan kişinin yaşama sıkı sıkıya tutunması için aklını yitirmiş olması gerekir. Cicero’ya göre ölen kişi, yaşamın nimetlerinden yoksun kalmaz, aksine daha iyi bir isme sahip olmanın veya ruhun yer değiştirmişinin kişiyi dünyevi bağımlılıklarından özgürleştirdiği açıktır. İlk devlet için canını verenlerden bahseden Cicero, akabinde diğer mesleklerdeki kişiler için de aynı bakış açısıyla soru sormaya başlar. Şairlerden bahseder, “Peki şairler ölümlemlerinden sonra daha büyük bir üne sahip olmayı istemezler mi?”¹⁷⁴ der. Şairler de ölümsüzlüğü istemeseler Ennius’un şu dizeleri ne anlama gelir?

Savulun ey yurttaşlar! Yaşlı Ennius’un büstü bu,

¹⁶⁹ Tanınmış Yunan kahramanın Herakles’in Latince ismi. Tanrılarının yanına gideceği için yenilgiyi kabul etmiştir.

¹⁷⁰ **Tusc.** 1.13.30-14.32.

¹⁷¹ “Quid in hac re publica tot tantosque viros o brem publicam interfectos cogitasse arbitramur? Iisdemne ut finibus nomen suum quibus vita terminatur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem.” (**Tusc.** 1.15.32-33.)

¹⁷² Themistokles, İÖ 524-459 yılları arasında yaşamış Atina demokrasisinin savunucusu, politika adamı ve asker. Persler karşı uzun yıllar savaşmış ve bir sembol olmuştur.

¹⁷³ Epaminondas, İÖ 418-362 yılları arasında yaşamış Yunanistanın siyasi haritasını yeniden şekillendirmiş Thebai’li generaldir. Antik Yunan şehir devletinin kurulmasında rol oynamış, ilk Yunan olarak anılmıştır.

¹⁷⁴ “Loquor de principibus: quid poetae? Nonne post mortem nobilitari volunt?” **Tusc.** 1.15.34.

O ki babalarınızın görkemli neslinin hikâyesini anlattı.

Aspicite, o cives, senis Enni imaginis formam:

Hic vestrum panxit maxima facta patrum? (**Tusc.** 1.15.34)

Örnek vermeye devam eder Cicero ve yine Ennius'un mezarının başında gözyaşı dökkenlere adının unutulmayacağı için gözyaşı dökmemelerini öğütlediği dizelerini alıntılar. Aslında ona göre yalnızca şairlerden örnek verilmemelidir; sanatçılar da ölümsüz olmak ister. Peki ya felsefeciler, onlar da ölümsüz olmak istemezler mi?¹⁷⁵ Felsefeciler de şairler gibi geçici şöhret üzerine yazdıkları kitaplarına kendi imzalarını atarlar mı? Ama eğer evrensel anlaşma, yani ortak fikir doğanın sesiye ve dünyanın bir başından diğerine tüm insanlar bu ortak fikirde birleşiyorsa, biz de bu fikre katılmalıyız. Cicero'ya göre eğer biz ruhların sıra dışı kabiliyetleri olduğuna inanıyorsak, onun en üstün olan doğadan meydana geldiğini (**quid natura optima sint**), en yüksek ahlaki değerlere ve ileri bir iç görüye de sahip olduğunu kabul etmeliyiz. Bu sebeple geçmiş nesillerin fikirleri dikkate alınmalıdır, onların akıllarındaki de ruhun ölümden sonra hala hissetmeye devam edeceğidir.¹⁷⁶

Cicero'nun ruhun ölümsüzlüğü üzerine detaylıca hazırladığı **Somnium Scipionis**'i de unutmamak gerekir. Bir teselli olarak irdelendiğinde, Cicero'nun ruh ve öte dünya düşüncesini detaylandırdığı bir bölüm olarak yorumlanan¹⁷⁷ **Somnium Scipionis, De Re Publica**'nın¹⁷⁸ altıncı kitabı, yani son bölümüdür.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Cicero'nun burada da Platon'un ölümsüzlük düşüncesinden etkilendiği görülüyor. **Sym.** eserinde Cicero'nun kişinin ölümsüz olma isteği düşüncesiyle paralel bir düşünceyi anlatır, tıpkı ölüm düşüncesinde olduğu gibi kişinin ölümsüz olma isteğini anlatırken de Platon'u kendisine örnek almaktadır. **Sym.** 207 b.-210 a. “‘Aşk'ın doğası gereği, çok defalar üzerinde anlaştığımız şeyin aşkı olduğuna inanıyorsan eğer hiç şaşırma buna,’ dedi. ‘Çünkü burada da aynı ilkeyle ölümlü bir doğa mümkün olduğunca hep ölümsüz olmayı arar. Bu da tek bir yolla, eskinin yerine daima bir yenisini bırakan üremeyle mümkündür.’”

¹⁷⁶ **Tusc.** 1.15.33-16.37.

¹⁷⁷ Fern, 1941: 20.

¹⁷⁸ **De Re Publica**, Cicero tarafından İÖ 54-51 yılları arasında, yine hayali bir diyalog şeklinde kaleme alınmış ve devletin bozulan dengesi üzerine yazılmış bir eserdir. Bu eserde geçen diyalogun İÖ 129 yılında, Scipio Aemilianus'un villasında, çok sayıda konuşmacıyla gerçekleştiği aktarılır. Cicero'ya göre ideal bir devlet adamı olan Scipio Aemilianus, yakın dostu Gaius Laelius, İÖ 139 yılının konsülü L. Furius Philus, ünlü hukukçu Manius Manilius, Scipio'nun lejyon komutanlığı

Bu bölümü yazarken, Cicero'nun amacı eserin tümünde anlattığı devlet adamı ve yönetim modeli üzerinden son bir ders vermektir. Ona göre bilge ve erdemli devlet adamları bu dünyadan sonraki yaşamlarında ölümsüz tanrılar tarafından ödüllendirileceklerdir. Devlet hakkındaki bu eserin sonu için bir rüya tasarlamak oldukça manidardır. Eserin bu bölümündeki fikirler Scipio'nun rüyasında, dedesi Scipio Africanus'u ve babası Publius'u görmesi, devletine yararlı vatandaşlar ve erdemli bir şekilde yaşamış bireyler olarak ölümden sonra nereye gittikleri, ruhun bedenden ayrılınca nereye konumlandığıyla ilgilidir. Amaç tüm eser boyunca anlatılan ana konuyu özetlerken, diğer yandan da ayrıntılarıyla açıklamaktır: devletine yararlı olan kişiler ölümsüzlüğe erecektir ve onların ruhları gökyüzünde belirli bir mekâna yükselecektir. Bu mekânda ölü sanılan kişilerin aslında yaşama devam ettiklerini ve ölümsüzlüğe ulaştıklarını açıklayan Cicero, devletine hizmet etmiş olan birinin ruhunun, gökyüzünde onlara ayrılan tanrısal bölgede var olmaya devam ettiği noktasına varır.¹⁸⁰ İşte Cicero'nun bize **Tusculanae** eserinde de anlattığı ve ruhun göğe yükselmesi ve orada kendisine benzer yapıdaki ruhlarla bir arada olacaklarını tarif ederken kastettiği de budur aslında. Kanımca kızının yaşamı boyunca erdemli ve görevlerinin bilincinde (**pietas** sahibi) bir kişi gibi yaşadığını düşünen Cicero, daha önce **De Re Publica**'da kurduğu bu denklemi Cicero'nun kendisine yazdığı **Consolatio**'sunun detaylandırılmış bir versiyonu olan

yapan yeğeni Q. Aelius Tubero, İÖ 105 yılında konsül olan P. Rutilius Rufus, Laelius'un damadı, tanınmış hukukçu, İÖ 55 yılında konsül olan Q. Mucius Scaevola ve Laelius'un diğer damadı, İÖ 122 yılında konsüllük yapan C. Fannius Strabo. Bu konuşmacıların farklı bölümlerde kısa bir şekilde özetlemek gerekirse, birinci bölümde devletin son politik durumu ve etkin rol oynayan siyasetçileri hakkında konuşuluyor ve devletin temel yapısından (konsüllük, senato ve halk meclisleri) bahsediliyor, ikinci bölümde bu temel yapının nasıl kurulduğu ve korunması gerektiği anlatılarak bir Roma tarihi çerçevesi çiziliyor, üçüncü bölümde adaletten, devlet yönetimindeki yerinden, yasa çeşitlerinden bahsediliyor, dördüncü bölümde eğitim üzerine bir tartışma yapılırken, beşinci bölümde de ideal yurttaşın nasıl olması gerektiğinden bahsedilir. Tüm bunların sonucunda da Scipio, ölmüş olan dedesi, İkinci Kartaca Savaşının kahramanı Scipio Africanus'u rüyasında görür ve ondan öte dünya üzerine bilgi alır. Asıl amacı tüm eser boyunca anlattığı şartları yerine getirenlerin, gelecekteki yaşamlarında alacakları mükafatları anlatmaktır. Bkz. Albrecht, 1997: 351.

¹⁷⁹ Cicero'nun **De Re Publica**'sı aslında tamamlanmamış günümüze tam ve bütün bir kitap olarak ulaşamamıştır. Toplam altı kitaptan oluşan eserin ilk üç kitabı aralarda ciddi eksikler olmakla beraber büyük bir kısmı tamam halde ulaşmıştır. Ancak dördüncü, beşinci ve altıncı kitaplardan sadece birkaç paragraf günümüze kadar gelebilmiş, bu üç kitabın neredeyse tamamı kaybolmuştur. Kullandığım Loeb edisyonundanda kimi yerler başka yazarların, örneğin Augustinus, Lactantius, Cicero'dan yaptıkları alıntılara dayanılarak doldurulmuştur. Altıncı kitabın dokuzuncu kitabına kadar olan kısım parça parçayken, bizim bu bölümde kullandığımız kısım **Scipio'nun Rüyası** tam olarak verilen tek yer dir. Bu kısım Macrobius'un bu bölümle ilgili kommentarı sayesinde elimize ulaşmıştır.

¹⁸⁰ **Rep.** 6.11-12.

Tusculanae'da yinelemiştir. Eserin bu bölümünün devamında tüm ruh ve beden düşüncesi üzerinden, ölümden kötü bir şey olmadığını açıklayarak, ölüme teselli üretmiş olur. Eserde Africanus nasıl Scipio'nun korkularını dindiriyorsa, Cicero da kızı için beslediği korkulardan kurtulmaya çalışmıştır. Öte dünyanın tasvirini yaparak ve koşullarını açıklayarak, özellikle beden bir hapisane olduğu ve ölümlen herkesin yaşadığı düşüncesiyle aslında ölümü yüceltir. **De Re Publica**'da uzun uzadıya açıkladığı göksel düzen ve göğe yükselen ruhun ölümsüz olduğu düşüncesinin genel kabul gördüğünü farz eder ve bu tasvirin sonrasında yazdığı eserlerde öte dünya anlayışı olarak temel alır; düşünürün kendi evren tasvirinde kurduğu öte dünya, gökyüzüdür.¹⁸¹

Tusculanae'da ruhun göğe yükselişinin ardından anlatılmaya devam edilen konu, **ortak akıldır**. Cicero'nun hiç bölmeden devam ettirdiği **M**'nin konuşmasında, merak noktası ölümden sonra ruhun ölümsüz olduğu düşüncesinin ve tanrıların varlığının nasıl olup da tüm nesillerce kabul edildiği ve bunun kabulüyle beraberinde nelerin doğal olarak vuku bulduğudur. Ama biz yalnızca doğal bir içgüdüyle tanrıların var olduğuna inanıyorsak, aklımızla onların nasıl olduklarını da anlayabiliriz. Böylelikle tüm nesiller boyunca olduğu gibi, ruhun sonsuz bir yaşamı olduğunu kabul etmiş oluruz ve bunun ardından öğrenilmesi gereken ruhun ölümden sonra nerede varlığını sürdürdüğü ve doğasının nasıl olduğudur.¹⁸²

Cicero, korku yüzünden göremez olduğumuz şeylerden bahsetmeye devam eder ve öte dünya olarak düşündüğü gök yüzündeki tanrısal alanı anlatmaya başlar. Ona göre o dönemde insanların gömülerek defnedilmesi, insanların öte dünyanın yeraltında olduğunu düşünmelerine sebep olmuştur. Bedenin üstünün toprakla örtülmesi ruhun da toprak altında başka bir dünyaya geçtiği fikrini akıllara getirmiştir. Akla bu kadar çabuk gelen bir düşüncenin kimi şairler tarafından abartılarak anlatılması, yeraltı dünyasının inanılabilirliğini arttırmıştır insanlar için. Oysa yapılan anlatımlara bakıldığında ruhların yaptıkları eylemlerin bedensiz

¹⁸¹ Tüm bu düşünceler ve Scipio'nun Rüyası, ölüm sonrası korkuları yok ettiği, ölümden kötü bir şey olmadığını kanıtlamak amacıyla yazıldığı için, detaylı olarak tezimizin son bölümü olan Cicero'da Tesellinin Aşamaları bölümünde incelenecektir.

¹⁸² **Tusc.** 1.15.35.

yapılması olanaksızdır. Bu noktada Homeros'a¹⁸³ gönderme yapan Cicero, yeraltı dünyasında söylencelerdeki gibi varlığını sürdüren ruhlar varsa eğer, bedensel özelliklere sahip olmaları gerektiğinden bahseder. Homeros'un **véκvia**¹⁸⁴ başlıklı on birinci kitabında anlattığı ve M karakterinin dostu olarak tanıttığı Appius'un yaşadıkları yere yakın olan Avernus gölünde¹⁸⁵ deneyimlediği **νεκρομαντεῖα** gibi ruhların esneyen bir yarığın karanlık gölgesinden yükseldiklerini alıntılar.¹⁸⁶ Yeraltı dünyası söylencelerinde ruhun yapabildiği tüm aktivitelerin aslında bedensel özelliklere sahip olmadan yapılamayacak aktiviteler olduğunu açıklamak ister Cicero. Örneğin bir ruhun konuşabileceği düşünülüyor, oysaki bu konuşma işlemi dil ve damak olmaksızın yapılamaz veya boğazla akciğerler aktif olmadan da gerçekleştirilemez. Yani Cicero'ya göre ruhun konuşabildiğini düşünmek aslında mantıksal olanı değil de, alışıla gelmiş olanın göz önüne alındığını gösterir. Kendisine göre zaten zor olan mantıksal olanı temel almaktır ve yeraltı dünyasının düzenine inanan kişilerin, bu bahsi geçen söylencelerdeki gibi akıl dışı şeylere inanarak kolay yolu seçtikleri açıktır. Yüzyıllar boyu düşüncelerini aktaran felsefecilerin sözleri göz önüne alındığında, ruhun ölümsüz olduğu düşüncesini ilk kez İÖ 6. yy.'da doğmuş olan Syros'lu Ferecides'in ortaya attığını açıklar Cicero. Pythagoras'ın hocası olan Ferecides'in ruhun ölümsüzlüğü düşüncesini öğrencisi de benimsemiş ve devam ettirmiş ve Roma'ya gelmiştir. Cicero, Roma'da para alarak ders vermeye başlayan ve ardından kendi adının verildiği Pythagorasçılık düşüncesinin öncüsü olan Pythagoras'ı hatırlatır. Ancak kendisinin düşüncesini örneklendirmek için başvuracağı kişiler eski Pythagorasçılar olacaktır, çünkü Cicero'ya göre onlar geometrik şekiller veya sayılar haricinde bir konu üzerine konuşulduğunda, savundukları düşünceleri mantıksal bir açıklamayla kanıtlama ihtiyacı duymazlar. Bu düşüncenin ardından Platon'un İtalya'ya Pythagorasçılık öğrenmeye geldiğini ve onun sonsuz ruh düşüncesinin ilk kanıtlarını öne

¹⁸³ **Odysseia**, 6.50-640.

¹⁸⁴ Yeraltı dünyasına inip gelecek hakkında bilgi almak için ölümlerle konuşmak işlemine verilen isimdir. Homeros, Teiresias ile konuşmak için yeraltı dünyasına giden Odysseus'un on birinci kitaptaki yolculuğuna bu başlığı koymuştur.

¹⁸⁵ Campania'nın Cumae bölgesindeki krater gölü, Vergilius'un **Aeneis** destanında yeraltı dünyasına giriş kapısının burası olduğu söylenmektedir. **Aeneis**, 6.125-130.

¹⁸⁶ Ruhların çağırılmak için bekledikleri yer veya ruhların çağırılması için ritüllerin yapıldığı alan. Bkz. King, J. E. (ed.), 1945: 44, n. 2.

sürenlerden biri olduğunu söyler. M karakteri Platon'un kanıtını, ölümsüzlük umudu düşüncesinde anlatmış olduğunu söyler ve ardından uzun süredir söze girmeyen A karakteri Platon'la bu yolculuğa çıkmanın kendisini çok heyecanlandığından bahseder. Bunun üzerine M karakterinin ağzından Platon'un ruh anlayışını adım adım anlatmaya başlayan Cicero, Platoncu bir üslupla, dünyanın evrenin merkezinde olduğunu ve ellerinde matematikçileri de ikna edecek veriler bulunduğu konusunda şüphe duyulmaması gerektiğini söyler.¹⁸⁷ Burada yaptığı gönderme Platon ve Aristoteles'in evren tasvirinedir; Platon **Phaidon** eserinde Dünyanın yuvarlak olduğunu, gökyüzünün orta yerinde yer aldığını ve düşmeden orada durmak için ne havaya ne de başka bir güce ihtiyaç duyduğunu, kendi dengesi ve homojen yapısıyla olduğu yeri koruduğunu anlatır.¹⁸⁸ Yine Aristoteles de **De Caelo**'da dünyanın evrenin merkezinde olduğunu ve dönerek hareket ettiğini söyler, merkezde oluşu zorunlu hareketi sebebiyledir.¹⁸⁹

Cicero kanıtlamalarına devam ederek dünyanın evrenin merkezinde olduğundan nasıl şüphe duymuyorsak, doğanın dört elementten oluştuğundan da şüphe duymamamız gerektiğini söyler. Su ve toprak doğanın ağırlığını sağlarken, ateş ve hava hafifleyip dengede kalmasını sağlar. Aynı denge beden ve ruh için de geçerlidir, ruhun yapısı ateş veya hava gibi hafiftir, bu sebeple beden ağırlaşırken ruhun hareketi bedenden çıkıp yükselme şeklindedir. Cicero ruhun yapısından bahsetmeye devam ederken yapısal olarak yuvarlak ve görülemez gövdelerin rastlantısal olarak çarpışmasından oluşmuştur düşüncesini bir kenara bırakalım diyerek Demokritos'a gönderme yapar. Demokritos'a göre nefesin yapısı nasıl sıcak (ateş) ve uçucuysa (hava) ruhun da yapısı öyledir. Öte yandan Cicero'ya göre her şey gibi, ruhun da yapısının dört elementle ilişkili olduğu düşünülürse, tıpkı Panaetius'un dediği gibi,¹⁹⁰ ruhun yapısı hava elementine dayanır. Bu bağlamda ruh sürekli yüksek yerlerde duran ve aşağıya doğru hareketi olmayan bir yapıya sahiptir. Eğer ruh ölümden sonra bedenden ayrılıp bir yer kaplıyorsa, bu yer

¹⁸⁷ **Tusc.** 1.16.38-17.40.

¹⁸⁸ Plat., **Phaidon**, 108e-109a.

¹⁸⁹ **De Caelo**, 295a.

¹⁹⁰ Scipio Africanus Minor'un dostu olarak bilinen stoacı filozof.

muhtak ki yeryüzünden uzakta, gökyüzünde bir yer olacaktır.¹⁹¹ Dört elementten oluşan dünyevi bedenimiz¹⁹² ruhun hareketliliği ve hararetiyle ısınır,¹⁹³ ruh bedenden ayrıldığında beden soğur, bu bağlamda bedenın sıcaklığını sağlayan ruh bedenden daha sıcak, bizim bildiğimiz havadan daha canlı bir yapıya sahiptir. Ruh, bedenden ayrılması gerektiğinde bunu çabucak yapabilir; çünkü doğa üzerinde ruhtan daha hızlı hareket eden bir yapı yoktur, hiçbir şey ruhun hızına yetişemez. Eğer ruh bedenden ayrıldıktan sonra katıksız ve değişmez yapıyla var olmaya devam ediyorsa, ayrılık anından sonra çabucak yükselmesi ve bizim atmosferimizde özellikle kendisine ayrılmış bir alanda durması gerekir. Bu alan bulutların, fırtınaların, rüzgârların olduğu, sislerin olduğu yerlerden ayrı bir yerdedir ve sadece ruhlara aittir. Bu sözlerinin ardından ruhun öte dünyadaki yolculuğunu anlatmayı sürdüren Cicero'ya göre ruh kendi alanına geçtiğinde, yani bedenden çıkıp yükselerek kendisine benzeyen yapıdaki varlıklarla yan yana olduğunda, durduğu alan daha az oksijen barındıran havayla dolu ve merkezinde güneşin parlaklığından oluşan bir ateş olacağından yeryüzünden daha yüksek bir yerdedir. Daha az oksijenli hava ve güneşin ışınları ateşi şekillendirir ve ruhun kendisine benzeyen bu ateşin çevresinde durmasını sağlar, bu özelliklerinden dolayı ruhun durduğu yer diğerlerinden daha yukarıdadır. Ruh kendi parlaklığına ve sıcaklığına uygun koşullara ulaştığında, daha yavaş hareket etmeye ve etrafıyla uyum halinde olmaya ve uyumluluk durumuna geçmeye başlar. Kendi koşullarına tamamen uyum sağladığında, yani bulunduğu alanla tam uyum halinde olduğunda, yıldızları besleyen ve tamamlayan şey her neyse ruhları da besleyen ve tamamlayan şeyle aynıdır.¹⁹⁴ Dünyevi istek ve kötülükler bedenın kemiklerindedir Cicero'ya göre, bu sebeple ruh bedenden ayrıldığında ona bağlı olan bu arzulardan,

¹⁹¹ Cicero, diğer söylencelerin aksine, **De Natura Deorum** eserinin en önemli bölümlerinden biri olan **Somnium Scipionis**'de ölümden sonra gidilecek yer olarak gökyüzünü tasvir etmektedir. Bu bağlamda ruhların gökyüzünde yer kaplayacağı düşüncesinde temellenen öte dünya anlayışı ileriki bölümlerde incelenecektir.

¹⁹² Deri ve kemikler topraktan, ter ve vücut sıvıları sudan, nefes havadan ve bedenın sıcaklık ateşten oluşur.

¹⁹³ Ruhun sıcaklığını anlatırken **ardor** kelimesini kullanır Cicero, ateş, kıvılcım ve hatta parlaklık anlamına gelen kelimeyle verilmek istenen bedenın bu özelliğe sahip olan ruh olmaksızın soğuk ve sönük olacaktır.

¹⁹⁴ Cicero, **Nat. Deo.** 2.46.118.'de göksel olaylardan bahsederken yıldızların yapısını anlatır, onların da yapısının ateşten olduğunu söyler. Yıldızları doğaları bakımından dört elementten ateşe yakındırlar ve bu sebeple toprağın ve suyun buharıyla beslenirler.

kötülüklerden ve kıskançlıklardan uzaklaşmış olur. Bu kısımda ölümün olumlu yanlarından birinden bahseden Cicero, kişinin bu gibi fenalıklardan uzaklaştığı için aslında mutlu olması gerektiğini hatırlatır. Burada tam anlamıyla Platoncu bir tavır sergileyen Cicero'ya göre, bedensel isteklerden arınmış olan ruh özgürleşir. İşte bunu bilen kişinin genel fikirleri ve dikkati olumlu yönde değişecektir. Cicero'ya göre biz kendimizi sınamaya ve gerçeğe ulaşmak için tüm gayretimizle çalışmaya adanmalıyız, çünkü doğanın bizim aklımıza ektiği bir şey vardır, o da gerçeğe ulaşma arzusudur.¹⁹⁵

..., çünkü doğa, bizim doymak bilmez zihinlerimize gerçeği görme arzusu ekmiştir ve böylelikle tanrısal şeyleri daha kolay anlayacağımız o yerlerin kıyılarına gelmiş olacağız, bununla bilme isteğimiz daha da artacak.

..., propterea quod et natura inest in mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. (**Tusc.** 1.19.44-45)

Bu düşünceyle Cicero felsefenin ortaya çıkışına kadar geri gider ve “babalarımız ve onların da babaları felsefenin ateşini işte bu bilme arzusuyla yaktılar” diye aktarır.¹⁹⁶

Cicero ruhla ilgili farklı düşünceleri aktarmayı sürdürür ve bu kez doğa filozofları ve bazı tıpçılar tarafından ruhun nasıl yorumlandığını açıklamaya başlar: Gözler, burun ve kulaklar ruhun pencereleri olarak görülmüştür çünkü ruh bedenden ayrıldığında artık bu uzuvlar işlevleri yerine getiremez hale gelir. Bu düşünceye göre ruh bedenden ayrılıp kendi doğal alanına gittiğinde, saflığını ve geçirgenliğini elde eder.

¹⁹⁵ **Tusc.** 1.17.40-19.44.

¹⁹⁶ Bu kısım için Platon'un öğrencisi olan ve hocasının ölümünden sonra Peripatetiklere katılan ve Aristoteles'in ardıllarından biri olan Theophrastos'tan (İÖ 371-287) alıntı yapar: “patritam illam et avitam”

Sıra Lucretius ve Epikuros'un düşüncelerine gelmiştir, Cicero'nun bu konuya değinirken isim vermeden göndermeler yapar. Doğa bilimine hayret eden bazı felsefecilerin mantıksız düşüncelerini merak ettiğini söyler ve özellikle savundukları düşünceleri ortaya atan kişiyi **tanrı** (**Tusc. 1.21.48: venerantur ut deum**) adıyla selamlayarak yazmaya başladıklarını açıklar.¹⁹⁷ Epikurosçuların bu şekilde tiran efendilerinden, bitmeyen baskıdan, gece gündüz devam eden korkudan kurtulduklarını düşündüklerini söyler. Cicero'ya göre bu oldukça saçmadır, ne korkusundan, ne baskısından bahsettiklerini anlamamaktadır. Ona göre böylesi bir korkuya ancak doğa felsefesi çalışmadıysanız kapılabilirsiniz. Dolayısıyla doğanın çizdiği yolu anladığınız zaman bu baskı ve korkulardan da kurtulmuş olursunuz. Göndermeler yaparak olumsuz eleştiriler yönelttiği Epikurosçuluktan sonra artık ruhun yapısıyla ilgili eleştirilerini sunma zamanı gelmiştir. Cicero ölümün ruha bir ceza gibi görülmemesi gerektiğini, Platon'un ve Pythagoras'ın ruh anlayışının neden kabul edilmediğini anlamadığını aktarır. Bedenden ayrılan ruhun doğayı kavrayamayacağı ve etrafında olup biteni anlayamayacağı düşüncesi, onun bedenden ayrıldıktan sonra nasıl bir durumda olacağı hakkında bir belirsizlik oluşturur ve bu belirsizlik olumsuz olarak yorumlanır.¹⁹⁸

Yapılan bunca derin araştırmanın ardından Cicero, artık ortaya koyduğu tüm bu ruh anlayışlarını analiz edip kendi düşüncesini ortaya koymaya karar vermiştir. Bana kalırsa der, ruhun doğasına bakıldığında bedendeyken, yani başka birinin evindeyken, bedenden ayrılıp gökyüzünde özgürlüğe kavuştuğundaki, yani kendi evine geldiğindeki halinden, daha zor anlaşılır ve daha şüpheli bir biçimde

¹⁹⁷ Lucretius, **De Rerum Natura** eserinin 5. kitabının 8. satırında savunduğu düşünceleri ortaya atan kişiyi ancak bir tanrı denilebileceğini söyler:

“Bir tanrıdır diyebilirim, gerçek bir tanrıdır
Soylu Memmius şimdi **felsefe** adıyla
Anılagelen yaşam kurallarını ilk bulan;”

“dicendum est, deus ille fuit, deus, inclyte Memmi,
qui princeps vitae rationem invenit eam quae
nunc appellatur sapientia,”

¹⁹⁸ **Tusc. 1. 20.47-22.51.**

olduğunu görüyorum diye açıklar.¹⁹⁹ Ona göre ruh bedenle birken daha karmaşık bir yapı sergiler. Ancak hiç görmediğimiz bir şeyin doğası hakkında kesin yargılara varmamız mümkün değildir, ama şüphe duymadan tanrının kendisinin ve tanrısal ruhun bedenden ayrılıp özgürlüğüne kavuştuğunu kabul edebiliriz. Cicero'ya göre Dicaearchus ve Aristoxenus'un ruhun var olmadığına dair düşünceleri, doğasını anlamak güç olduğundan, doğrudur. Ama son noktada şunu bilmek gerekir ki, ruh ruhu görür, bu aslında Apollon'un kendi bil tavsiyesiyle neredeyse aynıdır ona göre. Kendini bilmek boyunu, kaslarını veya şeklini bilmek değildir elbette, Cicero'ya göre '**ben**' kişinin bedeni değil ruhudur.

“Onun anlatırken organlarımızdan veya boyumuzdan veya biçimimizden bahsetmediğini biliyoruz; ne biz bedenden ibaretiz, ne de ben senin bedenine konuşuyorum burada. “Kendini bil” derken, şunu diyor aslında: “Ruhunu bil.” Çünkü beden ruh için bir nevi kap veya barınak görevi görür; ruh tarafından yapılan herhangi bir hareket, aslında senin hareketindir.

Ama eğer, ruh var oluşunda, ruhun kendisinin bilgisine sahip değilse bile, yalvarırım söyle, yalnızca var olarak veya hareket ederek var olduğu bilgisine sahip olmaz mı? Bu düşünce Platon'un, Sokrates'e Phaidros'da açıklattığı, hatta benim de De Re Publica'nın altıncı kitabında yer verdiğim, tartışmasının doğmasına sebep olur.

Non enim credo id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus; neque nos corpora sumus, nec ego tibi haec dicens corpori tuo dico. Cum igitur “nosce te” dicit, hoc dicit: “nosce animum tuum.” Nam corpus quidem quasi vas est aut aliquod animi receptaculum; ab animo tuo quicquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum tributum deo.

Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet, dic quaeso, ne esse quidem se sciet, ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis,

¹⁹⁹ **Tusc.** 1.22.51. “Mihi quidem naturam animi intuiti multo difficilior occurrit cogitatio, multo obscurior, qualis animus in corpore sit tamquam alienae domi, quam qualis, cum exierit et in liberum caelum quasi domum suam venerit.”

quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto
libro de re puclica: (**Tusc.** 1.22.52-53)

Eserin bu bölümünde kendisinin kaleme aldığı **De Re Publica**'ya gönderme yaparak konuşturduğu karakterlerden de uzaklaşıp, tamamen kendi düşüncelerini aktaran Cicero'nun, ruh anlayışını oluşturan düşünceleri özellikle Platon'dan aldığını da kendisi açıklamış olur. Platon'a gönderme yaptığı kısım **Phaidros** eserinin 245a-e. arasındaki beş kısmın tamamıdır; bu beş kısımdan ilk kısmında deliliğin nereden geldiğinden bahsederken devamında ruhun sevgiyle olan bağlantısı ve tanrısal oluşu üzerinde durmaya başlar, ona göre tüm ruhlar ölümsüzdür. Tartışmanın devamında direkt alıntılanmak yerine, kendisi Platon'un bahsettiği tartışmasını özetlemeye başlar. Her an hareket halinde olan bir şey sonsuzdur; ancak eğer bir şeyin hareketini sağlamasına rağmen, kendi hareketini başka bir kaynaktan elde ediyorsa, hareket etmeye son verdiğinde yaşamaya da son verecektir. Yalnızca kendiliğinden hareket halinde olan, kendini bırakmadığından hareketi ve doğal olarak da var olmayı bırakmaz. Öte yandan bir başlangıcın doğumu yoktur, başlangıçta tüm şeylerin bir kaynağı vardır ancak başlangıcın kendisi hiçbir şeyden doğabilir, çünkü şeylerin bir şeyden olmaya ihtiyaçları vardır ama başlangıçların buna ihtiyacı yoktur. Yani eğer bir şey asla doğmuyorsa, asla yok olmaz; çünkü bir başlangıç yok edildiğinde ne yeniden benzer şekilde bir şeyden doğabilir, ne de kendisinden bir şey yaratabilir. Sonuç olarak hareketin başlangıcı kendiliğinden hareket edendedir; ne doğar ne de ölür, aksi halde tüm gökyüzünün yere inmesi ve tüm yaratıların durması, iç dürtülerinde herhangi bir güç bulunmaması gerekir, ancak o zaman hareketin kaynağı dışarıdan olabilir. Kendiliğinden hareket eden şeylerin sonsuz olduğu kanıtlanmıştır, Platon'un tartışmasını aktaran Cicero bu sonsuz hareketin ancak ruhta olduğunu, ruhu olan her şeyin onun sayesinde hareket halinde olduğunu ve ruhu olmayan her şeyin de sırf bu yüzden hareketsiz olduklarını açıklar. Bu bağlamda tüm şeylerin dışında kendiliğinden hareketine devam ettiği için ruh doğmamıştır ve sonsuzdur.²⁰⁰

²⁰⁰ **Tusc.** 1.22.54.

Cicero, kendisinin de pek çok felsefeci gibi bu düşünceyi desteklediğini söyler ve ruhun sürekli bir hareket halinde olduğu için aynı zamanda sürekli bilinçli olduğunu da açıklar. Bu bilinç kendi gücünden var olmasına bağlıdır ve bu sebeple varoluşu sonlanmadığından bilinci de sonlanmayacaktır, işte Cicero'ya göre ruhun sonsuzluğunun kanıtı da budur.²⁰¹ Öte yandan insan ruhunda tanrısal özler olduğunu söylemek önemli bir şey değil midir diye soruyor Cicero. Ruhta bulunan bu tanrısal özlerin nasıl var olduklarının yanında nasıl bir sona varacakları da konuşulmalıdır. Ona göre bu sonu ancak insan bedenine bakarak, kana, safralara, balgama, sinirlere, damarlara, kasların çalışma sistemine, bedeni bir araya getiren şeylere ve onun nasıl tasarlandığına bakarak görebiliriz.

Ruhla alakalı çözümlemeye devam eden Cicero, öğrenmekten bahseder, ona göre ruhun önce hafızası vardır, bu öyle bir hafızadır ki herhangi bir limiti veya sınırı yoktur. Platon'a göre bu daha önceki yaşamların da birikimidir, özellikle Platon'un eserlerine göndermeler yaparak, her zaman ki eklektik üslubuyla, onun görüşlerini de aktarır. Ruh anımsar, tüm eski yaşamlarının anılarını toplar ve yüklü bir hafızaya sahip olur.²⁰² Cicero bize Platon'un **Phaidon** eserinin 72e bölümünde açıkladığı ἀνάμνησις düşüncesinden bahsetmektedir.²⁰³ Çocuklukta karşılaşılan iyi, güzel, vb. kavramların bilgisine sahip olmak ruhun hafızasının kanıtıdır. Cicero burada daha önceki yaşamlarda edinilen bilgilerin, ruhta birer mühür gibi durduğunu söyler,²⁰⁴ ama tabi ruhun hafızası daha önceki yaşamlarda edinilen bilgilerle de bağlantılıdır. Platon'un düşünlerini aktarmaya devam eden

²⁰¹ **Tusc.** 1.22.55. "Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit se vi sua, non aliena moveri, nec accidere posse ut ipse umquam a se desretur. Ex quo efficitur aeternitas, ..."

²⁰² Toplama, akla getirme, anma, hatırlama, birleştirme gibi anlamlara sahip olan *recordatio* üçüncü çekim dişil bir isimdir, özellikle Cicero'nun eserlerinde sıklıkla karşılaştığımız bu terimi Platon'un ἀνάμνησις (*anamnesis*) kavramı için bir karşılık olarak kullanmıştır.

²⁰³ "Ve aynı şekilde, sevgili Kebes, yaşıyan herşey ölseydi, ölüm orada öylece dursaydı, herşey ölüp yeniden dirilmeseydi, sonunda her şeyin ölmesi ve herhangi bir canlının kalmaması gerekmez miydi? Canlıların eninde sonunda ölüm tarafından yutulacağı gerçeğinden kaçış var mıydı?" "Ben bir kaçış göremiyorum Sokrates," dedi Kebes. "Söylediğince bana kesinlikle doğru geliyor." "Bence Kebes," dedi, "kesinlikle böyle, ve bunları kabul ederek aldanmış olmuyoruz. Çünkü yeniden var oluş vardır; canlıların ölümlerden doğduğu ve iyi ruhların daha iyi, kötü ruhların daha kötü olacak şekilde ölenlerin ruhlarının varlığını sürdürdüğü doğrudur." (**Phaidon** 72c.-e.)

²⁰⁴ Burada kullandığı **participium** halindeki **consignatas**, **consigno** fiilinden türemiştir ve bu fiil ilkin mühürlemek, mühür basmak, işaretlemek anlamına sahiptir. Cicero'nun bu fiili Zenon'un mühür metaforuna gönderme yapmak amacıyla kullandığı düşünülmektedir. Diogenes Laertios'tan detaylı olarak okuduğumuz bu metafor için Dio. Laer. **Bioi Kai.** 45-46, 50.

Cicero, varlığın devamlılığından bahsetmeye başlar; Platon'a göre kendi doğasında değişmez olan, sabit kalan yani bir başlangıcı ve doğal olarak da bir bitişi olmayan şeyler varlıklarına devam ederler. Çünkü doğada var olmaya başlamış olan herhangi bir şey, yok olmaya da mahkûmdur. Var olmaya devam eden şeylerin, bu değişmez yapısı kendi içinde devinime sahip olmalarına engel değildir, Platon bu yapıdaki var oluşlara **ιδέα (idea)**²⁰⁵ adını verir.²⁰⁶ Cicero, Platon'un o dönemde de oldukça bilinen **idea** düşüncesi üzerinde çok fazla durmaz, ancak yine de ruhun bedenle olan ilişkisini açıklamak için bahseder. Doğası gereği sonlu olmayan ruh, tamamen değişken ve sonlu bir doğaya sahip bedenin içine hapsediğünün farkına varamaz, ancak kendisiyle beraber getirdiği bilgi onda mevcuttur. Ruh, kendisi için uygunsuz ve alışılmadık bu yere geldiğinde, yani bedene girdiğinde bildiklerini hatırlayamaz durumdadır ancak daha sonra olduğu yere alışıp kendisini iyileştirdikten sonra bildiklerini hatırlamaya başlar. Bu bağlamda Platon'a göre öğrenmek hatırlamaktan başka bir şey değildir.

Cicero, Platon'un ruh ve beden ilişkisi hakkında düşündüklerini sıraladıktan sonra kendisi için asıl sorun olan şeyin hafıza olduğundan bahseder. Sorusu ruhun bedene girmeden önce nasıl tüm bildiklerini unuttuğudur. Bunu araştırmak için Platon'un doktrinlerini bir kenara bırakır. Merak ettiği ortalama bir insanın hafızasına dair olanlardır, çünkü ona göre sanatla veya bazı daha yüksek çalışmalarla uğraşan kişilerin çok daha geniş bir bilgi ve hafıza kapasiteleri vardır. Cicero anlamak için adım adım soru sorarak devam eder incelemesine. Onun merak

²⁰⁵ Cicero, Platon'un görüntü, görünüş anlamına gelen **eidolon** kelimesinden türettiği 'idea'sına karşılık olarak, Latince biçim, şekil, görünüş, görüntü anlamına sahip olan **species** kelimesini kullanır.

²⁰⁶ Platon'un **idea** düşüncesi hakkında J. E. King'in Loeb edisyonunda düştüğü not bu düşüncüyü özet haline aktarır ve Cicero'nun Platon'un **Phaidon** diyalogundaki düşüncelerini özetlediğini açıklar. Platon'a göre iyilik, güzellik, adalet, vb. kavramlar **ideai**dır ve bunların bilgisine duyu organlarıyla ulaşılamaz. Bu **idealar** değişmezler, özlerini korurlar ve dönüşmezler. Biz bu gibi kavramların bilgisini doğmadan önce ediniriz. Duyu organlarımızla algıladığımız ve hakkında bilgi edindiğimiz hemen her şey değişken, aynı kalmayan nesnelerdir. Ruh değişmez ve görünmez olana yakındır, bedense değişebilir ve görünür olana; bu sebeple ruh, beden tarafından görünür ve değişir bir dünyaya geçiş yaptığından kaybolur ve aklı karışır. Bu ilk sürecin ardından ruh, ancak bedenle iletişimi ve yakınlığı olabilecek en az noktaya indirgediğinde aslında sahip olduğu bilgi birikimine yakınlaşır. Platon'a göre eğer ruhun bedenden ayrı olarak bir var oluşu olmasaydı, asıl gerçeklik olan **ideaların** farkına varamaz, onların bilgisine önceden sahip olamazdı (King, J. E. (ed.), 1945: 68,n.2.). Metinlerde incelemek için bilgisi için bkz. **Phaidon**, 130e-401a, 109c, vb. **Politeia**, 1. 328d.

ettiği doğumdan önce sahip olduğumuzu söyledikleri bilgilere bedene girdiğimizde neden sahip olmadığımız yani hatırlamamıza neyin engel olduğu, gücünü nereden aldığı ve kaynağının ne olduğudur. Ruhun hafızasını araştırmaya başlayan Cicero, bu hafızanın bedensel şeylerden, kandan, beyinden veya kalpten gelmediği konusunda emindir. Bu konudaki cehaletini kabul eder, söyleyebileceği özünün ateş veya hava olmadığıdır, veya her ikisinden biri olduğunu düşünsek bile, emin olduğumuz tek şey tanrısal olduğudur. Soru sorarak anlatmaya devam eder Cicero; böylesi şaşılacak derecede güçlü bir hafızanın atmosferin bu kadar nemli ve sisli olduğu yeryüzünde meydana geldiğini düşünebilir miyiz? M karakteri A'nın doğru cevabı bilmiyorsa da, sorunun muhteviyatını görebileceğini, o kadarını bile göremiyorsa en azından öneminin farkında olması gerektiğini söyler. Diyaloğa Sokratesçi bir üslupla devam eder, M karakterine sorular sordurarak ruh hakkındaki düşümlü çözmek niyetindedir. Gerçekten dünyevi, ölümlü ve yok olabilen bir özden yaratıldığına inanıyor musun ruhun? Diğer yandan belki de her şeye ilk adını veren kişi, sesin çeşitliliğinden bahseden, insanı sosyal ortamların bir parçası olarak ifade eden veya gezegenlerin gidiş yolunu ve nerede durduklarını açıklayan kişi böylesi bir özden var olmuş olabilir mi? Tüm bu başarılı adamları sıralar ve daha da öncesine gider, dünyanın meyvelerini, kıyafeti, kalacak yerleri, düzenli yaşama biçimini, yani vahşi hayattan nasıl korunacağını bulan kişilerin veya seslerin birbirlerine olan uyumunu keşfedip bizi müzikleriyle bambaşka diyarlara götüren kişilerin de özü olamaz bu bahsi geçen dünyevi şeyler. Bu şekilde sıralamaya devam eden Cicero sonunda tanrısal bir tanıma varır, “onun tam bir dönüşü ve tüm hareketlerini, ve kendi ruhunun gökyüzünde yaratılmış olan O'nunkine benzediğini gördü.”²⁰⁷ Bu tanrısal bakışa dair kendisine Arhimedes ve Platon'u destek alır, özellikle Platon'un **Timaios** diyalogunda evreni tanrının var ettiği söylemine değinir.²⁰⁸ Platon'un eserindeki bölüm şöyledir:

Tanrı güneşi, ayı ve gezegenler denilen, diğer beş yıldızı belli bir koruma ve düzende yarattı, ve onları yörüngelerine soktu.

²⁰⁷ “quorum conversiones omnesque motus qui vidit, is docuit similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in caelo.” (**Tusc.** 1. 62.)

²⁰⁸ Eserin 38. Kısımının tamamında tanrının evreni var etme sürecinden bahseder.

ἐξ οὗν λόγου καὶ διανοίας θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, ἵνα γεννηθῇ χρόνος, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα, ἐπὶ κλην ἔχοντα πλανητά, (Timaios, 38c.)

Eğer Platon’un görüşü doğruysa, tıpkı Arkhimedes’in dünyanın dönüşünü tanrısal bir akıl olmadan açıklayamaması gibi, biz de somut olan dünyamızın tanrı olmadan var olamayacağını da kabul etmemiz gerekir.²⁰⁹ Bu noktada tanrısal akıl ve Platon’un bahsettiği tanrıyla alakalı kendi görüşlerini anlatmaya başlar Cicero:

“Bana göre bilindik ve çok çalışılmış araştırma alanları bile tanrısal etkiden uzaklaşmış değil, veya bir şairin onlarca görkemli şiiri göksel herhangi bir akıl olmaksızın yazmak için istek duymayacağına inanıyorum ben, ya da akılda yankılanan kelimelerin akışındaki belagatin üretkenliğini ve meyve veren düşüncelerin daha yüksek bir yerden etkilenmeden olabileceğini de düşünmüyorum: tüm sanatların anası felsefe, Platon’un söylediği gibi bir hediyeden,²¹⁰ veya benim görüşüme göre, tanrıların keşfinden başka nedir ki? Felsefe bizi ilk olarak tanrılara ibadet etmeye, insanların yarışının sosyal birliğinde yer eden adaletine inanmaya ve ardından ruhun yüceliği ve ölçülülüğünü öğrenmeye iter; böylece gözlerden karaltıyı alır, sanki akıldaymış gibi ve biz yukarıda, aşağıda, başlangıçta, sonda veya arada olan her şeyi görmeye başlarız.”

“Mihi vero ne haec quidem notiora et inlustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine maiore quadam vi fluere abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis. philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud nisi, ut Plato, donum, ut ego, inventum deorum? haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudit, eademque ab animo

²⁰⁹ Cicero burada tam olarak **deo** kelimesini kullanır ve Arkhimedes’in bahsettiği tanrısal akıl için de **divino ingenio** kalıbı karşımıza çıkar.

²¹⁰ Bahsettiği kısım Platon’un **Timaios** eserinin 47. Bölümünde geçmektedir.

tamquam ab oculis caliginem dispulit, ut omnia supera infera prima ultima media videremus.” (Tusc. 1. 64.)

Cicero’ya göre saydığı bu kadar önemli şeyleri sağlayan bir güç ancak tanrısal olabilir. Şeylerin ve kelimelerin bilgisi başka nerede olabilir ki? Ona göre kesinlikle çok daha yüksek akla sahip bir tanrıda barınabilecek bir güçtür bu. Burada Cicero’nun bahsettiği insani özellikler atfedilen Yunan tanrılarında daha üstün bir güçtür. Tanrı anlayışından bahsetmeye başlar, ona göre tanrılar **ambrosia** veya nektar içmekten mutlu olmazlar ya da Homeros’un hayal ettiği gibi insani özelliklere sahip değildirler. Homeros’un tanrılara insani özellikler uydurduğunu söylerken, aslında tercihinin insanlara tanrısal özellikler yüklenmesi olduğundan da bahseder.²¹¹ Peki kendisinin de bahsettiği ve Homeros’un anlatılarındaki Yunan tanrılarıyla karşılaştırdığı bu tanrısal özellikler nelerdir?²¹² Cicero’nun yaptığı sıralama şöyledir, güçlü olma, bilme, keşfetme ve hatırlama. Bunu göz önünde bulundurunca insan ruhunun da, tıpkı söylediği gibi, tanrısal olduğunu ifade eder. Euripides’in söylemeye cesaret ettiği şekilde tanrı, ne havadan ne de ateştedir, tıpkı insan ruhunun yapısının toprağa veya suya yakın olmaması gibi. Eğer beşinci bir element varsa, Aristoteles’in söylediği gibi, işte o element tanrısal olana ve ruhun doğasına dair olandır.

Cicero **Tusculanae Disputationes** eserinde ilk defa kızı Tullia’nın ölümü için yazdığı, ancak bugün elimize az sayıda fragmanlar halinde ulaşmış olan **Consolatio**’dan bir alıntı yapar ve bu alıntıyı, genellikle birinci tekil şahıs yerine kullandığı, **nos** yani **biz** zamiriyle aktarır.²¹³ Bu noktada Cicero’nun diyalog halinde kurduğu düzen bir anda bozulmuş gibidir. Kızının ölümünün ardından tüm zamanını tamamen ruhu, ruhun yapısını, ölümü ve doğal olarak ölümden sonrasını araştırmaya ayıran Cicero, kendisine tesellisinde de bu konudan bahsettiğini aktarır.

²¹¹ “Bunları Homeros uydurmuştur ve tanrılara insani özellikler yüklemiştir: ben bize tanrısal özellikler yüklemesini tercih ederdim.”

“Fingebat haec Homerus et humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos.” (Tusc. 1.27.65)

²¹² Aslında soruyu aynen şöyle sorar: “Peki tanrısal nedir?” Burada **humana** kelimesinin tam karşıtı olan **divina** kullanılmıştır.

²¹³ “Hanc **nos** sententiam secuti his ipsis verbis in Consolatione hoc **expressimus**” (Tusc. 1.26.66)

‘Dünyada ruhun kaynağına dair herhangi bir şey keşfedilmemiştir, çünkü dünyevi olan herhangi bir şeyle karışımı veya birleşimine dair bir ize de rastlanmamıştır, yapısındaki hiçbir şey nemli, havadar ya da ateşli değildir. Bu yüzden bu elementlerde hafızanın, düşüncenin, yansıtmanın gücü yoktur, hiç biri geçmişi korumayı, geleceği tahmin etmeyi ya da şimdiki kavramayı beceremez; bu beceriler yalnızca tanrısaldır, tanrıdan olmayan herhangi bir insani kaynaktan meydana gelmemişlerdir. O halde bu bilindik elementlerden başka, ruha dair asıl özel bir yapı vardır. Buna göre o yapı her ne ise bilinçli, bilge ve yaşayan bir şeydir, göksel ve tanrısaldır, bu sebeple de sonsuz olması gerekir. Ve hatta bizim tarafımızdan anlaşılmış olan tanrı, dizginsiz ve özgür bir akıl olmaksızın anlaşılamaz, ölümlü olan şeylerden ayrı duran, her şeyin bilgisine sahip, her şeyle hareket eden ve hareketi kendiliğinden olanıdır.’ İşte bu yapı insan aklıyla, aynı kökten ve aynı doğadan gelir.

'Animorum nulla in terris origo inveniri potest; nihil enim est in animis mixtum atque concretum aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur, nihil ne aut umidum quidem aut flabile aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae mentis cogitationis habeat, quod et praeterita teneat et futura provideat et complecti possit praesentia. quae sola divina sunt, nec inveniuntur umquam, unde ad hominem venire possint nisi a deo. singularis est igitur quaedam natura atque vis animi seiuncta ab his usitatis notisque naturis. ita, quicquid est illud, quod sentit quod sapit quod vivit quod viget, caeleste et divinum ob eamque rem aeternum sit necesse est. nec vero deus ipse, qui intellegitur a nobis, alio modo intellegi potest nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et movens ipsaque praedita motu sempiterno. hoc e genere atque eadem e natura est humana mens.' ” (Tusc. 1.27.66.)

Esere yaygın olarak ruhun yapısının tanrısal olduğunu elementlerin yapısı üzerinden açıklamış ve artık bu bilgiyle başka sorulara yönelmeye karar vermiştir. Peki böylesi bir akıl nerededir? Ya da nasıldır? Ruh kendisini gören bir yapıya sahip değildir Cicero’ya göre, tıpkı gözler gibi aslen karşısındakini inceler kendi

şeklini görmez veya bunu yapabiliyor olsa da fark etmez ona göre, çünkü önemli olan nasıl görüldüğü değildir. Ruh kendi gücünün, bilgeliğinin, hafızasının ve hareket hızının farkındadır. Bu özellikler onun tanrısal olduğunun kanıtıdır.²¹⁴

Nasıl ki Tanrının nerede ve ne şekilde olduğunu bilmiyoruz, ruhun da nerede olduğunu ve şeklinin neye benzediğini bilemememiz normaldir. Eğer doğa felsefesinden hiç anlamıyorsak da artık ruh üzerine konuşmalarımızda emin olduğumuz şey ruhun herhangi bir şeyin karışımı, birleşimi, birbirine geçmiş hali veya iki katmandan oluşan bir yapıya sahip olmadığıdır. Bu sebeple ruhun dağılması, parçalanması, bölünmesi ve dolayısıyla yok olması yapısı itibariyle imkânsızdır, muhakkak ki bir şekilde bütün halinde kalmaya devam eder. Bu düşüncenin hem Yunan, hem de Romalı düşünürleri ölüme gitmek konusunda cesaretlendirdiğini, ruhun hapsediği bedenden ayrıldıktan sonra yaşamına özgürce devam edeceği düşüncesinin Sokrates'i, bile isteye ölüme giderken, yüreklendirdiğini, Cato'nun²¹⁵ Caesar'a boyun eğmek yerine, ruhunu kendi eliyle özgürleştirirken tereddüt etmediğini anlatır. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz gibi kendisine örnek aldığı Platon'un bize aktardığı Sokrates ölümü göğüslerken, ölümün belki de yeni bir yaşama geçiş olduğunu, bir son değil bir başlangıç olabileceğini anlatan Cicero, ruh anlayışının tamamını bu düşüncüyü destekler şekilde kurmuş ve bize bu amaca yönelik olarak detaylıca anlatmıştır. Cicero'nun kurduğu döngüde ruhun asla yok olmayacak tanrısal bir özden var olması demek, insanın tanrısal yanını keşfetmesinin yanı sıra, ölümün bedenden ruha bir kapı gibi açıldığını kanıtlar niteliktedir. Yukarıda da açıkladığımız üzere kendisi için örnek teşkil eden Sokrates ve Genç Cato'dan örnek vererek bir felsefecinin ölüme nasıl baktığından bahseder.²¹⁶

daha önce Sokrates'in, şimdi Cato'nun ve daha pek çoklarının başına aynı şey geliyorsa, tanrının gerçekten adil bir sebebi vardır, buna inanan memnun bir kişi, o karanlıktan ışığa kavuşur. Aynı zamanda hapisane

²¹⁴ **Tusc.** 1.27.67- 28.69

²¹⁵ Burada bahsi geçen Cato, Genç Cato'dur. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Cicero'nun ölüme yaklaşımını şekillendirmesine yardımcı olmuş bir karakterdir.

²¹⁶ **Tusc.** 1.28.69-30.74.

zincirlerinden kurtulmaz -çünkü yasalar bunu yasaklar-, aksine tıpkı bir yargıcın veya yasal bir kurumun otoritesi altındaymış gibidir, diğer bir deyişle tanrının çağrısı veya serbest bırakışıyla ruhunu teslim etmiş olacak. Çünkü, aynı kişinin dediği gibi, tüm felsefecilerin yaşamı ölüme hazırlıktan ibarettir.

cum vero causam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis, ne ille medius²¹⁷ fidius, vir sapiens laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit, nec tamen ille vincla carceris ruperit—leges enim vetant—, sed tamquam a magistratu aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est. (**Tusc.** 1.30.74)

Ruhu bedenden ayırdığımızda, onu devlet işlerinden, daha doğrusu herhangi bir işten, her türlü kölelikten ve düşkünlükten tamamen ayırdığını da açıklayan Cicero, retorik bir yöntemle bu soyutlanmış ruhun ne yapacağını, bedensiz var oluşuna nasıl devam edeceğini, ve sonunda da bedenden ayrıldıktan sonra ruhun nasıl öleceğini öğrenmekten başka bir amacı olup olamayacağını sorar. Soruyu sorarken cevabını verdiğini düşünerek, bu düşüncüyü savunmaya başlar: ona göre ruh bedenden ayrıldıktan sonra zaten ölmek için kendini hazırlayacaktır, bu sebeple ruh henüz beden içindeyken bizim kendimizi ölüme hazırlamamız gerekmektedir. Çünkü ancak bu şekilde zincirlerimizden kurtulduğumuzda hızlıca özgürlüğe kavuşabiliriz, şimdiki hayatımızda bizi huzura kavuşturacak olan da budur.

Yaşamın kendisi aslında ölümdür.

Nam haec quidem vita mors est. (**Tusc.** 1.31.75)

Tekrar karakterler üzerinden konuşmaya başlar Cicero, bu şekilde düşüncelerini istediği noktaya doğru ilerletmeye çalışır. A karakteri, M'ye yani Cicero'ya yazdığı

²¹⁷ Edisyon farklılıkları mevcut, Loeb'de "medius fidius" diye yazılmışken, **Tusculanae Disputationes**. M Tullius Cicero. M Pohlenz. Leipzig. Teubner. 1918. edisyonunda "me Dius Fidius" şeklinde yer almaktadır. Bu çalışmada Loeb edisyonu temel alınmıştır.

Consolatio'ya gönderme yaparak, kendisinin yaşamından vazgeçmişken eserini okuduğunu ve Cicero'nun ne kadar çok acı çektiğini bu eserinde anlattığına tanık olduğunu söyler. Tartışmanın başında ölümün kötü olduğu konusunda ikna edilemeyen A karakterinin ölümü istemiş olması Cicero için imada bulunulacak bir noktadır. Kısa bir süre önce ölümün kötü olduğunu düşünmesine rağmen aslında insana dair olan ve iyi olarak nitelendirilebilecek bir şeyin olmadığını, hatta bunların arasında ölüme kıyasla daha iyi bir şey bulunamayacağını söyler.²¹⁸ Tartışmanın gidişatında aslında bunu kanıtlamaya oldukça yakın olduğundan bahseden M'ye göre bu konu üzerinde durulmasına şu an gerek yoktur. A bunu kabul eder, ancak ölümsüzlüğe inanmaktan vazgeçmeyeceğini de söyler. Aslında tartışmada çoğunlukla üzerinde durulan nokta da budur, ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmek üzeredirler ancak hiç bir şeyden tam olarak emin olmadıkları konusunda hem fikir olurlar. "Arkadaşlarımızı Stoacılara göndermememiz için ne sebep var?" diye soran Cicero, onların da ruhun benden ayrıldığında varlığını sürdürdüğüne ancak bunun sonsuza kadar devam etmediğine inandıklarını söyler. Eğer bu düşünce mantıksal bir temele oturuyorsa kabul edilebilirdir A'ya göre. Bu düşüncenin Panaetius'unkilerle paralel olduğunu, öte yandan Panaetius'un da takipçisi olduğu Platon'un düşünceleriyle çatıştığını açıklayan M, onun ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamak konusunda başarılı olamadığını açıklar; o kimsenin inkâr etmediği bir düşünceyi savunmaktadır: var olan her şey bir gün yok olur. Bedenin acıları ve hastalıkları da ruh olmadığında bedende varlıklarını sürdürmezler, yani acılar ve hastalıklar yok oluyorsa, ruh da yok olur. Bu düşüncelerin hepsi çürütülebilir düşüncelerdir. Eğer ruhun sonsuzluğu hakkında bir tez atılacaksa ortaya bu insani dürtülerden uzak olan akıl üzerinden yapılmalıdır Cicero'ya göre, insanın bedeni veya dünyevi olan sıkıntıları, öfkesi, kayıpları, gerilimleri üzerinden değil. Oysa Platon veya Aristoteles ruhtan bahsederken tamamen düşünce dünyasına dair öğelerle örerler tartışmalarını. Yalnızca ruhun yapısıyla bedenin uyumluluğu üzerine düşünürlerken dünyevi bir takım eşleştirmeler yaparlar. Aristoteles'ten²¹⁹ bir alıntıyla düşüncesini açıklar Cicero.

²¹⁸ **Tusc.** 1.31.76.

²¹⁹ Bu alıntı pseudo-Aristoteles bir metin olan **Problemata**'nın 30. Kitabının ilk paragrafında, 953a, verilmiştir, Aristoteles eserinde kara safrası yüksek olanların yani Cicero'nun deyimiyle

Gerçekten Aristoteles de melankolik olan kişilerin zeki olduklarını söylediğine göre, ben de kalın kafalı olduğumu sıkılmadan söylerim.

Aristoteles quidem ait omnis ingeniosos melancholicos esse, ut ego me tardiorum esse non moleste feram. (**Tusc.** 1.33.81)

Hakkında kimin eseri olduğuna dair şüpheler olan ancak Cicero'nun bize Aristoteles'in eseri olarak yansıttığı **Problemata**'da bu konu hakkında daha da bilgi verilmekte olduğunu bize aktaran Cicero, bunların yalnızca etkiler olabileceğini ve ruhun doğumuyla birebir ilintilenemeyeceğini açıkça söyler.²²⁰

Ölümün kötülüğünden yine bir miktar uzaklaşıp, A'nın tutkunu olduğu konuda konuşmaya devam ederler, ruhun sonsuzluğu. Daha önce üzerinde çok fazla durmadığı Epikurosçuluğa sıra gelmiştir artık, "Diyelim ki" der M, "kimi düşünürlerin söylediği gibi, ruhlar ölümden sonra varlıklarını sürdürmezler."²²¹ Bu durumda Cicero'ya göre kişi daha mutlu bir hayatın umudunu da yitirmiş olur. Öte yandan eğer ruh bedenle birlikte yok oluyorsa, ölümden sonra his veya acı duyulmasının da mümkün olmadığını herkes kabul edecektir. Ancak Epikuros, Demokritos'un bu düşüncüyü savunduğunu söyler, Demokritos'un öğrencileriye bunu kabul etmezler. Cicero bize bu bilgileri tezatlıkları göstermek amacıyla aktarır gibidir. Yani ölümden sonra ruhta herhangi bir his olmaz, çünkü ruh hiçbir yerdedir. Ya da bahsi geçen acı ruhun bedenden ayrılırken duyduğu acı mıdır? Cicero'ya göre eğer öyleyse bile bu ne güzel bir acıdır, ama ona göre genel olarak tam tersi düşünülür, hatta kimi zaman bu ayrılık memnuniyetle olur. Hepsinin ötesinde asıl bilinmesi gereken, ruhun bedenden ayrılışının zamanda bir noktacığa denk düşecek kadar çabuk olacağıdır. Ruhun bedenden ayrılması, kötülüklerden de ayrılması demek değildir.

melancholicos olanların felsefe, politika, şiir veya sanatta daha başarılı olduklarını söyler. Zaten bölümün başlığı da "Öngörü, Zeka ve Bilgelikle ilgili Problemler"dir.

"Neden kederli yapıdaki kişiler, ki bunların bazıları kara safranın sebep olduğu hastalıklar yüzünden etkilenmişlerdir, tıpkı Herakles'e olduğunu söylediğim gibi, felsefede veya politikada veya şiirde veya güzel sanatlarda açıkça daha çok tanınır hale geliyorlar?"

²²⁰ **Tusc.** 1.33.79-81.

²²¹ **Tusc.** 1.34.82.

Amacının ne olduğunu yineler Cicero, ölüme dair olan ve ölmüş olanın sefil olmadığını ve bu yüzden de yaşam süresince ölüm için üzülmek ya da ağlayarak yaşamı sefil bir şekilde geçirmenin gereği yoktur. Bu düşüncedeysen neden şimdi ölmüş olan biri için ağlamalıyım diye sorar.

O nedenle ölüm bizi kötünden ayırır, iyiden değil, eğer hakikati arıyorsak.

A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si querimus. (Tusc. 1.34.83)

Böyle düşüncelerin aslında pek çok kişi tarafından derinlemesine incelendiğinin bilindiğini söyler, örnek olarak Kallimakhos'un epigramlarında yer alan ve Platon'un kitabını okuduktan sonra kendisini şehrin duvarlarından aşağı atan Kleombrotos'tan bahseder.²²² Cicero'ya göre, kendisi de eğer derinlemesine bu düşünceye kapılsa, aynı noktaya gelebilir, ancak bunu yapmak yaşama herhangi bir yarar sağlamaz. Asıl olan da budur, bu sebeple bu kadar derinlemesine yapılan inceleme ancak zarar verecektir. Ölümün insanı kötünden mi yoksa iyiden mi ayırdığı düşüncesi üzerine bir de kişisel yaşamı göz ardı etmeden düşünmek gerektiği kanısındadır Cicero. Kendi yaşamında ne ailesiyle ilgili acılarını tesellisi, ne de devlet işlerindeki başarıları vardır; ölüm bunlardan önce gelmiş olsaydı eğer o zaman onu bu yaşayacağı kötülüklerden uzak tutacaktı. Bu sebeple başına herhangi bir kötülük gelmemiş olan kişi, aynı zamanda kaderin sillesini yememiş demektir.²²³

²²² Amprakia'lı Kleombrotos, Platon'un **Phaidon** eserinde Sokrates'in ölümünden önce etrafında onu dinleyen arasında olduğu var sayılan ancak son dakikalarında orada olmadığı açıklanan iki kişiden biridir. Ekhekrates Phaidon'a Sokrates ölürken neler olduğunu sorar, Sokrates'in etrafındakilerin haz ve acıyı bir arada yaşadıklarını anlatır ve pek çok kişinin kendini kaybettiğinden bahseder. Ekhekrates o sırada Sokrates'in yanındaki isimleri sorar ve Phaidon bu isimleri teker teker sayar, ardından Ekhekrates özellikle Aristippos ve Kleombrotos'un orada olup olmadığını sorar, Phaidon her ikisinin de olmadığını ve Aigina'da olduklarının söylendiğini aktarır. Bu karaktere Platon'un eserinde bu kadar değinilirken ardından, Cicero'nun da değindiği gibi, Kallimakhos'un epigramında Platon'un kitabında ruhların sonsuza kadar yaşadığını öğrendiği için kendisini öldürdüğünden bahsedilir. **Phaidon**, 59c.; Kallimakhos, **Epigram 23**.

²²³ Tusc. 1.34.83.-35.85.

Ardından bilindik örnekler verir Cicero, Priamos'tan²²⁴ bahseder, onun zenginlik içindeki yaşamından, oğullarından ve tahtından koparılmış olması onun için iyi midir yoksa kötü mü? Aslında ölüm tarafından iyiliklerden koparılmış olduğu düşünülebilir Cicero'ya göre, yine de elbette daha iyi bir kaderi olabilirdi, vahşetle hayatının kısaltıldığı söylenen Priamos, tüm bunları yaşamadan da ölebilirdi. O vahşet yerinde o dakika başına herhangi bir şeyin gelmesini tercih edilebilirdi, ya da daha önce ölmüş olsaydı bu kötü sondan kaçabilirdi. Ama yine de o anda ölümler de yaşayacağı daha kötü şeylerden uzaklaşmış oldu, ölüm kötülüklerden uzaklaştıran oldu onun için de. Bir diğer örneği de Pompeius'tur.²²⁵ Kendisinin de dostu olduğunu söylediği Pompeius'un, Campania bölgesindeki Neapolis'in kuzeyinde Puteoli kentinde hastalandığını ancak şifacılar tarafından iyileştirildiğini aktarır. Şifacıların işe yaramasına Cicero da şaşırmıştır, oldukça Yunan bir yaklaşım olduğunu ancak genellikle iyi kadere işaret ettiğini söyler. İyi kader midir cidden? O sırada yaşamı sonlanmış olsa daha iyi olmaz mıydı? Cicero, Pompeius'un daha sonra başına gelenlere bakarak, o anda kendisini hastalıktan kurtaran kişilerin iyi yapıp yapmadıklarını sorgular. Çünkü ona göre eğer Pompeius o sırada ölmüş olsaydı, eski kayınpederi Iulius Caesar'la bir savaşa girmeyecekti, hazırlıksız yakalanıp evini terk etmek, İtalya'dan kaçmak zorunda kalmazdı, ordusu dağıtılmaz ve kendisi silahlı kölelerin eline düşmek zorunda kalmazdı, çocukları, tüm varlığı, başkalarının eline geçmezdi. Neapolis'te ölmüş olsaydı bunlar başına gelmemiş olacaktı, ama insanoğlu başına kötülüklerin geleceğini düşünmez. Herkes kaderinin en iyisi olacağını düşünür, şanssızdan çok şanslı insan varmış gibi veya insan ilişkilerinde bir kesinlik varmış gibi ya da umut etmek korkmaktan daha bilgeceymiş gibi.²²⁶

Bunun üzerine başka bir soru sorar Cicero, insanoğlunun ölümün kutsayışından, daha doğrusu ölümün kendisi için iyi olabileceği düşüncesinden mahrum bırakıldığını kabul ettik diyelim ki, peki ölümlerin yaşamın konforundan

²²⁴ Priamos, tanrı soyundan gelen Troia kralı Homeros'un **İlias** destanında anlattığı Troia savaşında oğlunu kaybetmekle kalmamış, onun cesedinin surların etrafında araba arkasında sürüklenmesini izlemiştir.

²²⁵ Gnaeus Pompeius Magnus (İÖ 106-48), yukarıda da bahsettiğimiz gibi ilk trivumvirliğin üyelerinsin biri olan Pompeius, görevini paylaştığı Caesar'la bir iç savaşa girmiş ve kaybetmiştir.

²²⁶ **Tusc.** 1.35.85 - 36.86.

mahrum kaldığını kabul etmek zorunda mıyız? Ölüm her zaman bir sefalet durumu mudur, hep kötü olmak zorunda mıdır? Var olmayan biri herhangi bir şeyin eksikliğini hissedebilir mi? Cicero yaşamdan mahrum olmanın, yani aslında ihtiyaç duyuyor olmanın var olmakla mümkün olabileceğini özellikle belirtir. Ona göre bu düşünce insanın genel olarak bir şeyin ihtiyacında olmasıyla alakalı bir dezavantajdır; körlük istenmeyen bir durumdur, göz ihtiyaç duyulandır veya çocuklu olmak ihtiyaç duyulan bir durumken, çocuksuz olmaksı istenmeyen bir durumdur.

Ölüler yalnızca yaşamın konforlarına değil, yaşamın kendisine de ihtiyaç duymazlar. Bunu var olmayanlar, yani ölüler hakkında söylüyorum; ama biz, var olanlar, bu yüzden mi boynuzlara ve tüylere ihtiyaç duyarız? Bunu kim söyleyebilir ki? Tabiki hiç kimse.

Valet hoc in vivis, mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt: nos, qui sumus, num aut cornibus caremus aut pinnis? Ecquis id dixerit? Certe nemo. (Tusc. 1. 36. 87)

İhtiyacı olmak anlamına gelen **carere** fiili için bir açıklama yapar Cicero, bu fiil kötü bir şey istemek için kullanılmaz, ihtiyaç duyulan şey her zaman iyidir. Öte yandan fiil ateşin düşmesi için kullanılır, ancak durup dururken değil yüksek ateş durumları için uygundur. Cicero'nun özel olarak varmak istediğı nokta fiilin ancak duygu ve sezgilerini kullanabilen canlılar için uygun olduğunu açıklamaktır. Yaşayan biri için bile bir şeyin ihtiyacını duymak ancak onu istemekten geçer diyen Cicero, ölü olan birinin herhangi bir hisse sahip olmadığını bu yüzden de herhangi bir şeye ihtiyaç duyma durumunun onlar için mümkün olmadığını söyler. Olabilecek bir his varsa o da nefret olabilir ona göre, ihtiyaç duymak ve karşılığını alamamanın yarattığı, ancak olmayan birinin nefret duyması da söz konusu olamaz.

Şu gün ışığı gibi aydınlıktır ki, beden ve ruh birbirinden ayrıldığında tüm var oluş ortadan kalkar ve ardından tamamen yok oluş gelir, varlık yokluğa dönüşür.²²⁷

Sonuç olarak diye başlar özetlemeye Cicero, ölüm değişimlerden ve yaşamda karşılaştığımız şaşırtıcı olaylardan dolayı her zaman çok yakındır; yaşam gerçekten kısadır. Bilge bir adam, yine de devleti ve ailesi hakkında düşünmekten geri durmayacaktır ve bu oldukça normaldir. Ölümden sonra ruhunun var olmaya devam edeceğini düşünen bu bilge kişi, eylemlerinin de aynı şekilde ölümsüz olacağını farkındadır. Cicero'ya göre böyle bir kişi şöhrete susamamalı, ancak erdemin peşinden gitmelidir, ki bu da zaten onun umurunda olmasa da şöhretin vazgeçilmez bir parçasıdır. Ona göre insan nasıl var olurken doğa anadan bir şey almaz, öldüğünde de aynı şekilde bu dünyayı terk eder; doğum nasıl doğal olarak yaşamın başlangıcıysa, ölüm de tümünün sonudur. Bu bağlamda yaşamdan ve ölü olandan ayrı ve sadece bir geçişte ne gibi bir kötülük olabilir ki? Ölü artık yoktur, yaşam da ona dokunamaz. Aslında Cicero burada en temel Epikürosçu yaklaşıma gönderme yapar gibidir, her ne kadar ruhun ölümsüzlüğünden bahsetse de ölüm ve yaşam arasındaki keskin ayrımı açıklarken bu yaklaşıma ihtiyaç duyar: Ölüm varsa yaşam yoktur, yaşam varsa ölüm yok. Bu noktada ölümü anlamak için Homeros'un da yaptığı gibi uykuyla özdeş tutuyor, Cicero'ya göre her gün hiç sorgulamadan uykuyu bir elbise gibi giyen insan, onun ölümün bir taklidi olduğunu ve his barındırmadığını bilerek, nasıl olur da bir ölünün herhangi bir his barındırdığını düşünebilir. Bunu düşünen kişi tabi ki zamanımız gelmeden veya erken yaşta ölmenin insan için sefil ve kötü bir durum olduğunu kabul edecektir. Peki uygun zaman ne zamandır? Doğanın zamanı mıdır bu? Cicero'nun sorduğu şey aslında ölümün ne zaman geldiğinde uygun görülebileceği sorusunu kimin cevaplayabileceğidir. Nasıl olur da doğa yaşamı sanki kendisinin birikimiymiş ve bir gün geri ödenmeyecekmiş gibi kullanır. Öte yandan böyle bir düzen varsa eğer doğanın sana uygun gördüğü zamana karşı gelmek için elinde ne gibi bir sebep olabilir ki? Cicero'ya göre kişi doğduğu zaman zaten doğayla bir anlaşma yapmış olur ve bu anlaşmanın kuralında, doğanın istediği zaman ölümün geleceği zaten baştan bellidir. Ölümün geldiği zamandan memnun olmayan o aynı kişiler bir erkek

²²⁷ Tusc. 1.36.87 – 37.90.

çocuğu öldüğünde onun yaşamın tatlı yanını henüz tatmadığını ama eğlencenin henüz başında olduğunu ve umut beslediğini de söylerler. Onlara göre azda olsa bir parça yaşam elde etmiş olmak en değerlisidir aslında. Genel olarak gençlik veya en parlak dönemlerinde ölenler yüceltmeye devam etmiştir, bu neden böyle olmalıdır peki? Aslında hiç bir insanın yaşamı bir diğerinden daha uzun değildir. Yaşamda en belirgin olan şey insana bilgelikten daha candan bir şey olmadığıdır. Yaşlılık insandan çok şey götürür Cicero'ya göre, ama bilgelik tam tersi yaşlandıkça insana yaklaşır. Yaşamın kısalığı ve uzunluğundan bahsederken Aristoteles'ten örnek vererek, onun Avrupa'da yaşayan bir sürü küçük yaratıkları incelediğinden bahseder. Bu yaratıklardan birinin yaşamının sekizinci saatinde ve doğal olarak ileri bir yaşta ölmüştür örneğin. İleri yaşla sonsuzluğu karşılaştırdığında, insanın ileri yaşı aslında sonsuzlukta yalnızca işte bu küçücük yaratığinki kadardır.²²⁸

Eğer ruhun beklentileri, istekleri yüzünden bedel ödeyeceksek de acı çekiliyor ve baskı altında hissettiriliyoruz, ölümsüz tanrılar yüzünden. Cicero'ya göre aslında bu yolculuk tüm beklentiler ve geleceğe dair korkulardan uzak olduğumuzda bize mutluluk verecektir. Theramenes örneğini verir ardından, onun ruhunun ne denli yüce bir ruh olduğunu ve bu onurlu adamın ölümünün hiç de acınası olmadığından bahseder. Kritias'ın önderliğindeki otuz tiranın mahkûm ettiği Theramenes'in kendi eliyle zehir içerken, kendisine görülebilecek en aşağılık şekilde davranan 'adil' Kritias'ın sağlığına içtiğini söylediğini aktarır. Böylesi sakinlikle ölümü karşılayan bir ruh, ölümün kötü olduğunu düşünmüş müdür ki? Ardından Cicero, bu olaydan bir kaç yıl sonra benzer şekilde yaşamını sonlandıran Sokrates'ten bahseder. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Sokrates ölümü kendisi için iki şey olarak ifade ederek sevinçle karşılar; ölüm onun için ya bir başka yere geçiştir, ya da tüm hissiyatlarından kurtulacaktır. Bunlardan hangisinin daha iyi bir sonuç olacağına yalnızca ölümsüz tanrılar karar verebilir Cicero'ya göre. Bu sebeple Sokrates'in seçenekleri üzerine tartışmak gereksizdir ama onun önermelerinde odaklanmamız gereken nokta ölümün kötü olmayışıdır. Bu prensiple doğanın insanoğlunun başına kötü bir şey vermeyeceği ve ölümün kötü olduğunu düşündüğümüzde de bunun bitmeyecek bir kötülük olduğunu kabul etmemiz

²²⁸ Tusc. 1.37.90.-39.94.

gerektiğinden bahseder. Mademki hayat sefalet içindeki yaşamımızın sonudur, peki nasıl olur da bir sefalete geçiş olarak algılanabilir; böyle olduğu düşünülürse de nasıl olur da sonu olan bir sefalet olduğunu varsayılır ki. Cicero özellikle ünlü örnekler verdiğinden bahseder ve örneklendirmeye adı o kadar da duyulmamış olanlardan devam eder. Örneğin oğlunu savaşta kaybetmiş olan bir kadının oğlunun ardından söylediği sözleri aktarır; kadın oğlunun ölümünü duyduğunda, aslında savaşta olmasına da bağlı olarak, sakın karşılar. Ona göre oğlunun ölümü, onun vatanı için gözünü kırpmadan canını verebilecek biri olduğunu gösterir, kendisi de böyle bir çocuk yetiştirmiştir zaten. Oğlunun ölümüyle övünen bir anne kanımca Cicero için hem Romalılığı desteklediği, hem de kendisinin vatanperver duruşunu desteklemek adına özellikle seçilmiş ve vatan sevgisi karşısında ölümün bile duramadığı vurgulanmak istenmiştir.

Sıraladığı örneklerin ardından ölümün sonrasında ruhun nereye gittiğiyle veya varlığına devam edip etmediğine yönelmek ister. Bu sebeple önce genel olarak, ardından da farklı halkların adetlerine göre gömü törenlerinden bahsetmeye başlar. Aslında metnin altında Cicero'nun sorduğu soru, ölümün yalnızca bedenin varoluşsal fonksiyonlarını yitirmek olup olmadığıdır. Ölümden sonra bedene ne yapıldığı sorusu bedenin tüm hislerini kaybedeceği düşüncesiyle anlamsızlaşsa da saatlerce ruhun ölümsüzlüğü üzerine bu kadar konuştuktan sonra Sokrates'in de Kriton'a söylediği gibi kişi öldükten sonra ister yakın, ister uygun bir yere gömün, ne yapsanız da fark etmez. Cicero da bu düşüncededir, ancak farklı düşüncelerin varlığını da görmezden gelmez. Örneğin Diogenes,²²⁹ Kynik düşüncenin doğruluğuna o kadar inanır ki, gömülmeden öylece atılması gerektiğini savunur. Arkadaşları kendisine, vahşi hayvanlara ve kuşlara yem mi olmak istiyorsun diye sorduğunda, tepesine bir çubuk dikmelerini böylece onları kaçıracağını söyler. Ölüyken ve doğal olarak bilinçsizken bunu nasıl yapacağını soranlara, bilinçsiz olduğunu hatırlatır ve bu sebeple yenip yenmemesinin bir anlamı olmadığını açıklar. Yine Cicero'dan öğrendiğimize göre Anaxagoras'a²³⁰ doğduğu yere

²²⁹ Sinoplu Diogenes, yaklaşık İÖ 404-323 yılları arasında yaşamış, hayatını Kynik felsefeye adanmış Yunan bir filozoftur. Yaşadığı şekilde ölmeyi tercih etmiştir.

²³⁰ Anaxagoras yaklaşık İÖ 510-428 yılları arasında yaşamıştır. Presokratikler arasında doğanın değişmez kuralı olarak **nous**'tan bahsederek, ilk kez doğanın ana maddesi olarak maddesel olmayan bir şeyi, yönetici aklı önermiş olur.

gömölmek isteyip istemediği sorulduğunda, bunun kendisi için bir şey fark ettirmeyeceğini, çünkü yeraltı dünyasının her yerden aynı mesafe uzaklıkta olduğunu söyler. Cicero'ya göre bu gömü törenleriyle alakalı bağlı kalınması gereken en temel kural tamamen bedene ilişkin olduğudur, ruh yok olup gitse de veya var oluşuna devam etse de kesin olan şey artık bedende olmadığıdır. Ya bir nefesle bedenden çıkmış, ya da kaçmıştır ama kesin olan bedende herhangi bir his kırıntısı dahi kalmamıştır. Bu bağlamda kendisinin öte dünyayla olan ilişkisi de göz önüne alındığında Cicero'nun Homeros'tan beri söylenen gömölmemiş ruhların acı çektiği düşüncesine olumsuz bir yaklaşımda olması da şaşırtıcı değildir. Ona göre bu söylemler tüm şairane tavırla, tamamen seyirciyi, dinleyiciyi veya okuyucuyu etkilemek, onları üzerek dikkatleri kendinde toplamak için yapılmış küçük oyunlardır. Oysaki böyle bir korku Cicero'ya göre anlamsızdır, ölümden sonra hissiz kalan bedene ne olduğü nasıl olur da acı verici görölebilir anlamaz. Aynı şekilde düşmanlarının ölüsüne dahi öte dünyada acı çekmesi için yapılan herhangi bir müdahale de bir diğeri gibi anlamsızdır.²³¹ Bu tür işkencelerin bilinci yerinde olan insanlar üzerende yapıldığını düşünmek elbette ki acımasızcadır, ama bu durumdan uzaklaşınca tamamen anlamsızlaşır. Öte yandan derinde bir yerlerde aslında mezarı bedenın sığınağı olarak gördüklerini aktarıyor Cicero, ölünün mezarda huzur bulması düşüncesinin de aynı şekilde bir beklenti olduğünü ekliyor. Ardından farklı kültürlerin ölüer için uygun gördükleri cenaze töreni çeşitleri üzerene birkaç örnek verir. Mısırlıların ölüerini mumyaladıkları ve kendi evlerinde tuttuklarından, Perslerin bedenleri daha uzun süre dayansın diye ölüerini gömmeden önce mumla kapladıklarından veya Hyracania'da halkın refahı için köpek beslendiğini, özellikle tüm soyluların evinde köpek bakıldığı, onların üremesi için çalışıldığını, hatta ölüerini gömmek yerine köpeklere parçalatmanın en iyi yol olduğünü düşündüklerini aktarır. Ardından tanıdık bir isim olan

²³¹ Antikçağ'da oldukça fazla örneğı görölen bu tür uygulamaların en dikkat çekicilerinden biri haberci Regulus'un Kartaca'ya döndükten sonra türlü işkencelerle öldürölmesi ve ölümünden sonra göz kapaklarının kesilerek sonsuz bir uykusuzluğa mahkûm edildiğinin düşünölmesidir. Buna benzer şekilde Antikçağ inanışında yaygın olarak görölen bir uygulamayla, ölümden sonra acı çekmesi istenen kişiler her zaman bedenlerine verilen zararla öte dünyada da çile çekmeye bırakılmışlardır. Bkz. Sen. **De Pro.** III. 9-13.

Khryssippos'un ²³² nasıl defnedilmek istediğine dair taleplerinden bahseder, kendisinin her şeyi araştırırken uzaklaşmadığı meraklı yapısına uygun olarak farklı istekleri vardır, hatta bunların bazılarının söze dökülmesinin bile mide bulandırıcıdır. Ölüm sonrası defin sırasında yapılanların kendimize yapılacak işlemler olduğunu düşünerek değerlendiriyor olmamız yanlıştır, sürekli unutilan şey şu an bizim bilinçle ve farkındalıkla hareket ettiğimiz, ancak ölü bedeninin bu iki özelliğe sahip olmadığıdır. Yine de yaşayanların cenazelere katılmasını normal karşılayan Cicero, onlar da bu toplumsal ve geleneksel törene ölü için endişelenmenin yersiz olduğunu görerek katılırlar. Ölümün sükûnetle karşılaştığı en kolay nokta düşüşe geçmiş olan bir yaşamın onda teselli bulunduğu andır. Cicero'ya göre kimse eksiksiz bir erdemle iş yapamayacak kadar kısa yaşamamıştır. Kendisinden de yaşamında böyle anlar olduğunu, ölümün geldiğinde artık ona karşı gelmeyeceği, yaşama karşı tüm görevlerini yerine getirdiği, artık kazanacak bir şeyin ve kaderden bir beklentisinin olmadığı zamanlar yaşadığını söyler. Yani eğer onun sözleri ölümün kötü ve korkutucu olmadığı konusunda ikna edici olmazsa, yaşamın kendisinin bu konuda daha yetkin olduğu açıktır. Ölü olan kişi her ne kadar bilinçsiz olsa da, şanı ve yaşamda kazandığı ün onun peşinden gelecektir. Zafer kazanmak bizim kazanmak zorunda olduğumuz hedeflerimiz arasında yer almamalıdır Cicero'ya göre, ama yine de gölgesinde erdem vardır. Eğer iyi bir insan olmak konusunda genel bir kıtas varsa, o da iyi kişinin etrafındakilere mutluluk vermesi değil, onlar tarafından saygı duyulmasıdır. ²³³

Artık tüm bu konuşmayı toparlama ve birinci kitabı bitirme noktasındadır Cicero, eserin başına gönderme yaparak A karakterinin ölümlerin kötü durumda olmadıklarını kabul ettiğini hatırlatır. Bu sevdiklerini kaybetmiş olanların özlem ve acıları için en temel tesellidir. Kişinin başkası için veya başkasının kendisi için duyduğu keder, ölmüş olanın bilincinin yerinde olduğunu düşündükçe artar. Cicero belki de bu kadar uzun uzadıya anlatmamın sebebi budur diye ekler, ancak aslında kendisi tüm bu anlattıklarının yerinde olduğunu düşündüğünü de akabinde dile getirir. Bu retorik anlatımda her düşüncenin bir sonrakine sağlam bir bağ ile

²³² Khryssippos yaklaşık İÖ 279-206 yılları arasında yaşamış, Stoa okuluna mensup Yunan filozoftur. Stoa okulunun üçüncü başkanı olarak, Zeno'nun yaklaşımlarının üzerinde durmuş, Stoa felsefesinin ikinci kurucusu olarak anılmıştır.

²³³ **Tusc.** 1.43.102 – 46.111.

tutturulmuş olduğunu vurgular. Tüm bu konuşulanların sonunda artık A ölümü kötülükler arasında saymayacağını öğrendiğini kabul eder. Cicero ünlü hatiplerin anlatılarından bahsetmek gerektiğini düşünmektedir, onların anlatılarında geniş yer tutan ölümsüz tanrılardan bahsetmek gerektiği kanaatine varır. Tanrılar ve insanlar arasındaki düzen hakkında bir kaç örnek verir. Bunlardan biri Midas tarafından kaçırılan kehanet gücüne sahip Silenos hakkındadır. Cicero bize Silenos'un Midas'a kehanetinden bahseder: bir insan için en iyi şey hiç doğmamış olmasıdır, ikinci sırada da olabilecek en kısa zamanda ölmesi gelir. Bu düşüncenin Euripides tarafından **Kresephontes** eserinde alıntılandığını, aynı şekilde Krantor'un tesellisinde, Latince adıyla **Consolatione Crantoris**,²³⁴ Elysium'lu Terina oğlunun ölümünden dolayı derin bir kedere gark olmuşken ruhların çağırıldığı yere gelir, başına kötü bir şey gelip gelmediğini sorduğunda kendisine üç dize söylenmiştir. Cicero bu dizeleri alıntılar:

İnsanlar yaşamları boyunca bilmedikleri bir sürü fikirle uğraşır,
Euthynous ölümle en büyük ödülü kazanmıştır,
onun ve sizin için de ölümün gelmesi daha iyi sayılır.

Ignaris hominesin vita mentibus errant:

Euthynous potitur factorum numine leto.

Sic fuit utilis finiri ipsique tibi. (**Tusc.** 1.48.115)

Otorite sayılabilecek hatiplerin ve bu gibi eserlerin alıntılarını yapmak bir bakıma ölümsüz tanrıların yargılarını sürdürmek olur Cicero'ya göre. Öte yandan ünlü hatip Alcidas'ın ilk dikkat çektiği nokta ölüme bir övgü yazması olmuştur. Cicero, onun düşüncelerinin her ne kadar bir felsefeci kadar derinleştirilebilir olmadığını söylese de, insanın başında halihazırda olan kötülüklerin bir listesini yaptığını belirtir. Yine hatipler tarafından devlet için ölüme gitmek sadece zafer

²³⁴ Bu eser Platoncu Krantor'un, yukarıda da açıkladığımız gibi Cicero için ilham kaynağı olan tesellisidir.

olarak algılanmaz aynı zamanda mutluluk verici olarak görülür. Bunun için anlatılan örneklerden biri Erechtheus²³⁵ örneğini verdiklerini söyler, Erechtheus'un kızı tüm isteği ve arzusuyla ölüme gitmiştir, bunun tek sebebi ise yurttaşlarının hayatını kurtarmaktır. Hatiplar tarafından tarihten pek çok örnekle anlatılmış olan bu konuyu, ölümün seçilmesinin onurlu bir hareket olarak da algılanabileceği noktasında bitirir. Üstelik bunlar arasında henüz Romalı örneklerin olmadığına da altını çizer. Çünkü ona göre Romalılarından bahsedeceksek ölüme gözü kapalı giden onurlu vatandaşların sayısı düşünüldüğünden de çoktur. Ennius'u örnek vererek Solon'la karşılaştırır, Cicero'ya göre Ennius düşüncelerini daha iyi dile getirmiştir: kimsenin beni gözyaşlarıyla onurlandırmasına izin vermeyin veya küllerimin başında ağlamasına. Oysaki Solon ölüsünün gözyaşından mahrum bırakılmamasını salık vermiştir. Cicero'nun alıntılarla yaptığı bu karşılaştırma eserin başında üslup ve bakış açısıyla ilgili yaptığı Yunan-Roma karşılaştırmalarının son noktası gibidir.²³⁶

Aslında ölümle ilgili söylenen bu olumlu cümleler daha çok tanrı tarafından söylenmiş gibidir Cicero'ya göre, zincirlerimizden kurtulduk, bu hapishaneden çıktık diye mutluluk duymak veya başka bir yere geçtik, ki burası tüm fenalıklardan ve acılardan uzak, bilincin ve hislerin olmadığı yerdir, oranın sonsuz evimiz olduğuna da eminiz diyebilmek bize tanrı tarafından öğütlenmiş olmalıdır. Ama öte yandan bize tanrı tarafından söylenmiş bir şey yoktur. Cicero, başkaları için ölüm dayanılmaz olsa da herkesin bu ölecekleri günü talihli bir gün olarak görmelerini tavsiye eder. Ayrıca ona göre tüm şeylerin anası olan doğanın veya ölümsüz tanrıların işi olan herhangi bir şeyin, kötü olabileceğini düşünmemek gerekir. Çünkü insanın varlığı kör bir kazaya bağlı değildir, bu noktada Cicero açıkça insanların üzerinden onları izleyen bir güç olduğunu ifade eder.

Çünkü bizim var olmamıza ve ortaya çıkmamıza kör bir kaza sebep olmamıştır, elbette ki insanlığın üstünde bir güç vardır, ama bu yaratan ve yetiştiren bir güç değildir. Çünkü tüm işi yalnız bakmak büyütmek

²³⁵ Euripides'in kayıp bir trajedisine konu olan, Yunan mitolojisinde adı geçen Atina kralı ve polis'in ilk kurucusu.

²³⁶ Tusc. 1.46.112.-49.117.

değil, aynı zamanda ölümün bitmek bilmez kötülükleriyle de tanıştırmaktır: bunu daha çok bizim için hazırlanmış bir liman ve sığınak olarak düşünmeliyiz.

Non enim temere nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis quae generi consuleret humano nec id gigneret aut aleret quod cum exanclavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis et perfugium putemus.
(**Tusc.** 1.49.118-119)

Tüm bu konuşmaların sonunda tekrar diyalogun başına dönüş yapan Cicero, ölümün kötü olmadığını kanıtlamak üzere yaptığı konuşmanın A'nın kafasında herhangi bir soru işareti bırakıp bırakmadığını sorar. Bu tartışmada A her açıdan tatmin olduğunu söyler ve sohbetlerini ertesi gün yine Tusculum'da devam edeceklerini söyleyerek bitirirler. Diyalogu bu şekilde sonlandıran Cicero, yukarıda da detaylıca incelediğimiz gibi, hem ölümü anlamak, hem de ölüm korkusu üzerine gitmek için bu analizleri yapmıştır. Yapılan incelemeden Cicero'nun nasıl bir bilgi birikime sahip olduğu açıkça görülürken, eklektik tavrının yanında kendisine kaynak olan düşünürlerin (Sokrates ve Genç Cato) ne kadar etkisi altında kaldığını da açıkça görebiliriz.

Özetle, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra ruhun varlığına gökyüzünde ruhların yapısına uygun farklı bir alanda devam ettiğini, üstelik bu alanda kendi yapısına uygun bir çevrede olduğundan daha hafifleyeceğini ve rahatlayacağını düşünen Cicero, tüm kötülüklerin, dünyevi hırsların, acıların ve fenalıkların bedenle beraber veryüzünde kalacağını da belirtir. Bu sebeple aslında bedenin nasıl gömüldüğü konusunda, Romalıların genel kanısının aksine, hassas olunmasına gerek yoktur, çünkü beden yok olup gidecektir. Cicero'ya göre ruh, özgürlüğüne kavuştuğunda yani farklı bir varoluş biçimine geçtiğinde daha rahat edeceğinden ölümün ne kötü, ne de korkulacak bir yanı vardır. Bir kişi ancak bu bilgilere sahip olarak, yani **felsefeyle**, insanlığın en derin korkusu olan ölümün kişinin kendi içinde çok daha önceden gizli olarak bulunan tesellisini ortaya çıkarabilir. Cicero bu bilgileri verdikten sonra **Tusculanae**'ın geneline ve tabi başka eserlerine de dağınık olarak yaydığı tesellisini sunmaya başlar.

III. CICERO'DA TESELLİ AŞAMALARI

Cicero ölümü ve ruhu Yunan felsefesinin bu konudaki öğretilerinin de adeta bir özetini çıkaracak şekilde kendine özgü eklektik tavrıyla çözümledikten, insanoğlu için bu konudaki tek tesellisinin kendindeki saklı bilgilerin felsefi düşünüşle ortaya çıkarmak olduğunu keşfettikten sonra, düşünme silsilesinde artık daha rahat yol almaya başlar. Her şeyden önce artık felsefenin bu konuda tek şifalı kaynak olduğunu tartışmasız kabullenir ve kendisine yeniden nefes aldıracak felsefeye şu şekilde seslenir:

Ey yaşamın yol göstericisi felsefe, ey erdemin peşine düşen ve kötülükleri sürgün eden! Yalnızca biz değil, insanlığın yaşamı hepsi birden sen olmasaydın ne yapardı?

O vitae philosophia dux, o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum!
quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset?
(**Tusc.** 5.2.5)

Felsefeye bu şekilde hakkını teslim eden Cicero için bundan sonra çözümlenmesi gereken ölümün ardında bıraktığı o müthiş acı, o müthiş kederdir. Bu konu özellikle **Tusculanae**'ın üçüncü kitabında işlenir. Cicero kişinin bir yakınının ölümünün arkasından yaşadığı kederi ya da yası **aegritudo** kelimesiyle ifade eder ve kederlerin ağırı olarak niteler.²³⁷ Demek Cicero böylesi bir kederi ruhun bir hastalığı olarak görmektedir.²³⁸ Ama bir hastalık da olsa bu keder doğaldır, tıpkı ölüme nasıl karşı konamıyorsa, böyle bir kedere de karşı konması imkânsızdır. Niobe'yi taşa dönüştüren, Hekabe'yi bir canavara çeviren bir kederdir bu; Agamemnon'u saçlarını yolduran, Zeus'a yakarıp inim inim inleten;²³⁹ Ennius'un deyimiyle ruhu yerinden oynatan, akli yolundan eden bir keder.²⁴⁰

²³⁷ **Tusc.** 3. 33. 81.

²³⁸ **Tusc.** 3. 31. 76.

²³⁹ **Ilias**, 10. 15.

²⁴⁰ **Tusc.** 3. 3. 5.

Böylesine çıldırtıcı bir özelliği vardır bu ruh hastalığının, ama sonuçta ölen yakınının ardından kederlenmek kişinin iyi bir insan olduğunun da göstergesidir; bir çelişkiymiş gibi görünse de. Keza bu kederin sonucunda yas tutmak ve bu yası Agamemnon örneğinde olduğu gibi kâh saçları yolup kâh uzun bir süre hiç kestirmeden uzatıp kâh yüzü paralayıp ya da güm güm göğse vurup çeşitli şekillerde dışa vurmak da insanın hem kendi içinde hem de toplumun gözünde iyi bir insan olduğunun da göstergesidir. Kısaca insanın kaybettiği yakınları için kederlenmesi ve yas tutması bir anlamda insanlık ödevidir.²⁴¹

Yine de ne olursa olsun insanın varlığını sürdürebilmesi için, bu keder iyileştirilmesi gereken bir hastalıktır ve bilinmelidir ki ruhun hastalıkları beden hastalıklarından daha ağırdır; iyileşmeleri de bedeninkilere göre çok daha uzun zaman alır. Ama doğru zamanda, doğru ilaç verildiğinde, ruhun da tedavisi mümkündür. İşte bu ilaç, Cicero'ya göre, felsefenin kendisidir:

Nasıl olur da aklın (ruhun) kendisini tedavi etme yeteneği olmadığını düşünürüz. Bedeni iyileştirme sanatını keşfeden akıldır ve üstelik bedensel iyileşmeler doğayla ve bedeninin kendisiyle ilişkilidir, tedavi iyi yapılmış olsa da hastanın iyileşmeme ihtimali vardır. Oysa ki bunun tersine akıl, tedavi olmaya hazırsa eğer, bilge bir kişinin yol göstericiliğiyle akılda bir soru kalmaksızın iyileştirilir. Aklın (ruhun) bu kesin ilacı felsefedir.

Qui vero probari potest ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit, cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeat nec omnes, qui curari se passi sint, continuo etiam convalescant, animi autem, qui se sanari voluerint praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia. (Tusc. 3.3.5-6.)

Öncelikle tedavinin ne olduğunu açıkça dile getiren Cicero, felsefenin izinden gidilmediği sürece tesellinin bulunamayacağı konusunda nettir. Unutulmaması gereken ruh iyileşmeden -ki bu felsefe olmadan mümkün değildir- mutsuzluktan

²⁴¹ Tusc. 3. 35. 61-36. 63

kurtulmak imkânsızdır.²⁴² Elbette ki tedavinin farklı yöntemleri vardır, tesellinin görevi yas tutan kişinin aklındaki karışıklığı çözmek için doğru tedavinin ne olduğu üzerine kafa yormak olmalıdır.²⁴³ Çünkü kullanılacak olan yol, teselli edilecek olan konuya göre değişiklik gösterir. Cicero'ya göre sürgün edilen kişiye, yoklukla boğuşan veya mevkiini kaybetmiş olan birine söylenecek sözlerle, ölümle yüzleşmiş birine söylenmesi gereken sözler birbirinden farklıdır.²⁴⁴ Bu sebeple biz Cicero'nun yakınıni kaybetmiş olan birini, kendisini teselli edişinin yolunu izleyeceğiz.

Gelin kendimizi felsefenin ellerine teslim edelim tedavi etmesi için,
çünkü biz bir kez bırakırsak kendimizi: eğer istiyorsak,
iyileştirileceğiz.

Quam ob rem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos:
sanabimur, si volemus. (**Tusc.** 3.6.13.)

A. Lex Naturae

Kederden düşünemez olan birinin dikkatini çekebilmek için en doğru yol onun acısına ortak olmaktır. Bu sebeple her ne kadar kesin bir şablonu olmasa da, genelde ortak bir **topoiye** sahip olduğunu açıkladığımı teselliler, ilk kısımda tesellinin (**consolator**) acıya ortak olduğu kısım yer alır. Cicero da Titius'a tesellisine işte böylesi başlar, asıl amacı onun güvenini kazanmaktır; aksi takdirde teselli için gerekli olan adımları atması güçleşecektir.²⁴⁵ Yakın bir dostu olduğunu söylediği Titius'a duyduğu yakınlıktan ve başına gelenlerin onu ne kadar derinden etkilediğinden bahseder; Cicero da yaşananlar karşısında duyduğu üzüntüyle başa çıkmaya çalışmaktadır. Ancak Titius'a duyduğu samimiyet, Cicero'nun acısını unutmamasına sebep olmuştur. Cicero bu kısımda amacını da vurgular, amacı akla uygun bir teselli yazmak ve acısını hafifletmektir.

²⁴² **Tusc.** 3. 6. 13.

²⁴³ **Tusc.** 3. 31. 76.

²⁴⁴ **Tusc.** 3. 34. 81.

²⁴⁵ Wilcox, 2005: 242.

Tüm dünyada seni teselli edecek en son insan ben olsam da, çünkü senin kederin beni öyle bir acıya sürüklüyor ki asıl ben teselli edilmeye ihtiyaç duyuyorum; senin derin yasının şiddeti benim acımı yok etti. Aramızdaki yakın ilişki ve benim sana duyduğum samimiyet, seni bu denli kederlendiren bir konu hakkında sessiz kalmamam gerektiği hissettirdi; sana tamamen acını dindirmese bile, en azından hafifletmeye kafi gelecek, akla uygun bir teselli sunmak isteğindeyim.

Etsi unus ex omnibus minime sum ad te consolandum accommodatus, quod tantum ex tuis molestiis cepi doloris, ut consolatione ipse egerem, tamen, cum longius a summi luctus acerbitate meus abesset dolor quam tuus, statui nostrae necessitudinis esse meaeque in te benevolentiae non tacere tanto in tuo maerore tamdiu, sed adhibere aliquam modicam consolationem, quae levare dolorem tuum posset, si minus sanare potuisset. (Fam. 5.16.1)

Acının kökten sökülüp atılması için tüm tedavinin tamamlanması ve teselli edilen kişinin kederinin tamamı kökünden sökülüp atılmalıdır. Bunun için gidilecek olan adımlar Cicero için oldukça açıktır ve ilk sıra doğanın değişmez yasası, **lex naturae**'dadır. **Tusculanae**'da da bahsettiği bu ilk teselli evresi, aslında tamamen bir özdeşlik üzerinedir. Cicero'ya göre akıldan çıkarılmaması gereken bu acıların başkaları tarafından da yaşandığıdır. Ona göre çocuklarını kaybetmiş olan kişilerin acıları, eğer bunu yapmak mümkünse, aynı acıyı çeken kişilerin örnekleriyle azaltılabilir. Böylelikle başkalarının dayanıklılığıyla kendisinininkini kıyaslayarak, onların ilk anda oldukları durumda olmadıklarını fark etmeleri sağlanır. Cicero'ya göre böyle bir yansıtmayla kederden gözleri kör olmuş kişiler uyandırılabilir. Tıpkı daha sonra Sulpicius Rufus'un kendisine söyleyeceği gibi, kederden gözü kör olmuş olan kişi olanları açıkça göremez haldedir, **consolator**'un görevi ona bu doğa yasasını hatırlatmaktır.

Yine de sana şu an olanların aklıma neler getirdiğini anlatan kısa bir mektup yazmaya karar verdim; senin gözünden kaçtığını

düşündüğünden değil, ama belki keder onları görmene engel oluyordur diye.

tamen, quae in praesentia in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te prescribere; non quo ea te fugere existimem, sed quod forsitan dolore impeditus minus ea perspicias. (**Fam.** 4.5.1)

Oğullarını kaybetmiş olan Titius’a tesellisinde sunduğu bu bakış açısını, **Tusculanae**’da da kendisine de hatırlamak ister gibidir. Her anne-babanın çocuğunun sağlığından endişe duyacağını, hatta onu kaybetmenin derin bir üzüntüye sebep vereceğini hatırlatır kendisine. Cicero bu acıyı yaşayan dünyadaki tek kişi değildir. Örneğin Telamon ‘baba olunca ben oldum’ der; veya Theseus, çocuğu henüz küçükken onun gelecekte geçireceği hastalıklar için daha o günden endişe duymaya başladığını söylemiştir; ya da Anaxagoras, “baba olduğumda, gelebilecek tüm hastalıkları düşündüm. Bir ölümlünün babası olduğumu biliyordum” diyerek yaşadığı duygunun evrenselliğinden bahsetmiştir.²⁴⁶ Titius’un da, eğer kederinden dolayı unutmuşsa, hatırlatılması gereken ilk şey, insanın doğası gereği acı çekmek üzere doğduğudur.

Oldukça basmakalıp olsa da her zaman sözlerimizde ve aklımızda tutmamız gereken bir teselli kaynağı var: hatırlamalıyız ki biz kaderin silahlarının yönettiği bir hayata doğmuş insanlarız; yani doğduğumuz hayatın şartlarını göz ardı edemeyiz, ya da herhangi bir önlem alsak da kaçınamadığımız bu talihsizliklere böyle şiddetle baş kaldıramayız ve başkalarının başına gelenleri hatırlayarak, bizim başımıza farklı bir şey gelmediğini iyice anlamamız gerek.

Est autem consolatio pervulgata quidem illa maxime, quam semper in ore atque in animo habere debemus, homines nos ut esse meminerimus, ea lege natos, ut omnibus telis fortunae proposita sit vita nostra, neque esse recusandum, quo minus ea, qua nati sumus, condicione vivamus, neve tam graviter eos casus feramus, quos nullo consilio vitare

²⁴⁶ **Tusc.** 3.24.58.

possimus, eventisque aliorum memoria repetendis nihil accidisse novi
nobis cogitemus. (Fam. 5.16.2)

İnsanı ölümden kaçışının olmayışı doğanın en temel yasasıdır ve bu yasa herkes için aynı işler. Evrenin değişmez düzeninde, insanın ölümlü olması değiştirilemeyecek olan en temel kuraldır ve bu sebeple yalnızca bir kişinin başına gelmez. Herkes er ya da geç sevdiklerini kaybetmeye mahkûmdur. Bu önkabulle hareket edilmediği sürece tesellinin işlemeyeceğini de unutmamak gerekir. Çünkü Cicero'nun kurduğu evren tasvirinde doğal yasanın işleyişi kabul edilmezse, evrenin düzeni ve doğanın değişmez dengesi de sorgulanabilir hale gelecektir. Cicero'ya göre teselli edilen kişiye, doğanın yasalarını ve böylelikle de bu acıyı çeken tek kişi olmadığını hatırlat Ölüme yazgılı olan insanın, ölümsüzmüş gibi yaşaması ve sonra sevdiği birinin ölümüyle sarsılınca isyan etmesi şaşılacak bir durumdur ona göre. Doğanın yasasını unutan kimse de kederinin etkisinde doğru düşünemez olmuş demektir, tesellicinin görevi bunu ona hatırlatmaktır. Cicero'nun Titius'a yapmak istediği de tam olarak budur, içinde doğduğumuz yaşamın kaderin yönetiminde olduğunu ve ölümden kaçışımızın olmadığını hatırlatmak. Bu düşünce tesellinin devam edebilmesi için öncelikle kabul edilmesi gereken aşamadır, çünkü ölüme yazgılı olduğunu kabul etmeyen insan tedavinin diğer süreçlerine geçemez.²⁴⁷ Aynı şekilde Cicero'yu teselli etmek için yazdığı mektupta Sulpicius Rufus da dostuna nasıl yaklaşması gerektiğini bilerek, ona doğası gereği ölüme yazgılı oluşunu bir kıyaslamayla hatırlatır.

Seninle beni teselli eden bir fikrimi paylaşmalıyım, belki senin de acını hafifletmeye yarar. Asia'dan dönüşümde, Aegina'dan Megara'ya doğru yoluma devam ediyordum, etrafımı saran şehirlere bakmaya başladım. Megara karşımdaydı, Aegina arkamda, Piraeus sağımda ve Corinth solumdaydı. Bunlar zamanında en gösterişli şehirlerdi, şimdiyse yalnızca dağınık birer harabeler. Bu görüntü karşısında kendime dedim ki: "biz zavallı ölümlüler nasıl olur da, böylesi büyük şehirlerin orada öylece uzanan cesetlerini görüp de, içimizden birinin yaşamı doğa

²⁴⁷ Graver, : 242,243.

tarafından kısa kılınmış diye dostlarımızın ölümüne sızlanmaya cürret ederiz? Sen, seni bil Seuius ve bir insan olarak doğduğunu unutma.

Quae res mihi non mediocrem consolationem attulerit, volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi dolorem minuere possit. Ex Asia rediens cum ab Aegina Megaram versus navigarem, coepi regiones circumcirca prospicere: post me erat Aegina, ante me Megara, dextra Piraeus, sinistra Corinthus, quae oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos iacent. Coepi egomet mecum sic cogitare: "hem! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interit aut occisus est, quorum vita brevior esse debet, cum uno loco tot oppidum cadavera proiecta iacent? Visne tu te, Servi, cohibere et meminisse hominem te esse natum?" (Fam. 4.5.4)

İnsan kederinin içinde, kendi doğasının gereği olan ölümün, yalnızca kendisinin başına geldiğini düşünmeye başlar.²⁴⁸ Kederin ilacı olan felsefe burada da devreye girer; çünkü Cicero'ya göre doğanın yasasının yani evrensel yasanın tanımı, tanrının doğru aklı olan ve insana yapması gerekenleri söyleyip, yapmaması gerekenlerden alıkoyan evrensel akıldır. Stoa felsefesinin temel oluşturduğu bu evrensel akıl düşüncesi, yine ancak felsefe yoluyla hatırlanabilir.²⁴⁹ Cicero'nun evrensel akıl fikrini incelediği ve yasalar üzerine yazdığı **De Legibus**'da hukukun temeline inmeyi amaçlamıştır. Felsefenin yol göstericiliğinde adil olanın araştırmasını yaptığı **De Re Publica**'nın devamı niteliğinde yazılan **De Legibus**, hukukun temelinde felsefenin olduğunu ileri sürer. Her iki eser incelendiğinde şunları söyleyebiliriz; Cicero'nun aklındaki genel hukuk anlayışını oluştururken izlediği yolda bir önceki adım adalet kavramının sorgulanışıdır. Adalet kavramının sorgulanması için öncelikle koyulan yasaların adilliği üzerine düşünmek gerektiğini söyleyen Cicero, bunun için ikincil olarak yasaları ve yasaların temelinde doğaya

²⁴⁸ Böylesi bir düşünce kederli aklın ürünüdür. Bir babanın elbette aklına ilkin felsefi düşünüşle teselli bulmak gelmez; Cicero da kızının ölümü ardından bu duygusal süreçlerden geçmiştir. Baltussen'in özellikle **Consolatio** fragmanlar üzerine yaptığı çalışmada yazarın duygularının inkar, öfke, pazarlık ve kabullenme şeklinde ilerlediğini, böylelikle o dönemde de şimdiki gibi akıl evrelerinin olduğunu ancak bunlarla baş etme yöntemlerinin farklı olduğundan bahseder. Baltussen, 2004: 363-364.

²⁴⁹ **De Leg.** 5.15-17.

uygun olduğu; yani doğanın adaletinden pay alıp almadığı sorgulanır. Hepsi genelinde tamamen felsefî bir bakış barındıran bu anlayış, başlangıcında doğanın en adil olduğu düşüncesinden yol çıkar.

Doğal hukuk (**Ius naturale**) anlayışının temelinde yer alan doğa yasası yani **lex naturae**, Cicero tarafından hakiki yasa, **vera lex**, olarak da anılır. Bu yasanın “hakiki” olmasının sebebiyse, doğayla uyum içinde olması ve her şeyin içine nüfuz etmiş olarak bulunmasından kaynaklanır. Cicero’ya göre doğa yasası her yerdedir, ebedi, değişmezdir ve insanları doğru olanı yapmaya yönlendirir. Ancak insan bu yönlendirmeyi yalnız ona kulak verdiğinde fark edebilecektir, bu da ancak felsefe yoluyla mümkündür. Cicero’ya göre doğa yasası, evrenin hakimi olan tanrıyla eştir. Bu sebeple evrensel akıldan pay almış olan her şeyin de özünde, doğa yasası mevcuttur. Cicero’ya göre, bütün her şeyde bulunan bu yasa, aynı zamanda doğanın buyruğudur, tanrının yasalarla yönettiği doğayı yönetir.²⁵⁰ **De Legibus, De Re Publica** ve **De Officiis** eserlerinde açıkladığı bu yasa, felsefî olarak tüm eserlerindeki arka planı oluşturmaktadır. İyi bir vatandaşın doğaya uygun yaşaması gerektiğini anlatan Cicero’ya göre, ölçülü ve erdemli bir yaşam sürüp, doğayı önder olarak almak kişinin mükemmelliğe erişmiş bir akla ulaşmasını sağlar.²⁵¹ **De Re Publica**’da insani olan her şeyin aslında doğa tarafından insanın özüne işlenmiş olduğundan bahseder, ona göre doğa insanlığa öylesi bir erdemli olma ve toplumun huzurunu koruma isteği aşlamıştır ki bu istek tüm sefa ve rahatlık isteklerinden üstündür.²⁵² Bu yasanın başkalarınca da fark edildiğinden bahsederken Xenocrates örneğini verir. Xenocrates öğrencilerine yasalar tarafından belirtilen şeyleri kendiliklerinden yapmaları gerektiğini öğretmiştir. Amaç öğrencilerin kendi içlerindeki o doğal yasayı fark etmelerini sağlamaktır.²⁵³ Cicero’ya göre genel olarak hukuksal düzen de doğanın örneklenmesiyle kurulmalıdır; güçlü ve güçsüzün dengesinin nasıl olması gerektiğini bize doğa gösterecektir.²⁵⁴

Cicero’ya göre doğanın yasasını gözden kaçırmadan onun bize getirdiklerini göğüslemek gerekir. Ona göre her ölüm keder ve acı verir, pek çok insan

²⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Cicero’nun Ius Naturale Anlayışı, Navisalvia 2011.

²⁵¹ **De Leg.** 1.16.45.

²⁵² **Re Pub.** 1.1.1

²⁵³ **Rep.** 1.2.3.

²⁵⁴ **Rep.** 1.34.51.

çocuklarını gömmek zorunda kalır; çocuklarını gömmek zorunda kaldı insanlar. Çünkü ölüm herkesin kaderidir. Tam da bu yüzden derin bir endişe duyarlar. Bu doğa yasası gereği ölüme yazgılı olan insanoğlu, yaşamı, ölümü ve sonrasını felsefi bir bakışla incelediğinde mutluluğa kavuşur. Çünkü asıl hedefi ölüm korkusundan kurtulmaktır. Bu amaçla Cicero, ölümün ağır etkisini biraz olsun hafifletince, ruhun ölüm korkusundan kurtulduğunu ve doğal olarak mutlu bir yaşam sürebileceğini söyler.²⁵⁵ Bu noktada ölüm korkusundan kurtulmak ancak ölümü kötülememekle ve doğal olarak ölmüş olan yakının da kötü durumda olmadığını kabullenmekle mümkündür.²⁵⁶ Teselinin ilk adımını doğa yasasını kabul ettikten sonra sıra ikinci adıma, yani hangi var oluşun tercih edilebilir olduğunu sorgulamaya gelir. Ölümün başka bi var oluş biçimi olduğunu kabul eden ve ruhun yaşamına devam ettiğini savunan Cicero'nun, sıradaki sorusu da ölümün mü yoksa yaşamın mı daha iyi olduğudur. Ölüm, yaşamsal tüm dertlerin -siyasi, ahlaki, bedensel, tüm sıkıntılar-bilinçsizlik haliyle ortadan kalmasıysa eğer, yaşamdan daha kötü olduğunu kim kanıtlayabilir?

B. Status Ipse Nostrae Civitatis

Ölen kişinin aslında yalnızca bedensel olarak öldüğünü ve ruhun hapisanesi olan bedenden kurtulduğunu düşünen Cicero, dikkatini bu dünyaya çevirir. Bu dünya bedensel kötülüklerin, acıların, hayal kırıklıklarının olduğu yerdir, peki Cicero'nun bu dünyada en büyük hayal kırıklığı olarak gördüğü şey nedir? Titius'a, tam da Caesar'ın diktatörlükleri karşısında var olma savaşı verirken yazdığı mektubunda, bu dünyada kendini en çok üzen olaydan, yani cumhuriyetin durumundan bahseder. Tüm yaşamı boyunca Cumhuriyetin en önemli savunucusu olan Cicero'nun, iç savaşın henüz bittiği ve kendisinin de yandaşı olduğu Pompeius'un kaybettiği bir dönemde, kötülük olarak devletin halini göstermesi oldukça doğaldır. Pek çok mektubunda ve hatta kendi kızının ölümü ardından kaleme aldığı **Consolatio**'sunda bile konu ettiği Cumhuriyetin kötü durumu, onun

²⁵⁵ **Tusc.** 2.1.1-3.

²⁵⁶ Wilcox, 2005: 242.

için evrenin genel kural ve koşullarından sonraki ilk sıradadır.²⁵⁷ Cumhuriyetin ve doğal olarak Roma'nın durumu o kadar kötüdür ki, bir baba çocuğunun ölmesine bile, sırf böyle bir dönemde yaşamış olmasından iyi varsaydığı için, üzülmemelidir artık. Böylesi bir devlette yaşamaktansa ölmek Cicero'nun gözünde daha iyi bir seçenektir.

Ama ne bunlar, ne de tesellinin diğer kaynakları -ki bunları ileri sürmek en iyi felsefecilerin işidir ve edebiyatta örnekleri vardır- yeterince işe yaramayacağına benzer, çünkü devletin içinde bulunduğu durum ve bu kötü zamanlardan dolayı yaşadığı bozulma çocuğu olmayanları bizden daha mutlu yapıyor, ve çocuklarını böylesi bir badirede kaybedenlerse artık devletin iyi günlerini yaşarken olacakları kadar perişan olmuyorlar, aslında hiç olmuyorlar.

neque hae neque ceterae consolationes, quae sunt a sapientissimis viris usurpatae memoriaeque litteris proditae, tantum videntur proficere debere, quantum status ipse nostrae civitatis et haec per(tur)batio temporum perditorum, cum beatissimi sint qui liberos non susceperunt, minus autem miseri qui his temporibus amiserunt quam si eosdem bona aut denique aliqua re publica perdidissent. (**Fam.** 5. 16. 3.)

Titius'a yazdığı mektuba yaygın olarak görülen bu kötü günlere ve Cumhuriyetin kötü durumuna dair göndermeler mektuba yaygın olarak görülür. Aynı zamanda Cicero'nun diğer mektuplarında da dikkat çeken bu kaygılı hal, Brutus'a yazdığı mektupların çoğunda da fark edilir. Özellikle en çok üzüldüğü ve hakkında tedirginlik duyduğu şeyin Roma'da hüküm süren cumhuriyet rejiminin son durumu olduğundan bahseder. Onda göre cumhuriyet büyük bir tehlike altındadır ve Caesar karşıtları yeniden savaşmak zorunda kalacaktır. Cumhuriyetin son çırpınıları olan triumvirlikler de hükmünü yitirmiş, Lepidus vatan haini ilan edilmiştir. Cicero, Roma için duyduğu derin kaygıyı açıkça dile getirir:

²⁵⁷ Fern, 1941: 10.

cumhuriyetten başka hiçbir şey için bu kadar tedirginlik duymuyorum

quo tempore cum multa propter eam curam quam pro re publica
suscepi graviter ferrem (**Ad. Brut.** 1.12.)²⁵⁸

Wilcox'un çalışmasında Cicero'nun elimize geçmemiş olan **De Virtute** eserinin bir 'politik teselli' olduğundan bahseder.²⁵⁹ Wilcox gibi kimi modern yorucular tarafından Cicero'nun bu eserde Roma'nın siyasi durumuyla alakalı yine felsefi bir teselli ürettiği düşünülmektedir. Cicero'ya göre -artık forumda özgürce konuşulamadığı için- cumhuriyet yüreklerde ve kütüphanelerde devam etmektedir. Cicero bu düşüncelerini mektuplarında dostlarıyla paylaşmış ve hatta onları da yüreklendirmiştir. Örneğin Varro'ya yazdığı mektupta cumhuriyetin ayakta kalması, yeniden inşası için (**ad aedificandam rempublicam**) bizzat kendilerinin çalışması gerektiğini söyler, ama bu sefer birer mimar (**architectos**) gibi değil, birer duvar ustası işçi (**fabros**) gibi çalışmalıdırlar. Eğer **senatusta** veya forumda yenilgiye uğrarlarsa, bu sefer tıpkı o en bilge atalarının (antik felsefeci) yaptığı gibi edebiyatta, kitaplarda veya ahlak üzerine yapılacak çalışmalarda, yasalar üzerine çalışarak kafa yorarak yapılmalıdır.²⁶⁰ 46 yılında yazdığı bu mektupta da gördüğümüz gibi, Cicero artık politik arenadan çekildiğini ima etmeye başlamıştır. Olacakları çok önceden görmüş olduğunu belirttiği bir başka mektupta Sulpicius Rufus'a, daha önce neden gittiğini ve Roma'nın döndükten sonra karşılaştığı halinden bile daha kötü durumda olduğunu söyler. Aslında Cicero Cumhuriyetin engel olamadığı çöküşüne seyirci bırakışını anlatarak, politik arenadan çekilmesinin de sebebini açıklar gibidir; mektubun sonundaysa yöneldiği hedefi anlatır. Artık forumda veya senatoda yapılacak bir şey kalmamıştır ona göre, buralardan uzakta tüm çalışma gücünü ve dikkatini felsefi alana yönlendirecektir, ama yine kendi uzmanlık alanında yazmaya devam edecektir. Rufus'a bu konuda tesellinin ne kadar zor olduğunu bildiğini söyler Cicero, ancak gençliğinde aldığı felsefe dersleri ona yol gösterici olacaktır ve böylelikle kendisi doğal yeteneğini bu alanda değerlendirebilecektir. Bunları Sulpicius'a akıl verir gibi söylemediğini

²⁵⁸ **Ad Brut.** 1.12 [Scr. Romae in. m. Quint. a. 711 (43)]. J.S. Watson ed. 18.2.

²⁵⁹ Wilcox, 2005: 250.

²⁶⁰ **Fam.** 9.2.5.

açıkça belirtir, onun mentoru gibi davranmak istemez, çünkü zaten Sulpicius'un aklının doğruyu bulacağından şüphesi yoktur.²⁶¹ Cicero politik yaşamda aktif rol almasının artık yararlı olacağını düşünemeyecek noktaya gelmiştir. Tiranlığın hüküm sürdüğünü söylediği Roma, artık onun için siyasi bir arena olmaktan çıkmıştır ve bu yönetimin durumu, devletine bağlı bir politika adamı için katlanılması oldukça güç bir süreçtir. İşte tam da bu sebeple Cicero'ya göre bu süreçte yaşamak katlanılacak şey değildir ve aslında böylesi bir zamanda var olmak zaten zor günler yaşamaya mahkûm olmak demektir.

Sulpicius Rufus, yukarıda bahsettiğimiz mektubu aldıktan sonra Tullia'nın hastalığını, hemen ardından da ölümünü haber alır ve kendisine Cicero'nun yazdığı 'politik teselli'ye cevaben daha önce de bahsettiğimiz teselli mektubunu yazar. Rufus'un tesellisi, konusu itibariyle, Cicero'nun ona yazdığı teselliden çok daha derin ve sarsıcıdır. Cicero'yu çok iyi tanıdığından ona yazdığı mektup da, Cicero'nun bu bakışını ona hatırlatmak ister, Roma'nın siyasi durumunu bir teselli unsuru olarak kullanır. Sulpicius Rufus, Tullia'nın sırf böylesi bir zamanda yaşamamasının bir teselli sayılabileceğini söyler. Onurlu bir adam için oğlundan daha az değerli olmayan en önemli değerlerini kaybettiklerini hatırlatır Cicero'ya: ülkelerini, onurlu isimlerini, makamlarını, devletin yüksek kademelerindeki yerlerini kaybetmişlerdir. Bu zaten başlı başına yaşadıkları en ağır şeylerden biridir ve çok sevdikleri insanların da bunu yaşaması aslında dayanılmazdır. Tullia da onlarla birlikte bu kötü kaderi yaşamadığı için şanslıdır. Sulpicius, Cicero'ya Tullia'yla geçirdikleri günleri kastederek, "bugüne kadar bizimle nasıl bir kaderi paylaştığını bir düşün!" diye seslenir. Sulpicius Rufus, mentoru Cicero'nun, kendisine sunduğu teselliği ona yeniden hatırlatmak niyetindedir.

Söyle, hala onun için acı çekiyor olabilir misin? Böylesi zamanlarda acı çekmeden yaşamdan ölüme geçiş yapanların durumunun o kadar da talihsiz olmadığını düşünmek gerektiğini -bizim de sık sık beyan ettiğimiz gibi- kaç kere söyledin ve kaç kere bu noktaya vardın?

²⁶¹ Fam. 4.3.

An illius vicem, credo, doles? Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris et nos saepe incidimus, hisce temporibus non pessime cum iis esse actum, quibus sine dolore licitum est mortem cum vita commutare? (**Fam.** 4.5.3.)

Cicero'nun Tullia'ya vaad edebileceği güzel bir gelecek yoktur veya onu yaşamaya teşvik edecek güçlü bir şey yoktur Sulpicius Rufus'a göre. "Ne var? Umut edecek ne kaldı ki yaşamı için? Ruhunu teselli edecek neyi var?"²⁶² Rufus'a göre Tullia yaşıyor olsa muhtemelen yaşamını üst mevkilerden genç bir adamla geçirecektir. Ona göre Cicero genç nesilden olacak damadı kızını ve ailesini koruyabilecek miydi? Öyle olsa bile yine de Tullia böyle bir adamla yapacağı evlilikten, başarılarıyla övüneceği oğullara mı sahip olacaktı? Çünkü babalarının miras bıraktığı erdemlere sahip olacak olan bu oğullar, kendilerine devlet için biçilen görevi yerine getireceklerdi. Rufus'a göre, cumhuriyet döneminin en belirgin özellikleri olan şeyler; yani politik meselelerde görüşlerini özgürce savunmak, etraflarındaki kişilerin beğenisini kazanıp mevki edinmek gibi şeyler mümkün olmayacaktı. Cicero'nun torunları, dedelerinin başarı olarak sayabileceği herhangi bir şeyi deneyimleme lüksüne sahip olmayacaklardı. Sulpicius Rufus, Cicero'dan yeni aldığı mektubun içeriğinin izinden gidip, teselli mektubunda genişçe yer verdiği cumhuriyetin durumu, ona göre yeterli bir teselli sebebidir. Kendisinin bu tesellisine karşılık Cicero'nun verebileceği tüm olumsuz yanıtlar veya aklında belirecek düşünceler için önceden tedbirini alır Sulpicius Rufus. Birinin çocuğunu kaybetmesi elbette acıdır ama: ona göre birinin bu en beter talihsizliklere katlanması ve acı çekmesi, acısız bir ölümden daha iyi olamaz. (**Fam.** 4.5.4) Çünkü Cicero'nun izinden giden Sulpicius da, öncelikle evrenin sonsuz uyumla çalışan düzeni hakkında bilgi sahibi olmuş, ardından da ölüm sonrasında hüküm süren hissizlik halinin, dünyevi sıkıntılardan daha iyi olduğunu kabul etmiştir. Tesellinin bu ikinci kısmının sağlaması niteliğinde devam eden bir sonraki aşamada, teselli edilecek kişiye ölümden kötü bir şey olmadığını kanıtlar.

²⁶² "quae res? quae spes? quod animi solatium?" (**Fam.** 4.5.3)

C. Nihil Mali Esse in Morte

Tesellinin üçüncü bölümü ölümün yapısına ayrılmıştır. Cicero, izlediği sıralamada doğanın değişmez yasasını açıkladıktan sonra, dünyevi olan sıkıntıları çekmeye devam etmenin, ölümden daha kötü olduğu düşüncesini açıklamıştır. Şimdi sıra bu düşüncenin temeline gelir, Titius'a çok kez okuduğu ve bildiği bir düşüneyi hatırlatmak niyetindedir Cicero; ölüm, hayatta kalıp sıkıntı çekmekten daha kötü değildir.

Eğer kaybın seni etkiliyorsa, ya da sen kendi durumunu düşünüp kederleniyorsan, ben senin acının kendi kendine kaldığında öyle kolay yok olmayacağını düşünüyorum. Öte yandan sıklıkla hem okumuş, hem işitmiş olduğum şeyden sana bahsetmediğimden, ölenler için kederleniyorsun, (ki aslında senin hassas doğana uygun olan da budur) ölümden kötü olan bir şey yoktur. Eğer ölümden sonra hala hissiyat varsa, bu his ölümden çok ölümsüzlük olmalıdır. Diğer taraftan eğer tüm hisler kaybolmuşsa, hissedilmeyen bir şey keder olarak tanımlanamaz. Buna rağmen şunu şüphe duymadan onaylayabilirim, bana öyle geliyor ki devletin başındaki karışıklıkları, üzerine kurulan planları ve tehlikeleri arkasında bırakıp giden biri kurtulmuş düşmüş demektir. Alçakgönüllülük, dürüstlük, erdem, erdemli işler, güzel sanatlar üzerine bahsetmediğim ne kaldı geriye, özgürlük ve güvenden başka?

quod si tuum te desiderium movet, aut si tuarum rerum cogitatione maeres, non facile exhauriri tibi istum dolorem posse universum puto; sin illa te res cruciat, quae magis amoris est, ut eorum, qui occiderunt, miserias lugeas, ut ea non dicam, quae saepissime et legi et audivi, nihil mali esse in morte, ex qua si resideat sensus, immortalitas illa potius quam mors ducenda sit, sin sit amissus, nulla videri miseria debeat quae non sentiatur, hoc tamen non dubitans confirmare possum, ea misceri, parari, impendere rei publicae, quae qui reliquerit nullo modo mihi quidem deceptus esse videatur. quid est enim iam non modo pudori, probitati, virtuti, rectis studiis, bonis artibus, sed omnino libertati ac salutis loci? (Fam. 5.16.4)

Asıl tesellinin ölümün kötü olmadığını düşünmek olduğunu söyleyen Cicero, bu şekilde yas tutan kişinin de kederinin azalacağını anlatıyor.

Şükür ki böylesi sağlıksız ve tehlikeli bir yılda herhangi bir gencin veya çocuğun ölüm haberini almadım, böyle biri bana ölümsüz tanrılar tarafından bu dünyanın acılarından ve yaşamın dayanılmaz koşullarından kurtarılmamış gibi gözüküyor. Bu sebeple eğer bir tek bu fikri aklından atabilirsen, sevdiklerinin başına bir kötülük gelmediğine ikna olursun, kederin de oldukça azalmış olur.

non me hercule quemquam audivi hoc gravissimo et pestilentissimo anno adolescentulum aut puerum mortuum, qui mihi non a dis immortalibus ereptus ex his miseriis atque ex iniquissima condicione vitae videretur. (**Fam.** 5.16.4)

Cicero'nun öte dünya tasvirini detaylandığı **De Re Publica** eserinin altıncı kitanbında, **Sominum Scipionis** (Scipio'nun Rüyası) bölümü özellikle öte dünya ve bu dünya karşıtlığını anlamamız için detaylı bir kaynaktır. Eserin son bölümünde özellikle üzerinde durulan ruhun ödüllendirilerek gökyüzüne yükselmesi ve ölümsüzlüğe ulaşması düşüncesi adım adım ölümden korkulmaması gerektiği düşüncesi üzerine kurulur. **Somnium Scipionis**, başlı başına bir teselli niteliğindedir. Bir bölüm olarak yazıldığı için, dahil olduğu **De Re Publica**'nın içeriği gereği ideal bir devlet adamından bahsedildiğini, bu bağlamda da bir ödül-ceza sistemi²⁶³ olduğunu göz ardı etmeden incelendiğinde de ölüm kişi için bir son değildir. Eserin altıncı kitabında rüyasında atalarını görerek bize öte dünyadan haber getiren kahramanımız, Scipio Aemilianus, Üçüncü Kartaca Savaşının başlamasıyla birlikte (İÖ 149), **tribunus militaris** göreviyle, Africa'ya gider ve

²⁶³ Cicero'ya göre devletine yararlı olan, erdemli ve ahlaklı olan kişilerin yaşamlarının sonund alacakları ödül, ölümden korkmalarını imkansız kılacak kadar büyüktür. Tusculanae'da da anlattığı gibi ölüme sevinmelidirler bile; adalet ve görev blinciyle yaşayanların yolu göğe uzanır. **Rep.** 6.16.

ailesinin yakın dostu olan kral Masinissa'ya²⁶⁴ konuk olur. Masinissa, Scipio'yu topraklarında gördüğü için Güneş'e ve gökyüzü ilahlarına teşekkür eder, Şölenlerle ağırlanan Scipio, Kartaca savaşının kahramanı ve dedesi olan Scipio Africanus'un²⁶⁵ dostu olan Masinissa'yla derin sohbetler etmektedir. Masinissa sürekli dostu Scipio Africanus'u, yaptığı işleri, söylediği sözleri överek ondan bahseder. Bu konuşmaların ardından Scipio yolculuğun da verdiği yorgunlukla uykuya dalar ve konuşmaların da etkisiyle rüyasında dedesi Scipio Africanus ona görünür.²⁶⁶ Öncelikle onu gördüğünde tedirgin olan torununu yatıştırır Africanus, ardından da ona anlatacaklarını aklında tutmasını söyler. Kartacayı göstererek, devletin büyük bir savaşa gireceğinden bahseder, bu savaşta Scipio'nun görevinin çok olduğunu anlatır. Bu kısım Cicero'nun, Scipio'nun iyi bir asker ve ahlaklı bir insan olarak yaşamını sürdürmüş olan dedesinin ölümden sonra gitmiş olduğu yeri ilk tarif edişidir.

Kartaca'yı gösteriyordu yüksek hem yıldızların ışıklarıyla dolu hem de açıklık/aydınlık olan o yerden.

ostendebat autem Karthaginem de excelso et pleno stellarum illustri et claro quodam loco. (**Rep.** 6.11)

Yükseklerden geleceğe bakan Africanus, devletinin gireceği savaşta torununa önemli görevler düşeceğini söylerken bunun nasıl bir onur olduğunu da hatırlatır.

²⁶⁴ İkinci Kartaca savaşı sırasında İÖ 206 yılında Roma'nın yanında yer alan Numidia kralı (İÖ yaklaşık 238–148). Batı Numidia'nın kralı Syphax'ı bozguna uğrattıktan sonra, Scipio Africanus Maior'un tarafına geçti ve Africanus, Zama Savaşı'ndan sonra (İ.Ö 202) krallığını ona bağışladı.

²⁶⁵ Kartaca savaşları sırasında, Hannibal'i dize getirdiği için ünlenen Romalı komutan, Scipio Africanus Maior (Publius Cornelius Scipio Africanus) (İÖ 236–183). Publius Cornelius Scipio'nun oğlu; İÖ 209 yılında, Yeni Kartaca'yı ele geçirip kendi karargahı olarak kullanır. İÖ 205 yılında, Afrika'yı kuşatmak ister ama senatodan izin alamaz, yine de Sicilia'da, gönüllülerden oluşan bir ordu oluşturarak İÖ 204 yılında, Afrika'ya girme iznini alır. Müttefikleri Numidialılarla birlikte, Kartaca'ya karşı başarılı bir savaş gerçekleştirir. İÖ 202'de, Hannibal'i Afrika'nın kuzeyindeki Zama'da yener ve büyük bir zaferle Roma'ya döner. Ele geçirdiği ülkenin adıyla anılarak Africanus adını alır. Detaylı bilgi için bkz.

²⁶⁶ Aslında rüyayı İÖ 149 yılında, Masinissa'nın sarayında görür, ancak Scipio bu rüyayı özel bir rüya olarak gördüğü için yirmi yıl kadar saklar ve İÖ 129 yılında geçen bu konuşmada açıklar. Bu noktada, Cicero, Platon'un Er Söyleni'nden ayrılır; çünkü Er'in görevi, öte dünyada gördüklerini gelip hemen insanlığa açıklamaktır. Bkz. J. G. F. Powell, 1999: 90, n. 13.

Devleti için yararlı olan kişiler ölümsüzlüğe erecektir ve onların ruhları gökyüzünde belirli bir mekana yükselecektir.²⁶⁷ Bu sonuca varılacağını duyunca içi rahatlayan Scipio içinden ölüm korkusunu biraz da olsa atar. Ancak zaten Scipio için yakınlarının eziyet çekmelerinden kendisi ölümü daha az korkutucudur, onları merak eder ve ölmüş olan diğer yakınlarını sorar; o sırada Africanus karşıdan babasının gelişini işaret eder. Scipio'ya bilge rolündeki dedesi karşıdan babasının gelişini müjdelediği sırada beden ve ruhu, dünyevi ve ruhlar aleminden bakışla irdeler. Öncelikle Scipio'nun ölü dediği kim varsa oradadır ve Cicero'nun tanımıyla "ölü olduklarını sandıkları herkes yaşar haldedir."²⁶⁸ O an orada varlığına devam eden herkes dünyada bedeninin köleliğinden uzak durmuş, ondan bir hapisshaneden kaçır gibi kaçmış olanlardır. Kendisinin 'sanctissime' olarak nitelendirdiği biricik babası ve dedesi de bunun kanıtı olarak oradadır aslında. Evreni yönettiğine inandığı tanrının tapınağı yani gökyüzünde ayrılmış özel 'templum'u ölümlü olan herhangi birinin giremeyeceği bir yerdir ve görülebilecek her şey vardır içinde.

Sıra artık ruhlar bedenden ayrıldıktan sonra, Cicero'nun bahsettiği bu kendilerine özel alana nasıl ulaşılar ve bu alan nasıl bir yerdir sorusuna gelir. Yukarıda da açıkladığımız gibi, ruhun dört elementten hava ve ateşe, bedenine toprak ve suya yakın olması bedeninin yeryüzüne yaklaşırken, ruhun an be an göğe çıkmasına sebep olur.²⁶⁹ Ruhun bedenden ayrılışı, doğal olarak onun yapısına uygun olan hareketi yapmasına izin verir, yani bedenden uzaklaşma ruhun kendi olabildiği o alana geçişin ana yoludur. Ardından Africanus insanın var olma amacına dair açıklamalar yapar, insan yeryüzünü yani evrenin merkezinde olduğu düşünülen küreyi korumak için var olmuştur, bu var oluş amacına ulaşabilmek için yalnızca bedene değil, aynı zamanda yıldızların özünden, sonsuz ateşten pay almış bir ruha da sahip olmalıdır. Ruhun yapısını oluşturan sonsuz ateş, tanrısal akıl sayesinde canlılık kazanır ve bu sebeple amacının farkındadır. Ruhun özündeki bu sonsuz ateş hareketli bir yapıya sahiptir ve bedenden ayrılınca gitmek istediği yer olan tanrısal alana ulaşmak için harekete geçer. Bunu yapabilmesi içinse yaşarken yerine getirmesi gereken yükümlülükleri vardır, adaletten yana olmalı, her ideal

²⁶⁷ **Rep.** 6.11-12.

²⁶⁸ **Rep.** 6.14. "viveretne ipse et Paulus pater et alii, quos nos extinctos arbitraremur."

²⁶⁹ **Tusc.** 1.19.41-42.

Romalı gibi aileye, atalarına ve devletine saygı duymalıdır. Yaşamı boyunca doğru yoldan sapmayanlar, doğruluktan ayrılmadan yaşayanların, Yunanlar tarafından Samanyolu (**orbem lacteum**) olarak adlandırılan ve alevlerin göz alıcı ışıkların yandığı bir çember olduğunu söyler ve bulunduğu o yüksek mekandan Samanyolunu işaret eder. Scipio, yeryüzünden görülmesi imkansız olan devasa boyutlardaki yıldızları görür ve onları seyre dalar. Bir yandan Cicero'nun astronomiyle alakalı bilgilerini de paylaştığı bu tasvir, yıldızların yeryüzünden yeterince görülemediği, Ay'ın kendisine ait olmayan ışıyla uzaktan parladığı gibi detayları açıklayarak devam eder.

Africanus, torunu Scipio'ya, evrenin yapısını anlatmaya başlar, böylelikle Cicero'nun evren tasviri daha da derinleşir. Ona göre evren dokuz çember (**novem orbibus**) tarafından bir arada tutulur. Cicero'nun çember olarak tarif ettiği hareket düzlemi, yörüngelerdir diyebiliriz. En dıştaki çember, tanrısaldir ve diğer çemberleri kapsayan, yüce tanrı yani **summus deus**'tur. Onun altındaki çemberlerde, göğün hareketine ters yönde hareket eden yedi küre daha vardır. Böylelikle yörüngesinde hareket eden yedi gezegeni tarif eder, **Saturnus, Iuppiter, Mars, Sol** (Güneş), **Venus, Mercurius** ve yeryüzüne en yakın olan **Luna** (Ay). Toplamda dokuz yörünge olduğunu söyleyen Cicero, gezegenleri sıraladığında geriye yalnızca bir yörünge kalır, orada da yeryüzü vardır. Ay'la birlikte dünyevi ve göksel olanı birbirinden ayıran Cicero, evrenin merkezine koyduğu dünyanın, dokuzuncu yörüngede hareketsiz olarak varlığını sürdürdüğünü söyler; bunun sebebi Ayın altında ruhlar dışında her şeyin ölümlü olmasıdır. Dünya ağırlığı olan her şeyi kendisine doğru çeker.²⁷⁰ Bu düzeni incelerken Scipio aniden o güne kadar duyduğu en güzel ve güçlü bir ses duyar. Africanus'un açıklamasıyla bunun evrenin uyumunun (**harmonia**) sesi olduğunu öğrenir. Anlatılan bu düzende hareket halindeki her gezegen farklı bir ses çıkarır, ancak bu birbirinden apayrı

²⁷⁰ **Rep.** 6.16-17. Cicero'nun bu evren tasviri için yararlandığı birincil kaynak elbette Platon'dur. Politeia'da ödül-ceza sisteminden bahsederken öte dünya tasvirine geçen Platon, aynı şekilde çemberlerden bahseder ve her birini renklere ayırarak tanımlar: **Politeia**, 10. 616b-617c. Yine Platon'un ruhun yapısıyla ilgili diyalogu Timaios'ta öte dünyayı tasvir ederken, evreni yöneten mükemmel akıl, Tanrının sisteminde evrenin yapısını anlatırken birbirine eşit olmayab farklı çemberlerin iç içe geçmiş olduğundan bahsederek, hareketleri, yapıları, eşitlikleri gibi konular üzerine detaylı bir inceleme yapar. **Tim.**, 36a-e. Eserin ilerleyen kısımlarında yıldızlardan bahsederek, bu çemberlerdeki yerleşimi açıklar. Hermes'in yıldızı, Sabah yıldızı, Güneş, bunların her birinin kendi çemberlerinin yörüngesine yerleştirildiğinden bahseder. 38a-e.

sesler birleştğinde evrenin uyumlu sesini verir. Her birinin sesini tarif eden Cicero, en dıştaki çemberin yani yıldızlara yakın olan çemberin daha tiz, en altta olan Ayınsa daha pes bir ses çıkardığını söyler, bu seslerin arasındaki uzaklık, pes seslerin tizlerle birlikte duyulmasına sebep olur, ancak bu uyumun sesi evrenin mükemmel düzeninin de bir kanıtı gibidir.²⁷¹ Peki bu ses neden yeryüzünden duyulmaz? Çünkü Cicero'ya göre bu ses evrenin hızlı hareketiyle daha da güçlenmiş ve insanın kulaklarının duyamayacağı bir hale bürünmüştür, tıpkı insanın gözünü dikip güneşe bakamaması gibi.²⁷²

Göksel düzeni bu denli anlattıktan sonra, gözlerini yerküreye çeviren Cicero, Africanus'un dilinden dünyevi olan şeyleringeçiciliğinden bahseder. İnsanın yaşamı geçicidir ve insanlar tüm yaşamlarını ruhların ait olduğu göksel tapınağa dönerler. Bu sebeple de ruh bedenden her zaman daha önemlidir, beden ölümlükeni ruh ölümsüzdür. İnsanlar kendilerinden bahsederken bedenlerinden değil, ruhlarından bahsederler. Kendini bil denilen de zaten ruhunu bil demektir Cicero'ya göre. Yaşayan, hisseden, anımsayan, öngören ve tıpkı bizim üzerimizdeki evreni yöneten tanrısal akıl gibi, insanın bedenini yöneten de ruhtur; ruh tanrısal özden bir parçadır, demek ki her insan bir tanrıdır.²⁷³ Cicero'nun bu akıl yürütmesi ölümsüz tanrının, ölümlü evreni hareket ettirmesi gibi, ölümsüz ruh da (**animus sempiternus**) geçici olan bedeni hareket ettirdiği kanıtıyla devam eder; sürekli hareket halinde olan ölümsüzdür. Sürekli hareket eden şeyin ölümsüz olduğu düşüncesi yalnızca kendiliğinden hareket eden, hareketi için başka bir şeye ihtiyaç duymayan yapılar için geçerlidir. Kendi hareketinin kaynağı ve başlangıcı olanın hareketi sonsuzdur, tıpkı ruhun olduğu gibi.²⁷⁴

Cicero'nun **Tusculanae Disputationes** eserinde ölümü anlamaya çalışırken, **De Re Publica**'da detaylıca açıkladığı söyleyerek yukarıdaki detaylı evren ve ruh anlayışına gönderme yaptığı noktada da açıkladığı gibi, ölüm ruhun ölümden sonra varlığına devam ettiğini kabul eder ve kurduğu evren tasviriyle ölümün kötü olmadığını kanıtlar. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra göğe yükselerek içindeki

²⁷¹ Yine Platon'da her çemberin başında bir Siren'in oturduğu ve her birinin farklı bir ses çıkardığı ancak bütün olduğunda tek bir uyumun sesinin duyulduğu vurgulanır. **Politeia**, 10. 617b.

²⁷² **Rep.** 6. 18-19

²⁷³ **Rep.** 6.20-25

²⁷⁴ **Rep.** 6.26

tanrısal öze varlığına devam eder. Teselli hem ruhun nereye gittiğini kanıtlayarak ölümün kötü olmadığını ve yalnızca bir yer değişimi olduğunu ortaya koyar. Bedensel olan bütün derlerden kurtulan ruh, özgürlüğüne kavuşur ve yeni yaşamına başlar.²⁷⁵ Böylece ölümün kötü olmadığını kanıtlayan Cicero'nun bundan sonra ölüme, ruha veya öte dünyaya dair söyleyecek bir şeyi kalmadığından sıra dünyevi olan tesellilere gelir.

D. Gravitas et Sapientias Tuae

Tesellisinin ilk kısmında doğanın değişmez yasasından, ölümün dayanılamayacak her şeyin kurtuluşu olduğundan ve korkulmaması gereken bir şey olduğundan bahseden Cicero, ruhunun özgürleşeceğinden bahsederken adeta ölümü yüceltir. Bu noktadan sonra artık Titius'un tesellisinde son iki adıma gelmiştir. Ona göre bu aşamadan sonra tesellisinin büyük bir kısmı tamamlandığından, artık kederlenmesi için bir sebep yoktur. Ama hala kederleniyorsa veya yas tutmaya devam ediyorsa, bu tamamen kederden doğru düşünemediği ve kendisinin nasıl biri olduğunu unuttuğundan kaynaklanır. Bu sebeple tesellinin bu bölümünde

Böylece senin acının tek bir çaresi kalıyor, bu çare acıyla değil ama yalnız seninle ilgili olacak; bunların çocukluğundan beri gösterdiğin sağlam karakter ve bilgelikle bağlantılı olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, sevdiklerinin başına bir felaket veya kötülük gelmiş gibi, uğradığın talihsizliğe aşırı tepki gösteriyorsun. Oysaki senin hem özel yaşamında, hem de halkla ilgili yaptığın işler, saygınlığını korumanı ve istikrarlı karakterini desteklemenı sağladı. Uzun zaman diliminin ta kendisine nasıl ulaşılır, çünkü en büyük acıları da o uzun zamanla iyileşir; bunu yansıtmaya ve bilgelikle öngörmeliyiz.

qua re, si tibi unum hoc detrahi potest, ne quid iis, quos amasti, mali putes contigisse, permultum erit ex maerore tuo deminutum. relinquetur enim simplex illa iam cura doloris tui, quae non cum illis communicabitur sed ad te ipsum proprie referetur; in qua non est iam

²⁷⁵ Tusc. 1.22.52-53.

gravitatis et sapientiae tuae, quam tu a puero praestitisti, ferre immoderatus casum incommodum tuorum, qui sit ab eorum, quos dilexeris, miseria maloque seiunctus. etenim eum semper te et privatis in rebus et publicis praestitisti, tuenda tibi ut sit gravitas et constantiae serviendum. nam, quod adlatura est ipsa diuturnitas, quae maximos luctus vetustate tollit, id nos praecipere consilio prudentiaque debemus. (Fam. 5.16.5)

Cicero, sunduğu tesellilerin fark edilmesi ve değerdendirimesi isteğindedir. Benzer bir yaklaşıımı Brutus'a yazdığı tesellide de görebiliriz. Cicero, Brutus'un daha önce kendisine verdiği tesellileri nasıl olup da kullanamadığını veya unutuverdiğini anlayamaz.

Başkasına verdiğin tavsiyeleri kendine uygulayamamak senin gibi bir adama yakışmıyor. Ben kendi adıma şunu söyleyebilirim, yalnızca senin bana sunduğun argümanlar değil, senin otoriten de beni daha derin bir kedere gömülmekten kurtardı. ... Gözler yalnızca senin askerlerinde değil, aynı zamanda vatandaşların ve nesillerin neredeyse hepsi sana bağlı. Bizim cesaretimizi borçlu olduğumuz kişi, şimdi bize zayıf karakterini gőstermesin.

Cum enim mollius tibi ferre viderer quam deceret virum praesertim eum qui alios consolari soleret, accusasti me per litteras gravioribus verbis quam tua consuetudo ferebat. itaque iudicium tuum magni aestimans idque veritus me ipse conlegi. ... nam cum in te non solum exercitus tui sed omnium civium ac paene gentium coniecti oculi sint, minime decet propter quem fortiores ceteri sumus eum ipsum animo debilitatum videri. (Ad Brut. 1.9)

Aslında bu bir dostunu tutup kollarından sarsalamaktan farksız bir çıkıştır. Ona kendisine gelmesini söyleyip, sarsmak amacıyla yazılan sözlerdir. Tıpkı Sulpicius'un da Cicero'ya yaptığı gibi.

Son olarak sakın Cicero olduğunu unutma, sen her zaman başkalarına yardımcı olan ve doğru tavsiyeler veren birisin. Başkalarının hastalıklarını tedavi ederken iyileştirme sanatının ustası olup, ama kendi hastalıklarını tedavi edemeyen kötü doktoları taklit etme.

Denique noli te oblivisci Ciceronem esse et eum, qui aliis consueris praecipere et dare consilium, neque imitari malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinae scientiam, ipsi se curare non possunt, sed potius, quae aliis praecipere soles, ea tute tibi subiice atque apud animum propone.

Cicero'nun tesellisinin aşamasında, artık kişinin elinde yalnızca kendisinin iradesi kalır. Kişi iradesiyle bilgeliğin yolunu açmalı ve onu acısını iyileştirmek için kullanmalıdır. Çünkü Cicero bilgeliğin gücünün kederin karşısında bir kenara atılmaması gerektiğini düşünür. Bunu unutan kişi ne bilirse bilsin, asla elindeki bilgiyi de kulanamayacaktır.²⁷⁶ Bilge olan kişiye, felsefenin ilacını almak için can atar, çünkü bilir ki doğanın insan bedeni için ürettiği şifaları herkes fark edebilir, ancak ruh için şifasını ancak bilgiler bulabilir. Hatta bu şifayı bulduklarında bedeninkinden daha iyi işlediğini görecektir. Ruhunu korkudan ve kederden arınması gerektiğini bilen kişi, bunu sağlayabileceği tek yolun felsefi düşünce olduğunu da bilir.²⁷⁷ Tesellinin aşamalarında izlenen yolu incelediğimizde, Cicero'nun akıl örgüsünün şöyle ilerlediğini görebiliriz: Öncelikle doğanın yasası olarak insanın ölme yazgılı olduğunu açıklar; ardından bu dünyanın yani devletin içinde bulunduğu yoz durumdan bahsederek, cumhuriyetin gidişatını izlemektense ölmüş olmanın o kadar da kötü olmayacağını vurgular; çünkü zaten ölümden kötü olan bir şey yoktur ona göre, ardından ruhun ölümden sonra gideceği yeri işaret ederek, aslında bu dünyanın sıkıntılarından bir kurtuluş olduğunu hatırlatır; tüm bunlar yeterli bir ilaç olmadıysa, keder içindeki kişiye aslında bildiği bu şeyleri

²⁷⁶ “ego tantam vim non tribuo sapientiae contra dolorem.” **Tusc.** 2.7.18.

²⁷⁷ **Tusc.** 4.27.58-28.61.

hatırlaması ve nasıl biri olduğunu unutmaması gerektiği hatırlatılır; bunlardan sonraysa sıra her ne olursa olsun etki edecek olan ilaca gelir, zaman.

E. Medicina Temporis

Cicero, bir doktor edasıyla hastasına ilaçlarını gerekli dozlarda ve adım adım vermiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi teselli edilen kişiye adeta bir hastaymış gibi yaklaşılmalı, ancak ilaçların doğru adımlarla verilmesi gerekmektedir; aksi takdirde alınan ilaçlar ters etki yapabilir. Bu sebeple Cicero, tüm adımları dikkatlice atmıştır; ona göre verdiği tüm bu teselliler işe yaramazsa bilgisine sahip olduğumuz en son teselli zamanın gücüdür. Zaman sabır gösterecek olan hastasının tüm yaralarını muhakkak ki saracaktır. Titius'a zamanın ilacından bahseder, her ne kadar onu hemen alamasak da iyileştirici etkisini bilerek rahatlaması gerektiğinden bahseder.

Uzun zaman diliminin ta kendisine nasıl ulaşılır, çünkü en büyük acıları da o uzun zamanla iyileşir; bunu yansıtmaya ve bilgelikle öngörmeliyiz. Doğrusunu istersen eğer ortada oğlunu kaybetmiş bir kadının zayıf düşmüş ruhu varsa, er ya da geç tuttuğu yas sona erecektir; biz, geçen zamanın bize getireceği şeyi yansılayarak öngörmeliyiz ve zamanın ilacını bize vermesini beklemek yerine, akıl yoluyla daha önce elde edebiliriz/görebiliriz. Umarım ben bu mektupla seni etkileyebilmişimdir, ki beni başarıya ulaştıracak şeylere vardığımı düşünüyorum, ama tam tersi çok daha az bir güçle seni iyileştirmişlerse, o zaman senin için en iyisini isteyen biri ve senin dostun olarak görevimi yerine getirmiş oldum.

nam, quod allatura est ipsa diuturnitas, quae maximos luctus vetustate tollit, id nos praecipere consilio prudentiaque debemus; etenim, si nulla fuit umquam liberis amissis tam imbecillo mulier animo, quae non aliquando lugendi modum fecerit, certe nos, quod est dies allatura, id consilio anteferre debemus neque exspectare temporis medicinam, quam repraesentare ratione possimus. His ego litteris si quid profecissem,

existimabam optandum quiddam me esse assecutum, sin minus forte
valuissent, officio tamen esse functum viri benevolentissimi atque
amicissimi; quem me tibi et fuisse semper existimes velim et futurum
esse confidas. (Fam. 5.16.5-6)

Böylelikle Cicero son adım olarak tüm tesellilerin en sağlamı olan zamanı ileri sürer. Zamanın iyileştiriciliğinden başka eserlerinde de bahseder. Örneğin **Tuculanae**'ın üçüncü kitabında talihsizlikler ve yas tutmak üzerine konuşurken, Kyrene okulunun düşüncelerini çürütmeye sıra gelir. Kyrene okulunun düşüncesine göre yalnızca beklenmedik olana dair bir üzüntü duyulabileceğini aktaran Cicero, bu düşünceye mensup olarak gösterdiği Chrysippos'un 'öngöremediğimiz her şey bize büyük bir güçle geri döner' düşüncesini aktarır. Elbette ki beklenmedik olan daha büyük bir yıkıma sebep olacaktır, tıpkı denizcilerin beklenmedik bir fırtınada korkuya kapılmaları veya buna benzer daha pek çok örnekte görüleceği gibi bu durum olağandır, ancak Cicero'ya göre böyle durumlar üzerine daha derin araştırmalar yapılırsa bunun sebebinin aniden olan bir olayın diğerlerinden daha ciddi veya ağır bir durum olduğu düşünülür, bunun sebebiyse durumun öngörülememiş ve üzerine düşünülmemiş olmasıdır. Ona göre bunun ilk sebebi olayın olurken ciddiyetinin veya büyüklüğünün ne olduğunun algılanamaması, ikincil sebebiyse olacak olayları öngörebilmek onu engelleyebileceğimiz kanısını yartattığından, üzüntü suçluluk duygusuyla ağırlaşır. Bu noktadan zaman algısıyla alakalı düşüncelerini sırlamaya başlar Cicero, ona göre bu beklenmedik olayların daha acı verici olarak düşünülmesinin sebebi henüz zihinde taze olmalarından kaynaklanır. Bu da zaten acılarımızın geçen zamanla daha da yumuşayacağının kanıtıdır. Clitomachus'un esir düşmüş Kartaca'nın gelecek kuşaklarına yazdığı bir teselli mahiyeti taşıyan ve esir düşüşlerini teselli eden bir eserinden bahseder Cicero. Eserde Carneades'in notlarından olan bir tez aktarılır: bilge bir kişinin ükesinin savaşta düşman eline geçmesi onun için acı verici bir olaydır. Ardından Clitomachus bu tezi olumsuz açıdan düşünür ve Carneades o anda olan bir felaket için gelecekteki kişilere bir eser yazar, oysa ki bu tesellisini o anda bu felaketle burun buruna olanlarla, yakın gelecekteki esirlerle bir kaç yıl sonra paylaşırsa, belki de o kişiler derin yaralar almasını engelleyebilir. Çünkü acı zaman geçtikçe ağır

ağır azalır. Cicero'ya göre her zaman aynı etkiyi yapmasa da en azından kişilerin durumları değişebilir, çünkü yaşanmış her şey zamanla birer deneyim olarak yerini alır, o kadar ciddi görünen her ne varsa bir süre sonra o kadar da önemli olmayabilir.²⁷⁸

Cicero'ya göre zamanın acılar üzerindeki bu iyileştirici etkisini duyduğunda, kimileri başka bir teselli üretmeye gerek olup olmadığını da sorgulayabilir veya nasıl olur da insan bu yaşadıklarını bir deneyim olarak görerek yaşamın bir parçası olduğunu algılar ve onlara daha kolay katlanır hale gelir diye sorabilir. Cicero'ya göre gerçeği, iyi ya da kötü olsun, görebilmenin iki güzel yanı vardır. Bunlardan biri olayın doğasını olduğu gibi görebilmek, gerçekte nasıl ve ne kadar ciddi bir olay olduğunu görebilmek; diğeryse detaylarda kaybolmadan olayın bütününe görebilmektir. Cicero bununla ilgili Sokrates'in aynı sözünü aktaran Diogenes ve Caecilius'tan alıntı yapar, “hatta bilgelik genellikle eski püskü tuniklerin altındadır.” Olan her şey insanın yaşamına dairdir, bu sebeple zaman acılarını hafifleterek yaşamına devam etmesini sağlayacaktır.²⁷⁹ Kişinin çektiği acı ne kadar tazeyse, tesellisi de o kadar zor olur, tesellicisinin görevi bu acının taze kalmasını engellemektir, böylelikle zaman görevini yerine getirip onun canlı halini solduracaktır. Zamana dair düşüncelerini bir örnekle tamamlar Cicero:

Örneğin Karia'nın kralı Mausolus'un eşi, ünlü Artemisia, Halikarnassos'taki o meşhur mezar anıtı yaptırdı, yaşamının tüm günlerini keder içinde geçirdi ve onun kuvvetten düşüren etkisi altında yok olup gitti. Buna sebep olan onun acısının hergün taze kalmasıydı, geçen zamanla kederin yok olmasına izin verilseydi, ona taze dememiz (taze kalması) mümkün olmazdı. Bu yüzden teselli edicinin görevleri: kederin kökünü ve dallarını kurutmak, ya da onu hafifletmek, veya olabildiğince azaltmak, ya da önünü kesmek ve daha fazla büyümesine engel olmak, başka yollara sapmasına izin vermemektir.

²⁷⁸ **Tusc.** 3.22.53-54.

²⁷⁹ **Tusc.** 3.23.55-56.

Ut Artemisia illa, Mausoli Cariae regis uxor, quae nobile illud Halicarnasi fecit sepulcrum, quam diu vixit, vixit in luctu eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio cotidie recens; quae tum denique non appellatur recens, cum vetustate exaruit. Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus aut sedare aut detrahare quam plurimum aut sopprimere nec pati manare longius aut ad alia traducere. (Tusc. 3.31.75)

Böylelikle Cicero'nun tesellisinin tüm aşamaları gelinmiş ve hasta doğru ilaçlarla tedavi edilmiştir. Bu tedavinin sonucunda kederinden başını kaldıracak ve felsefenin şifalı elleriyle yaralarını saracaktır. Cicero'nun sırasıyla tüm tedavileri uygulamış ve teselli edici olarak görevini tamamlamış olur, hem kendisi için, hem de Titius için. Tusculanae Disputationes'in beşinci ve son kitabını bitirirken Cicero sözlerinin toplamında ulaşmasını istediği yeri işaret eder. Cicero'ya göre insanın ruhu pek çok farklı şekilde mutluluğa kavuşur, herkesin sahip olduğu şeylere sahip olmak değildir onu mutlu eden. Bunu kanıtlamak için örnekler vermeye başlar, örneğin yıllarca Cicero'nun evinde yaşamış olan Stoacı Diodotos, kördür. Ancak o kendisini felsefe çalışmalarıyla kurtarmıştır; hatta bununla yetinmemiş Pythagorasçıların stilinde harp çalmayı öğrenmiştir. Akşamları kendisine kitap okuyan yardımcıları vardır ve kendisi işini yapmak için gözlerine ihtiyaç duymamıştır, Stoa okulunun tanınmış bir hocası olmakla kalmamış ve kör biri için oldukça zor bir işe de girmiştir; geometri hocalığı. Öğrencilerine çizcekleri şekilleri tarif ederek verdiği dersle akıllarda yer etmiştir. Başka bir örnek de Homeros'tur; büyük ozan da kördür ancak nesiller tüm kahramanları onun gözünden görmüş, tüm savaşları onun gözünden izlemiştir. Hatta Cicero'ya göre Homeros bir ressamdır ve yaptığı resimler en incelikli olanlarıdır. Öte yandan Marcus Crassus sağırdır, ama zaten dil kimi zaman hükümsüz kalır, konuşmadan da anlaşılabilir insan. Birisi çıkıp “ama güzel şarkıcıların sesini duyamaz” diyebilir elbette diye ekler Cicero; tamam müzik insanı hoşnut edebilir ama pek çok bilge kişi henüz daha müzik yokken de mutluluk ve huzurla yaşamıştır. Destanlarda adı eksik edilmeyen Teiresias'ın körlüğünden değil, asıl bilici olduğundan bahsedilir. Yani Cicero'ya göre bu dertler bile küçükse eğer, ruhun mutlu olması için dünyevi

şeyler değildir gerekli olan. Böylesi bedensel acıların sınavından geçmiş olan kişiler bile yaşamlarında iyi bir kapı açıyorlarsa eğer diye sorar Cicero, biz neden acı çekmeye devam ediyor, acı çekmeyi tercih ediyoruz. Ruhun ulaşacağı o göksel tapınakta rahat edeceğini bilerek hareket eden herkes bu yaşamda deneyimlediği kederin üstesinden gelebilir.²⁸⁰

Aslında bizi bekleyen bir liman var, çünkü ölüm hiçbir şeyin hissedilmediği sonsuz bir yuvadır.

Portus enim praesto est, quoniam mors ibidem est aeternum nihil sentiendi receptaculum. (**Tusc.** 5.40.118)

²⁸⁰ **Tusc.** 5.39.113-40-118.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, Roma'nın Cumhuriyet döneminin en parlak zamanlarında yaşamış olan Cicero'nun (İÖ 106-43), çalışkan bir politikacı olarak genç yaşta aldığı tüm eğitimlerle aktif siyasi hayatıyla yaşamının 46 yılına kadar geçen dönemini oldukça hareketli geçirmiştir. Keskin tavrı ve sözünü sakınmayan tavrıyla sürekli yönetime ya karşı tavrı almıştır, ya da yönetimde yer almıştır. Bu sebeple yaşamında iki kez Roma'dan uzaklaşmak zorunda kalan Cicero, bunun ilkinde Sulla'nın diktatörlüğüne karşı bir söylemde bulunduğu için, can güvenliği olmadığı düşüncesiyle 79 yılında Roma'dan uzaklaşmış; ikincisindeyse 50 yılında çıkan iç savaşta Pompeius yanlısı olarak onunla birlikte Caesar'a karşı savaşmak için 49 yılında Yunanistana gitmiştir. Her iki gidişinden de yaklaşık 2 yıl sonra dönen Cicero, Roma'dan ayrı kalmanın ağırlığını kısa ömründe yeterince yaşamıştır. Bu sırada evlenen ve iki çocuk sahibi olan Cicero'nun çocuklarıyla olan ilişkisi de oldukça farklıdır. İlk çocuğu olan Tullia'yla olan sağlam bağı ve ona düşkünlüğüyle kıyaslandığında, ikinci çocuğu Marcus'a olan mesafeli tavrı alışıla geldik bir Romalı davranışı değildir. Roma'da erkek çocuklarının varis olarak belirlenerek önem gördüğü bir dönemde, oğluyla arasındaki mesafenin fazla olmasının sebebi Marcus'un alkole düşkünlüğü ve müsrif tavrı babasıyla arasına mesafe girmesine sebep olmuştur. Bu şekilde kızıyla siyasi veya felsefi her düşüncesini paylaşıp konuşmaya başlayan ve yaşamı boyunca onu koruyup kollayan Cicero, ne yazık ki Tullia'sını henüz 30 yaşındayken kaybeder. Üçüncü evliliğinden olacak olan ikinci çocuğunu doğruduktan sonra, zayıf vücudu tekrar gücüne kavuşamayan Tullia, hayal kırıklıklarıyla dolu yaşamında her zaman tutunduğu babasının yanında yaşama gözlerini yumar. Bu yıkımdan sonra artık önceki yaşamından eser kalmayan Cicero, eşi tarafından da terk edilmiş ve yaşamına artık bir aile yaşantısı olmadan devam etmiştir. Bu Cicero için bir dönüm noktasıdır.

Cicero'nun yüzleştiği ölüm, onun yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönüm noktası düşünürün hayata bakışını değiştirmiş, onu pratik yaşamda aktif olduğu siyasi yaşamdan ve politika üzerine yaptığı çalışmalardan tamamen koparmıştır. Kızı Tullia'yla kurduğu yakın ilişki ve aralarındaki derin sevgi, onun

ölümünden sonra Cicero'nun uzunca bir mateme sürecine sokmuştur. Bu süre kendisine yazılan teselli eserleri ve yanında olmak isteyen dostlarının haberleriyle bozulmaya çalışılsa da, Cicero kimseyle görüşmemiş, dostu Atticus'a mektubunda bu yalnızlığını anlatırken sabahın erken saatlerinde kalkıp ormana gittiğini ve orada hava kararmadan çıkmadığını, böyle bir yalnızlığın ona iyi geldiğinden bahsetmiştir. Kendisini iyileştirmek için bulduğu bir başka yolsa, kederi dindirmek üzerine yazılmış tüm eserleri okumak ve daha sonra da kendisi için böyle bir yazmak olduğunu söyler.²⁸¹ Böylelikle kederin tedavi edilebilir olduğu üzerine yaptığı okumalarda derinleşen **consolatio** yazma düşüncesi vücut bulur ve Cicero ilk kez adı **Consolatio** olan bir teselli eseri kaleme alır. Eser her ne kadar elimize ulaşmamış olsa da Cicero **Tusculanae Disputationes**'te sıklıkla yaptığı göndermelerde **Consolatio**'sunu hatırlatmış ve aslında bu eserde tesellisinin geliştirmiş felsefi bir dökümünü yapmıştır. Bu eserin bir başka özelliği de ilk kez bir tesellinin kendisini teselli etmek için yazdığı bir eser oluşudur. O güne kadar kaleme alınan eserler hep başka birini teselli için kaleme alınmış veya yazarın başka birinin ismine yazdığı ama kendisini teselli etmek için çaba harcadığı eserler olmuştur. Cicero bu açıdan farklılaşır, yazdığı eser direkt olarak kendi adına yazdığı bir teselli eseridir ve içerik olarak daha önceki teselli eserlerinden daha detaylıdır.²⁸² Cicero'nun tesellisi bu bakımdan da önemlidir, çünkü o güne kadar şarillerin, hatiplerin ve pek çok felsefecinin teselli içeriğine sahip eserleri, artık Cicero'da bir tür haline gelmiştir diyebiliriz.²⁸³

Peki, Cicero'nun acısını dindirecek olan şey nedir? Yaşamı boyunca yaptığı araştırmalar ve aldığı eğitimler sonunda sahip olduğu derin felsefi bilgiyi kendisini iyileştirmek için kullanmaya karar verir. Yukarıda da bahsettiğimiz ve Cicero'nun Atticus'a anlattığı gibi, kederini dindirmek için bulduğu yol felsefenn ta kendisidir. Ona göre nasıl ki bedenin hastalıklarını tedavi etmek için doktora gidiliyorsa, ruhun hastalıkları da ancak felsefenin şifalı elleriyle sağlığına kavuşabilir.²⁸⁴ Bu sebeple yaşadığı kederin sebebini araştırmaya başlayan Cicero, öncelikle ölümü cesaretle göğüslemiş örnekleri kendisine temel alır; bu karakterlerden ilki Sokrates, ikincisi

²⁸¹ Att. 12.14.3.

²⁸² Scourfield, 2013: 11-12.

²⁸³ Fern, 1941: 7-8.

²⁸⁴ Tusc. 3.1-3.

ise Genç Cato'dur. Sokrates'in Atina mahkemesince idama mahkum edilmesini konu eden Platon diyaloglarını incelediğimizde, Sokrates'in de ölüme dair bir nevi teselli üretmiş olduğunu görürüz. Phaidon, Apologia ve Kriton eserlerinde açıkça görülen, ölümün kötü olmadığını kanıtlama çabasıdır. Sokrates, ölüm korkusunu yenmiş bir bilge olarak, onu ölümden kaçırmaya çalışanlara veya etrafında ağlaşanlara ölümün yapısını anlatır. Ona göre ölüm iki şey olabilir ya bir başka dünyaya geçiş, ya da tüm hissiyatlardan kurtulmaktır. Bu açıdan bakıldığında her ikisi de iyidir ona göre. Cato'ysa yaşayacağından emin olduğu ve istemediği bir geleceğe gitmektense kendini öldürmeyi tercih etmiş ve onurlu bir ölümlüyle Romanın sembolü olmuştur. Stoik yaklaşımdan güç alan Cato'nun da, ölmeden önce okuduğu eserin Platon'un Sokratesçi ruh anlayışını açıkladığı **Phaidon**'un olması tesadüf değildir. Yaşamı boyunca stoik bir sadelikle yaşamış olan Cato, bir dönem Apollon rahipliği yapmış, tüm yaşamı boyunca aşırılıktan uzak durmuş ve vatanına son derece bağlı bir asker olmuştur. Tüm bu özellikleriyle ideal Romalı figürü olarak karşımıza çıkan Cato'nun kendisini öldürüşü, Plutarkhos tarafından detaylıca anlatılır.²⁸⁵ Caesar'ın hükmü altına girmektense, kendisini öldürmeyi tercih ettiğinde etrafındakiler onu durdurmaya çalışsa da, Cato onları uzaklaştırarak kendisi ölümünü hızlandırmıştır.

Her iki örnek karakter içinde ölüm kötü bir şey değil, tam tersi ya tamamen kurtuluş, ya da daha görkemli bir yere geçiştir. Bu açıdan Cicero'nun tesellisindeki düşüncelerinin bir yansıması olan **Tusculanae Disputationes** eseri bize birincil kaynak olarak yol gösterir. Cicero'nun ölüm düşüncesini temellendirdiği 1. Kitapta kendisine Sokrates'i örnek aldığı, Cato'nun erdemli ölümünün onun için ne kadar sarsıcı olduğunu açıkça görürüz. Ölümü açıklarken eklektik tavrıyla hem karşıt, hem de kendi düşüncesiyle örtüşen fikirleri sıralayan Cicero'nun, bu şekilde amacı düşüncelerini çürütülmeyecek şekilde kanıtlamaktır. Düşüncelerini temellendirirken kullandığı stil, Akademiacılığın septik bakışını ve Platon'un diyaloglarındaki mantık örgüsünü harmanlayan Cicero, anı zamnada iyi bir hatip olarak dili yetkin olarak kullanmış.²⁸⁶ Yunan dünyasının zengin felsefi terminolojisini Latinceleştirmek gibi bir amaca da sahip olan Cicero'nun, bu açıdan Latinceyi

²⁸⁵ Plut. **Luc. Cato Min.** 68-70.

²⁸⁶ Powell, 2002: 2.

zenginleştirmiş olduğu da açıktır.²⁸⁷ Öte yandan Sokrates'ten Hellenistik dönemin temel dört okulluna dair sahip olduğumuz geniş bilgi birikimi Cicero'nun eserlerindeki eklektik tarz sayesinde elde edilir. Çünkü Cicero, metinlerin asıllarını tek tek okuyarak düşüncesini kanıtlama yöntemine gitmiş ve bize geniş bir arka plan sunarak savlarını ortaya koymuştur.²⁸⁸ Ortaya koyduğu savlar Cicero'nun kızının ölümünden sonra duyduğu korku ve onu kaybetmiş olmanın üzüntüsünü bastıracak şekilde sıralanmıştır. Ölümü anlamak için beden ve ruh ilişkisini, onu çözümlemek için de ruhun yapısını irdeler. **Tusculanae**'ın ilk kitabında ölümün ya bir hissizlik hali olduğunu, ya da ölüm sonrası ruhun benden ayrılıp göğe yükseldiğini ve kendi yapısındaki diğer tanrısal özlerle bir olduğunu, özgürleştiğini açıklar. Cicero'nun ötedünya olarak tasvir ettiği ikinci seçenek ise **De Re Publica** eserinin 6. Kitabında detaylıca incelenmiştir, öte dünya için temel kaynağımız da bu eserdir. Her iki seçenek de onun için rahatlatıcıdır, Tullia'nun ruhu ya kafesinden kurtulmuştur, ya da artık hiç bir acı hissetmiyordur. İşte, Cicero'nun tesellisi tam da budur. Tusculanae eserinin diğer kitaplarına ve Cicero'nun mektuplarına bakıldığında, tek tesellinin ölümün yapısını anlamak ve ölüm korkusunu yenmek olmadığı açıkça görülür. Bu açıdan bizim için yol gösterici olan Cicero'nun, oğullarını kaybetmiş olan Titius'a yazdığı teselli mektubudur. Bu mektupra Bir tesellicinin yapması gereken her şeyi sırasıyla yerine getirmiş olan Cicero, belirli bir sıra izler. Araştırmamızda bu sıra başlıklarıyla şöyle izlenmiştir: Teselinin ilk adımın doğa yasasıdır, **Lex Naturae**; Cicero'ya göre ölüme katlanmanın ilk yolu, ölümün bir doğa kanunu olduğunu, tüm insanların ölüme yazgılı olduğunu hatırlamaktır. Tesellinin ikinci adımı bu dünyanın sıkıntıları ve dertlerini göğüslemek için beklemek mi, yokca Cato gibi ölümü göze alabilecek kadar cesur olmak mı sorusunun cevabıdır. **Status Ipse Nostrae Civitatis**, cumhuriyet döneminde yaşamış olan Cicero'nun devletin son durumuyla bağlantılı olarak dünyevi olan sıkıntıların, ölümden daha ağır olduğunu kanıtladığı adımdır. Ardından ölümün başka bi var oluş biçimi olduğunu kabul eden ve ruhun yaşamına devam ettiğini kabul eden Cicero'nun ölümün mü yoksa yaşamın mı daha iyi olduğudur. Öte dünya ve ölüm düşüncelerinin temellendiği bu adım, ölüm

²⁸⁷ Cicero'nun konu hakkındaki açıklaması için bkz. **Tusc.** 1.1.-5.

²⁸⁸ Powell, 2002: iv.

korkusunu yenmek amacıyla düşünölen en önemli adımdır diyebiliriz. Cicero bu adımı açıklarken Titius’u ölümün kötü bir şey olmadığını söyleyerek sakinleştirir, **Nihil Mali Esse in Morte**. Dördüncü adım teselli edilen kişinin kendisini kederinden kendisinin kim olduğunu unutmaması için yöneltilir. Kederin insan üzerindeki bu derin etkisi, onun sadece kendisine acımasına ve öğrendiği her şeyi unutmasına neden olur, bu yüzden ne olursa olsun teselli edilen kişiye nasıl onurlu ve bilge biri olduğu hatırlatılmalıdır, **Gravitas er Sapientia Tua**. Son olarak da en teshirli ilaca sıra gelir, her ne olursa olsun keder zaman içinde giderek etkisini azaltır. Cicero’ya göre kederli kişinin yapması gereken zamanın ilacını yarasına sürmesine izin vermesidir, **Medicina Temporis**.

Sonuç olarak, Cicero’nun yaşadığı derin kederin ardından duygularının değil, aklının sorularını dinlemesi ve aklını beslemesi, tesellisini felsefede bulmasını sağlar. Işığım²⁸⁹ dediğı biricik kızını kaybeden bir babanın, onun iyi olduğunu bilme isteğı onu ilkin ölümün karanlıklarına sokar, ama aynı zamanda orada tesellisini de buldurur. Başkasına sunduğı teselliği kendisine de uygulayan Cicero, ölümü anlamaya çalışır, ölümü anlamanın teselli olduğunu idrak eder. Ölümün kederiyle, kendisinde potansiyel olarak barındırdığı teselliği ortaya çıkarmıştır. Bu potansiyel onun konuştuğı şey olan kitaplardan gücünü alır ve orataya çıkar. Teselli, felsefenin ta kendisidir.

Nasıl olur da ruhun kendisini tedavi etme yeteneğı olmadığını düşünürüz. Bedeni iyileştirme sanatını keşfeden de ruhtur ve üstelik bedensel iyileşmeler doğayla ve bedenin kendisiyle ilişkilidir, tedavi iyi yapılmış olsa da hastanın iyileşmeme ihtimali vardır. Oysa ki bunun tersine ruh, tedavi olmaya hazırsa eğer, bilge bir kişinin yol göstericiliğıyle akılda bir soru kalmaksızın iyileştirilir. Ruhun bu kesin ilacı felsefedir. (**Tusc.** 3.3.5-6.)

²⁸⁹ “lux nostra” Fam. 13.5

KAYNAKÇA

Sözlükler

- A. Ernout, A. Meillet **Dictionnaire etymologique de la Langue Latine Histoire Des Mots.** Libraire C. Klincksieck, 1951.
- Charlton T. Lewis & Charles Short. **A Latin Dictionary.** Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Oxford. Clarendon Press. 1879.
- Henry George Liddell & Robert Scott. **A Greek-English Lexicon.** revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. with the assistance of. Roderick McKenzie. Oxford. Clarendon Press. 1940.
- Çelgin, Güler. **Eski Yunanca-Türkçe Sözlük.** Kabalcı Yayınevi, 2011.

Antik Metinler

- Aristoteles. **Problemata,** Translated by E. S. Forster, In W. D. Ross (Ed.), Oxford, Clarendon Press, Oxford University Press. 1927.

De Caelo, Translated by J. L. Stocks, Oxford, Clarendon Press, Oxford University Press. 1922.

Cicero,

De Senectute De Amicitia De Divinatione. With An English Translation. William Armistead Falconer. Cambridge. Harvard University Press; Cambridge, Mass., London, England. 1923.

Academicorum reliquiae cum Lucullo. M. Tullius Cicero. O. Plasberg. Leipzig. Teubner. 1922.

M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 43. **de Finibus Bonorum et Malorum.** M. Tullius Cicero. Th. Schiche. Leipzig. Teubner. 1915.

Cicero on Oratory and Orators: with His Letters to Quintus and Brutus. J. S. Watson (Trans.&Ed.) George Bell and Sons, London, 1891.

Tusculanae Disputationes. In J. E. King (Ed.), *Tusculan disputations* (Rev. and repr. ed.). London, Cambridge, Mass.: Heinemann; Harvard University Press, 1945.

Tusculanae Disputationes. M Tullius Cicero. M Pohlenz. Leipzig. Teubner. 1918.

Diogenes Laertios.

Bioi kai gnomai ton en philosophia eudokimesanton, In R.D. Hicks (Ed.). *Lives of Eminent Philosophers, Diogenes Laertius.* Cambridge. Harvard University Press. 1972.

- Ennius, Q. **Fragmenta**, In H. D. Jocelyn (Ed.), The tragedies of Ennius: the fragments, edited with an introduction and commentary: CUP.1967.
- Kallimakhos. **Callimachus. Works.** A.W. Mair. London: William Heinemann; New York: G.P. Putnam's Sons. 1921.
- Platon. **Plato in Twelve Volumes, Vol. 1** translated by Harold North Fowler; Introduction by W.R.M Lamb. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1966.
- Plato in Twelve Volumes, Vol. 9** Translated by Harold N. Fowler. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1925.
- Symposion**, Çev. Eyüp Çoraklı, Humanitas, Kabalcı Yayınevi.
- Phaidon**, Çev. Nazile Kalaycı, Humanitas, Kabalcı Yayınevi.
- Plutarkhos. **Bioi Paralleloi. Plutarch's Lives. with an English Translation by. Bernadotte Perrin.** Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1919.
- Thucydides. **Ἱστορίαι. Historiae in two volumes.** Oxford, Oxford University Press. 1942.

Modern Kaynaklar

Albrecht, Michael von. **A History of Roman Literature: From Livius Andronicus to Boethius**, Vol 1. E. J. Brill, Leiden, Netherland, 1997.

Buresch, Karl. **Consolationum a Graecis Romanisque Scriptarum: Historia Critica**. Dissertatio Inaugularis quam ad Summos in Philosophia Honores, Leipzig, 1886.

Dasen, V., Spath, T. **Children, memory and Family Identity in Roman Culture**, Ed. Véronique Dasen & Thomas Spath, Oxford University Press, 2010.

Sihler, E. G. **Cicero of Arpinum: A Political and Literary Biography**. Yale University Press, 1914.

Wood, Neal. **Cicero's Social and Political Thought**. Unşversity of California Press, 1991.

Lempière, J. **Bibliotheca classica; or, A classical dictionary** [by J. Lempriere]. By J. Lempriere. Oxford University, 1801.

Treggiari, Susan. **Terentia, Tullia, Publilia: Women of Cicero**. Oxford University Press, USA, 2007.

May, James M. (Ed.) **Brill's Companion to Cicero: Oratory and Rhetoric**. Köln : Brill, 2002.

May, James. **Cicero: His Life and Career**, 1-22.

- Gaines, Robert N. **Cicero's Partitiones Oratoriae and Topica: Rhetorical Philosophy and Philosophical Rhetoric**, 445-480.
- Baltussen, Han (Ed.) **Greek and Roman Consolations: Eight Studies of a Tradition and Its Afterlife**. The Classical Press of Wales, 2013.
- Balthussen, Han. **Cicero's Consolatio ad se: Character, purpose and impact of a curious treatise**. 67-92.
- Schofield, J.H.D. **Towards a Genre of Consolation**. 1-36.
- Baltussen, Han. **A grief observed: Cicero on remembering Tullia**. Mortality, Vol. 14, No. 4, November 2009.
- Davies, Malcolm. **Shoerter Notes, 'Self-Consolation' in the Iliad**. Classical Quarterly 56.2 582–665 (2006) Printed in Great Britain.
- Evaristus, Sister Mary. **The Consolations of Death in Ancient Greek Literature**. Doctoral Dissertation Washington: Catholic University Press, 1917.
- Fern, Sister Mary Edmond. **The Latin Consolatio As A Literary Type**. The Abbey Press, Saint Luis, Missouri, 1941.
- Wilcox, Amada. **Sympathetic Rivals: Consolation in Cicero's Letters**. The American Journal of Philology, Vol. 126, No. 2 (Summer, 2005), pp. 237-255.
- Scourfield, J. H. D. **The "De Mortalitate" of Cyprian: Consolation and Context**. Vigiliae Christianae, 50:1 (1996:Feb.) p.12-41.

- Shorey, Paul. **Plato, Lucretius, and Epicurus.** Harvard Studies in Classical Philology, Vol. 12, Goodwin Volume (1901), pp. 201-210
- Warren, James. **Facing Death: Epicurus and His Critics.** Clarendon Press, Oxford. 2004.
- DeWitt, Norman Wentworth. **Epicurus and His Pilosophy.** University of Minnesota Press, Minneapolis, 1964.
- Clark, Gillian & Rajak, Tessa. (Ed.) **Philosophy and Power in the Graeco-Roman World, Essays in Honour of Miriam Griffin.** Oxford University Press, Oxford 2002.
- Malcom Schofield, **Academic Therapy: Philo of Larissa and Cicero's Project in the Tusculans.** s. 91-92.
- Burnet, John. **The Socratic Doctrine of the Soul.** Second Annual Philosophical Lecture. Read to the British Academy, January 26, 1916.
- John Powell (Ed.) **Cicero The Philosopher: Twelve Paper.** Clarendon Press, Oxford, 2002.
- J. G. F. Powell, **Introduction: Cicero's Philosophical Works and their Background.** 1-37.
- M. R. Wright, **Cicero on Self-Love and Love of Humanity in De Finibus 3.** 171-197.
- Mordord, Mark. **Roman Philosophers: From the time of Cato the Censor to the death of Marcus Aurelius.** Taylor & Francis e-Library, 2003.

- Baraz, Yelena Eduardovna. **Prosimus Aliquid Civibus Nostris Otiosi: The Cultural Contribution of Cicero's Philosophy.** Doctorate dissertation, University of Berkeley, 2004.
- Mary T. Boatwright, Daniel J. Gargola, Richard J. A. Talbert, **The Romans. From Village to the Empire**, Oxford Uni. Press, 2004. s: 251-255.
- Zadorojnyi, Alexei V. **Cato's Suicide in Plutarch.** The Classical Quarterly, 57, (2007). s. 216-230
- Kunz, Heike (Tübingen). "Mors." **Brill's New Pauly.** Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and , Helmuth Schneider. Brill Online, 2014.
- Furmann, Manfred. **Cicero and The Roman Republic.** Trans by W.E. Yill, Blacwell, Oxford, 1992.
- T. P. Wiseman. **New Men in Roman Senate 139 BC – 14 AD,** Oxford Classical & Philosophical Monographs, Oxford: Oxford University Press, 1971.
- Stowell, Melanie Celine **Stoic Therapy on Grief: Prolegomenon to Seneca's 'Ad Marciam De Consolatione'.** A Dissertation for Doctoral on Philosophy, Cornell University, 1999.
- Gildenhard, I. **Paideia Romana. Cicero's Tusculan Disputations,** Cambridge, 2007.
- Wilson, Emily. **The Death of Socrates: Hero, Villain, Chatterbox, Saint.** Profile Books. London 2007.
- Guthrie, W. K. C. **Socrates. A History of Greek Philosophy Volume 3.** Cambridge University Press. 1971.

ÖZGEÇMİŞ

Bengü CENNET

1982’de İstanbul’da doğdu. İlkokulu Altunizade Hafize Özal İlköğretim Okulu’ndan 1993 yılında mezun olmuş, aynı yıl orta okul eğitimine Üsküdar Lisesi’nde 1996’da mezun olup, lise öğrenimine Kadıköy Lisesi’nde devam etmiş ve oradan da 1998 yılında mezun olmuştur. İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’ndaki öğrenimine 1999 yılında başlamıştır. 2005 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı, Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans programına başlamış ve oradan 2008’de tezini başarıyla tamamlayarak mezun olmuştur. 2008 yılında yine Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı’nda Doktora Programına başlamıştır. İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda 2009’dan itibaren Araştırma Görevlisi görev yapmakta ve **Navisalvia: Dr. Sina Kabağaç’ı Anma Toplantısı** Düzenleme Kurulunda 2009’dan beri aktif olarak çalışmaktadır; aynı toplantının 2010 ve 2011 yıllarında çıkan bildiri kitaplarında editörlük yapmıştır. Akıcı bir şekilde İngilizce konuşabilmekte ve akademik düzeyde metin yazabilmektedir.